

**ΕΠΑΝΕΞΕΤΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΞΕΡΞΗ
ΜΙΑ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΤΟΥ**

**ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΟΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ: «Ο ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΑΡΧΑΙΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

ΜΙΧΑΛΗΣ ΗΛΙΑΚΗΣ
Ρέθυμνο 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	σ. 3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σ. 4
1) Βιογραφικά στοιχεία	σ. 4
2) Ιστοριογραφικά προβλήματα	σ. 6
Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ	σ. 15
1) Ο Ξέρξης ως διάδοχος του Δαρείου	σ. 15
2) Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη	σ. 21
3) Η Ελληνική εκστρατεία	σ. 29
4) Τα υπόλοιπα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη	σ. 35
ΣΗΜΕΙΑ ΤΡΙΒΗΣ	σ. 38
1) <i>Θρησκευτικά παραπτώματα</i>	σ. 38
A) Η τιμωρία του Ελλησπόντου	σ. 39
B) Η πυρπόληση των ναών της Ακρόπολης και άλλες <i>ασεβείς</i> πράξεις	σ. 42
2) <i>Διοικητικά παραπτώματα</i>	σ. 53
A) Η τιμωρία του Λυδού Πύθιου	σ. 53
B) Ο αποκεφαλισμός του βασιλιά της Σπάρτης, Λεωνίδα	σ. 59
3) Υπόνοιες διαφθοράς: οι γυναίκες της περσικής αυλής και οι επιρροές τους	σ. 63
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σ. 72
APPENDIX	σ. 75
Ξέρξης και Ιουδαία	σ. 75
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σ. 77

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AJA: American Journal of Archaeology

CAH iv¹: The Cambridge Ancient History, *The Persian Empire and the West*, J. B. Bury, S. A. Cook, F. E. Abcock (εκδ.), Κέιμπριτζ, 1926, τέταρτος τόμος, πρώτη έκδοση

CAH iv²: The Cambridge Ancient History, *Persia, Greece and the Western Mediterranean c. 525 to 479 B.C.*, J. Boardman, N. G. L. Hammond, D. M. Lewis, M. Ostwald (εκδ.), Κέιμπριτζ, 1988, τέταρτος τόμος, δεύτερη έκδοση

CHI ii: The Cambridge History of Iran, *The Median and the Achaemenian Periods*, I. Gershevitch (εκδ.), Κέιμπριτζ, 1983, δεύτερος τόμος

CHJ: The Cambridge History of Judaism, πρώτος τόμος, *Introduction. The Persian Period*, W. D. Davies, L. Finkelstein (εκδ.), Κέιμπριτζ, 1984.

CJ: Classical Journal

CP: Classical Philology

GRBS: Greek, Roman and Byzantine Studies

JEA: Journal of Egyptian Archaeology

JHS: Journal of Hellenistic Studies

JNES: Journal of Near Eastern Studies

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1) Βιογραφικά στοιχεία

Ο Ξέρξης Α΄ είναι γιος του Δαρείου Α΄, θεμελιωτή της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας, και της Άτοσσας, κόρης του ιδρυτή Κύρου Β΄. Δεν γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία γέννησης του και διαθέτουμε λιγιστές και χρονικά περιορισμένες πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του. Οι πληροφορίες επικεντρώνονται στην περίοδο λίγο πριν από την έναρξη και μέχρι περίπου τη λήξη της περσικής εκστρατείας στην Ελλάδα (481/480 – 480/479 π.Χ.). Δυστυχώς δεν γνωρίζουμε τίποτα για τις δραστηριότητες του προτού αποκτήσει το αξίωμα του Μεγάλου Βασιλέα και διαθέτουμε μόνο αποσπασματικά στοιχεία για τα πρώτα έτη της βασιλείας του, όπως άλλωστε και για την περίοδο αμέσως μετά την επιστροφή του στην Ανατολή. Διαδέχθηκε τον πατέρα του, έπειτα από τον αιφνίδιο θάνατο του τελευταίου το 486 π.Χ. (Ηροδ. 7.4). Η επιλογή αυτή δεν πρέπει να έγινε την τελευταία στιγμή, καθώς η σχετική απόφαση φαίνεται πως είχε ληφθεί ήδη από καιρό.¹ Υπάρχουν ενδείξεις διαμάχης (Ηροδ. 7.2, 7.3, Πλούταρχος *Ηθικά* 173 B – C και 488 D – F) μεταξύ των νόμιμων γιων του Δαρείου, διαμάχη η οποία ίσως δεν ήταν μεγάλης έκτασης και ο Ξέρξης απέκτησε το θρόνο χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα.

Από την πρώτη κιόλας στιγμή διαφαίνεται πως ο καινούργιος μονάρχης υιοθετεί και ακολουθεί πιστά τον πολιτικό δρόμο που είχε διαγράψει αρχικά ο Δαρείος. Καταπνίγει με αποφασιστικότητα μία επανάσταση στην Αίγυπτο, η οποία είχε ξεσπάσει λίγο πριν πεθάνει ο Δαρείος, όπως και μια άλλη εξέγερση με επίκεντρο αυτήν τη φορά τη Βαβυλώνα.² Φαίνεται πως προχωρεί σε διοικητικές μεταρρυθμίσεις αποσκοπώντας στην κατάργηση του παλαιού επαρχιακού συστήματος και στην αντικατάστασή του από ένα καινούργιο σύστημα το οποίο εξυπηρετούσε καλύτερα τις αυξημένες πλέον ανάγκες της αυτοκρατορίας, όπως διαπιστώνουμε από το διαχωρισμό της μεγάλης σατραπείας της Βαβυλωνίας. Συγχρόνως ο Ξέρξης αναλαμβάνει να συνεχίσει την ανοικοδόμηση της Περσέπολης, ένα ακόμη σημαντικό έργο που ξεκίνησε, αλλά δεν πρόλαβε να ολοκληρώσει ο πατέρας του. Στη διάρκεια της βασιλείας του πραγματοποιούνται εκτεταμένα έργα στην Περσέπολη, στα Σούσα, στο Βαν της Αρμενίας, κοντά στο βουνό Elvend στα Εκβάτανα και σε άλλες περιοχές.³ Οι οικοδομικές του δραστηριότητες μας είναι γνωστές από σωζόμενες

¹ Βλ. παρακάτω σ. 16 – 20.

² Ενδεικτικά για τις εξεγέρσεις βλ. α) για την Αίγυπτο: Ηροδ. 7.1 – J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545 – 450 BC*, 1995, σ. 223, A. R. Burn, *Persia and the Greeks*, 1962, σ. 316 – 317, J. M. Cook, *The Persian Empire*, 1983, σ. 99, C. Hignett, *Xerxes Invasion of Greece*, 1963, σ. 89 – 90, A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, 1970⁶, σ. 234 – 236, T. Cuyler Young Jr, “The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes”, *CAH iv*², σ. 72 – 73 και β) για τη Βαβυλώνα: Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 3.16.4, 7.17.1 – 2, Διόδωρος Σικελιώτης, 17.112.3, Ηροδ. 1.183, Κτησίας, *FGH* 688 F13, 26, Στράβων, 16.1.5 – J. M. Balcer, ο.π., σ. 230, A. R. Burn, ο.π., σ. 317, J. M. Cook, ο.π., σ. 100, M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, 1989, σ. 183 – 185, P. Green, *The Greco – Persian Wars*, 1995, σ. 58, C. Hignett, σ. 89 – 90, A. T. Olmstead, ο.π., σ. 236, A. L. Oppenheim, “The Babylonian Evidence of Achaemenian Rule in Mesopotamia”, *CHI ii*, σ. 562.

³ M. A. Dandamaev, ο.π., σ. 232. Για Περσικές Βασιλικές επιγραφές βλ. R. G. Kent, *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon*, 1953, Περσέπολη: *XPa* 3.11 – 17, σ. 148, *XPb* 3.21 – 30, σ. 148, *XPc* 3.9 – 15, σ. 148, *XPf* 4.27 – 43, σ. 150, *XPj* 2.3 – 4, σ. 152, Σούσα: *XSc* 2.2 – 5, σ. 152, Βαν: *XV* 3.16 – 27, σ. 152 – 153, Elvend: *XE* 2.3 – 4, σ. 152, Υπάρχουν ενδείξεις πως ο Δαρείος ανέπτυξε κάποια

βασιλικές επιγραφές, από όπου συμπεραίνουμε πως ο Ξέρξης ολοκλήρωσε το Μέγαρο Ακροάσεων, η κατασκευή του οποίου είχε ξεκινήσει επί Δαρείου,⁴ από νέα οικοδομήματα σαν το *Χαρέμι*,⁵ ένα καινούργιο παλάτι, το οποίο τελικά ολοκλήρωσε ο Αρταξέρξης Α'.⁶ Ο Δαρείος και ο Ξέρξης στα πλαίσια του οικοδομικού τους προγράμματος εισήγαγαν στην Περσέπολη νέους αρχιτεκτονικούς τύπους: την τετράγωνη υπόστυλη αίθουσα, την υψηλή μεγάλη βάση, όπου και τοποθετήθηκαν σημαντικά κτίρια και το γείσο με κυρτό κυμάτιο των επιστηλίων. Σε αυτούς τους τύπους μπορεί να προστεθεί η χρήση ζώων, που μέχρι τότε δεν υπήρχαν στην Εγγύς Ανατολή, ως μορφές φυλάκων: μολοσσοί, αίγαγροι και ταύροι, οι τελευταίοι υπήρχαν και στα κτίρια της πεδιάδας, όπου επίσης βρέθηκε ένα ζεύγος ξαπλωμένων αιλουροειδών.⁷

Τον Αύγουστο του 465 π.Χ. ο Ξέρξης και ο γιος του Δαρείος, ο μέλλων διάδοχός του, έπεσαν θύματα μίας αυλικής δολοπλοκίας. Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το τέλος του *Μεγάλου Εχθρού* των Ελλήνων (Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 13.3, Διόδωρος Σικελιώτης, 11.69.1 – 6, Ιουστίνος, *Επιτομή του Πομπηίου Τρόγου*, 3.1, Κτησίας, *FGH 688 F13*, 29 – 30). Την πιο ολοκληρωμένη σύνοψη των πηγών έχει κάνει ο Pierre Briant, από όπου και παραθέτω:

Ο υποκινητής της συνομοσίας είναι κάποιος Αρτάβανος, Υρκάνιος στην καταγωγή (Διόδωρος, Κτησίας), ο οποίος κατείχε το αξίωμα του διοικητή της προσωπικής φρουράς του Ξέρξη (Διόδωρος). Ήθελε να αποκτήσει τον περσικό θρόνο (Διόδωρος, Ιουστίνος)⁸ και διέθετε την εύνοια του βασιλιά (Διόδωρος, Κτησίας). Στη συνομοσία συμμετέχουν εκτός από τον Αρτάβανο, οι γιοι του (επτά στον Ιουστίνο), σε συνεργασία με τον ευνούχο Ασπαμίτρη, κατά τον Κτησία, ή Μιθριδάτη, κατά τον Διόδωρο, ο οποίος του προσδίδει και την ιδιότητα του θαλαμηπόλου του Μεγάλου Βασιλιά. Ο Ιουστίνος, πάλι, τον ονομάζει Βακάβαζο (Baccabasus) και τον εμφανίζει να εμπλέκεται στη συνωμοσία μετά τη δολοφονία του Δαρείου. Ο Ξέρξης δολοφονείται από τους συνωμότες (Κτησίας), στο υποδομάτιο του (Αιλιανός, Διόδωρος, Ιουστίνος) χάρις στη βοήθεια του Μιθριδάτη (Διόδωρος). Στη συνέχεια, ο Αρτάβανος έρχεται σε επαφή με τον Αρταξέρξη και του ανακοινώνει πως ο

οικοδομική δραστηριότητα και στις Πασαργάδες. Ο David Stronach υποστηρίζει πως ορισμένες από τις βασιλικές επιγραφές, που βρέθηκαν στις Πασαργάδες και αποδόθηκαν αρχικά στον Κύρο, είναι έργο του Δαρείου (*DMa* αντί για *CMA* και ίσως *DMb* και *DMc* για *CMb* και *CMc*. Για το κείμενό τους βλ. R. G. Kent, ο.π., σ. 116). Ο Stronach τις συνδέει με την προπαγάνδα που εξαπολύει ο τελευταίος για να νομιμοποιήσει το δικαίωμα της κατοχής του θρόνου ως μέλος της οικογένειας των Αχαιμενιδών (D. Stronach, "On the Interpretation of the Pasargadae Inscriptions", *Ultra Terminum Vagari. Scritti in onore di Carl Nylander*, 1997, σ. 323 – 329 και D. Stronach "Darius at Pasargadae: A Neglected Source for the History, Art and Archaeology of Early Persia", *Proceedings of the XLVe Rencontre Assyriologique Internationale*, 2001, http://www.oi.uchicago.edu/OI/DEPT/RA/rai/45_Abstracts.html). Βλ. και M. Cool Root, *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire*, 1979, σ. 51 – 58. Ωστόσο δεν έχουμε καμία ένδειξη πως ο Ξέρξης συνέβαλε στην ανοικοδόμηση των Πασαργάδων.

⁴ R. G. Kent, ο.π., *XPc* 3.9 – 15, σ. 148.

⁵ R. G. Kent, ο.π., *XPf* 4.27 – 43, σ. 150. Αποκαλείται έτσι εξαιτίας της σχετικά απομονωμένης θέσης του στο κάτω επίπεδο της εξέδρας της Περσέπολης απέναντι από το νότιο τμήμα του τείχους και εξαιτίας της ύπαρξης μιας σειράς μικρών πανομοιότυπων διαμερισμάτων στη δυτική του προέκταση (M. Cool Root, ο.π., σ. 100).

⁶ P. Briant, "Histoire De l'empire Perse de Cyrus à Alexandre", *Achaemenid History X*, 1996, τόμος 1, σ. 571.

⁷ E. Porada, "Classic Achaemenian Architecture and Sculpture", *CHI ii*, σ. 803.

⁸ Ο Αριστοτέλης (*Πολιτικά*, 1311b.37 – 40) δίνει μια διαφορετική ερμηνεία για το κίνητρο του Αρτάβανου. Ο Υρκάνιος αξιωματούχος φοβόταν για τη ζωή του, επειδή είχε κρεμάσει το Δαρείο παρακούοντας τις εντολές του Ξέρξη.

μεγαλύτερος αδελφός του, Δαρείος, σκότωσε τον πατέρα τους. Ο Διόδωρος αναφέρει πως ο τρίτος γιος του Ξέρξη, Υστάσπης, βρισκόταν στη Βακτρία, της οποίας ήταν σατράπης. Παρά το ότι ο Δαρείος διακήρυττε την αθωότητά του (Κτησίας), ο Αρταξέρξης τον σκοτώνει, συνοδευόμενος από τη βασιλική σωματοφυλακή (Διόδωρος), είτε όταν ο Δαρείος πήγαινε να βρει τον Αρταξέρξη (Κτησίας), είτε ενώ ο Δαρείος κοιμόταν (Ιουστίνος). Κατόπιν ο Αρταξέρξης ενθρονίζεται (Κτησίας). Ο Αρτάβανος συνεχίζει τις διαπλοκές του προκειμένου να γίνει βασιλιάς. Εμπλέκει στη συνωμοσία τον Μεγάβυζο, ο οποίος αποκαλύπτει τη συνωμοσία στον Αρταξέρξη (Κτησίας). Στον Ιουστίνο, πάλι, ο Βακάβαζος είναι εκείνος που κάνει την καταγγελία. Υπάρχουν τρεις εκδοχές ως προς το θάνατο του Αρτάβανου: 1) σκοτώνεται με τον τρόπο που σχεδίαζε για τον Αρταξέρξη μαζί με τον Ασπαμίτη (Κτησίας), 2) ο Αρταξέρξης συγκαλεί τον περσικό στρατό, σκοτώνει ο ίδιος τον Αρτάβανο και στη συνέχεια συλλαμβάνει τους γιους του (Ιουστίνος), 3) ο Αρταξέρξης, αν και τραυματισμένος από τον Αρτάβανο, τον σκοτώνει με τα ίδια του τα χέρια (Διόδωρος).⁹

Τα γεγονότα που περιβάλλουν το όλο συμβάν είναι αρκετά ασαφή και δεν μας επιτρέπουν να καταλήξουμε σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα.¹⁰ Ίσως το σκοτεινό τοπίο να εξυπηρετεί τα συμφέροντα του επόμενου μονάρχη, Αρταξέρξη Α΄, ο οποίος πιθανότατα ήθελε να αποσιωπήσει τη δική του συμμετοχή και παράλληλα να παρουσιάσει τον εαυτό του ως τον εκδικητή της δολοφονίας του πατέρα και του αδερφού του. Πάντως είναι σαφές πως ο Ξέρξης βασίλευσε για είκοσι ένα περίπου χρόνια, γεγονός που αποδεικνύει άμεσα πως δεν απέκτησε τον θρόνο μόνο και μόνο λόγω της καταγωγής του, καθώς από ότι φαίνεται, διέθετε τις απαραίτητες ικανότητες για να επιβιώσει στον σκληρό κόσμο της περσικής βασιλικής αυλής.

2) Ιστοριογραφικά προβλήματα

Αφορμή για την παρούσα εργασία αποτέλεσε η απορία για τη δημιουργία της ακόλουθης θεωρίας. Ο Ξέρξης Α΄ έχει αποθανασιστεί στην ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού ως μία από τις πιο αρνητικές προσωπικότητες.¹¹ Λίγο πολύ η εκστρατεία του στην Ελλάδα είναι γνωστή στο ευρύτερο κοινό και στις περισσότερες περιπτώσεις, αν όχι σε όλες, η εντύπωση που έχει δημιουργήσει είναι αρνητική και ο ίδιος ο Ξέρξης αντιμετωπίζεται σκωπτικά. Εν ολίγοις παρουσιάζεται ως ο φιλόδοξος, αλλά συνάμα ανίκανος και αδύναμος γιος ενός ένδοξου πατέρα, του Δαρείου Α΄. Ο Ξέρξης προσπάθησε να γίνει αντάξιος συνεχιστής του Δαρείου, ο οποίος πέτυχε να

⁹ P. Briant, ο.π., σ. 581 – 582.

¹⁰ Ειδικά αν αναλογιστούμε τα όσα καταγράφει ο Διόδωρος, η ιστορία παίρνει μια αρκετά σκοτεινή τροπή. Ο Αρτάβανος αντί, όπως θα περίμενε κανείς, να προχωρήσει αμέσως σε συστηματική εξόντωση όλων των πιθανών διεκδικητών του θρόνου και πρωτίστως των γιων του Ξέρξη, προτίμησε να εφαρμόσει μια πιο ιδιόζουσα τακτική, αλλά δεν καθίσταται απολύτως σαφές γιατί προβαίνει σε αυτήν την ενέργεια. Ίσως ο Αρταξέρξης να είναι ο ιθύνων νους πίσω από τη συνωμοσία του Αρτάβανου και η όλη ασάφεια που διαπιστώνεται στη δολοφονία του πατέρα του να είναι δικό του δημιούργημα, ώστε να καλύψει τη συμμετοχή του. Σε αυτή την περίπτωση ο Αρτάβανος δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα πiónι, το οποίο ο Αρταξέρξης ξεφορτώθηκε όταν έληξε η χρησιμότητά του.

¹¹ Ο Pierre Briant αποδίδει τη δημιουργία αυτής της θεωρίας στον George Rawlinson και στο έργο του *Five Great Monarchies*, I – III, 1867 (P. Briant, ο.π., σ. 531, 1996). Από τις σημειώσεις του Rawlinson ωστόσο διαπιστώνουμε πως ψήγματά της, έστω, προϋπήρχαν. Π.χ. ο Rawlinson διαφωνεί με την άποψη πως η γέφυρα του Ελλησπόντου και η δώρυγα του Άθω δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μια απόπειρα επίδειξης εκ μέρους του Ξέρξη και υποστηρίζει πως ήταν αναγκαία έργα για τη γρήγορη και όσο το δυνατόν ασφαλή μετακίνηση του στρατεύματος (G. Rawlinson, ο.π., τόμος III, σ. 448 – 451). Η θεωρία αυτή αναπαράγεται και στη σύγχρονη λογοτεχνία, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κανείς ξεφυλλίζοντας το μυθιστόρημα *Creation* του Gore Vidal (1981).

παγιώσει μια αχανή αυτοκρατορία, αλλά απέτυχε παταγωδώς. Εξελίχθηκε, παρά τις αρχικές θετικές ενδείξεις που επέδειξε, σε έρμαιο των δολοπλοκιών της περσικής αυλής και έγινε άβουλο όργανο των πανούργων γυναικών και των φιλόδοξων ευνούχων που τον περιστοίχιζαν. Τα προβλήματα και εν γένει η διακυβέρνηση της αυτοκρατορίας περιέπεσαν σε δεύτερη μοίρα και πρωταρχική του μέριμνα έγιναν η ανοικοδόμηση της Περσέπολης,¹² που παρουσιάζεται ως ξεκάθαρη απόδειξη της ματαιοδοξίας και της ανάγκης του για υστεροφημία, και οι διασκεδάσεις που του προσέφερε το χαρέμι του. Η αποτυχημένη εκστρατεία του εναντίον της Ελλάδας θεωρείται ως ένα σοβαρότατο πλήγμα για την αυτοκρατορία. Η απαρχή της πτώσης ή καλύτερα της παρακμής της δυναστείας των Αχαιμενιδών τοποθετείται από ορισμένους στα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη.¹³

Σε γενικές γραμμές τα παραπάνω συνοψίζουν την παραδοσιακή άποψη για τον Ξέρξη. Θα προσπαθήσω στις σελίδες που ακολουθούν να εξακριβώσω αν αυτή η θεωρία είναι βάσιμη, δίνοντας περισσότερη βαρύτητα, όπου κάτι τέτοιο είναι εφικτό, στις πηγές ανατολικής προελεύσεως. Προτού προχωρήσω στην επιμέρους εξέταση της προέλευσης αυτής της άποψης, κρίνω πως είναι απολύτως απαραίτητη μια σύντομη και όσον το δυνατόν περιεκτικότερη αναφορά στις πηγές που διαθέτουμε για τον ίδιο τον Ξέρξη. Πρωταρχική πηγή πληροφοριών αποτελεί το έργο του Ηροδότου και κατά κύριο λόγο τα τρία τελευταία βιβλία. Από εκεί και πέρα υπάρχει μια πλειάδα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων από τα χωρία των οποίων μπορούμε να αντλήσουμε διάφορες πληροφορίες, το έργο τους όμως χρησιμεύει ως επί το πλείστον για τον εμπλουτισμό και τη επαλήθευση των όσων παραθέτει ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός. Πιο συγκεκριμένα, την εικόνα συμπληρώνουν ο Διόδωρος Σικελιώτης,¹⁴ ο οποίος για την περίοδο αυτή ουσιαστικά αναπαράγει τον Έφορο, ο Κτησίας (αν και παραθέτει πάρα πολλές ιστορικές ανακρίβειες)¹⁵ και ο βιογράφος Πλούταρχος (Βίοι *Αριστείδη*

¹² Ο Albert T. Olmstead υποστηρίζει πως ο Ξέρξης ενδιαφερόταν περισσότερο για την ολοκλήρωση της κατασκευής των κτηρίων της Περσέπολης, που ξεκίνησε ο Δαρείος, παρά για την πραγματοποίηση περαιτέρω στρατιωτικών επιχειρήσεων (A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 248).

¹³ Η παραδοσιακή άποψη, απορρέουσα κατά κανόνα από τους Έλληνες συγγραφείς του 4^{ου} αιώνα π.Χ., διακρίνει την ιστορία της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας σε δυο περιόδους, μια ακμής και μια παρακμής. Το διαχωριστικό όριο ανάμεσα στις δυο αυτές περιόδους συνήθως ταυτίζεται με τους *Περσικούς Πολέμους* (A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg, “Introduction”, *Achaemenid History II, The Greek Sources*, σ. ix – xi). Συνεπώς λαμβάνοντας υπόψιν αυτόν το διαχωρισμό γίνεται σαφές πως ο Ξέρξης συχνά, αν όχι πάντοτε, θεωρείται ως ο κύριος υπεύθυνος για την απαρχή της πτώσης της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας. Περισσότερα για τη θεωρία της παρακμής βλ. ενδεικτικά P. Briant, ο.π., σ. 533 – 534 και D. Lefant, “La «Décadence» du Grand Roi et les ambitions de Cyrus le Jeune: aux sources Perses d’un mythe Occidental ?”, *Revue des Études Grecques* 114, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2001, σ. 407 – 438. Σύμφωνα με τον Lefant η έννοια της παρακμής είναι ένα δημιούργημα των Ελλήνων για να ερμηνεύσουν τη νίκη τους σε βάρος των Περσών, η οποία προήλθε επειδή οι Βασιλείς τους δεν διέθεταν τις ικανότητες των προκατόχων τους. Ωστόσο δεν είναι ξεκάθαρο πότε τοποθετούν οι αρχαίοι συγγραφείς την απαρχή της παρακμής. Για τον Lefant η *Κύρου Ανάβασις* του Ξενοφώντος διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, καθώς σε αυτό το σύγγραμμα λαμβάνει χώρα η *μεταμόρφωση ενός βασιλιά προορισμένου να κυβερνήσει, σε ένα παρακμασμένο βασιλιά σε μια αυτοκρατορία παρακμασμένη* (D. Lefant, ο.π., σ. 435 – 436).

¹⁴ Διόδωρος Σικελιώτης, 11.1.2 – 5, 11.2.3 – 6, 11.6.3 – 4, 11.9.3 – 10.4, 11.19.4 – 6, 11.36.6 – 7, 11.69.1 – 6.

¹⁵ Ως προς κατά πόσο το έργο του Κτησίας και των μεταγενέστερων Ελλήνων συγγραφέων μπορεί να χρησιμεύσει ως πειστική και έγκυρη μαρτυρία για τη μελέτη της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας βλ. H. Sancisi-Weerdenburg, “Decadence in the Empire or Decadence in the Sources? From Source to Synthesis: Ctesias”, *Achaemenid History I*, σ. 33 – 45 και H. Sancisi-Weerdenburg, “The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism: Cyropaedia VIII.VIII and its Influence”, *Achaemenid History II*, σ. 117 – 131.

και *Θεμιστοκλή*, και *Περί της Ηροδότου Κακοηθείας*).¹⁶ Χρήσιμοι επίσης είναι και ο Αρριανός¹⁷ και ο Στράβων.¹⁸ Μεγάλη έμφαση έχει δοθεί και στην τραγωδία *Πέρσες* του Αισχύλου (472 π.Χ.),¹⁹ η οποία ναι μεν παρέχει πληροφορίες για τη ναυμαχία της Σαλαμίνας – μην ξεχνάμε πως ο Αθηναίος τραγωδός ήταν αυτόπτης μάρτυρας – και το κυριότερο: “η ηθική υπόσταση, που έχει δώσει ο Αισχύλος στους Περσικούς πολέμους, έχει επηρεάσει σε πολύ μεγάλο βαθμό το μυθολογικό σχήμα που δημιουργήθηκε σχετικά με αυτούς”. Πάρα ταύτα ο Αισχύλος δεν παύει να είναι ποιητής και το έργο του δεν ξεφεύγει από την πολιτική προπαγάνδα που εμπεριέχεται στην αττική τραγωδία ως προς τους *βαρβάρους*.²⁰ Επιπλέον δεν πρέπει να λησμονούμε πως γράφει την τραγωδία του αποσκοπώντας και στην τέρψη των Αθηναίων ακροατών, αρκετοί από τους οποίους ήταν βετεράνοι των πολέμων, οπότε πρέπει να είμαστε αρκετά επιφυλακτικοί ως προς τα λεγόμενά του. Πέρα από τις ελληνικές πηγές, η εικόνα του Ξέρξη συμπληρώνεται από τις λιγοστές μαρτυρίες που προέρχονται από την Εγγύς Ανατολή. Σημαντικότερες είναι οι περσικές βασιλικές επιγραφές, οι οποίες δεν υποστηρίζουν την εικόνα που σχηματίζουμε για τον Ξέρξη μέσα από τα αρχαιοελληνικά κείμενα. Ωστόσο η Ανατολή φαίνεται πως αγνοεί παντελώς την ελληνική εκστρατεία, όπως άλλωστε και όλες τις προγενέστερες και μεταγενέστερες ελληνοπερσικές συγκρούσεις.

Το εγχείρημα της ανασύστασης της ζωής και του έργου του Ξέρξη είναι ιδιαίτερα δύσκολο, καθώς, όπως έχω ήδη αναφέρει, οι πληροφορίες που έχουμε στη διάθεση μας είναι περιορισμένες και επικεντρώνονται χρονικά στα γεγονότα που σχετίζονται με την περσική εκστρατεία στην Ελλάδα. Από εκεί και πέρα γνωρίζουμε ελάχιστα για τις δραστηριότητές του πριν από την άνοδό του στον περσικό θρόνο και διαθέτουμε αποσπασματικά στοιχεία για τα πρώτα έτη της βασιλείας του, όπως και για την περίοδο αμέσως μετά την επιστροφή του στην Εγγύς Ανατολή. Συγχρόνως η ίδια η φύση των πηγών δημιουργεί επιπλέον προβλήματα, μια και κάθε άλλο παρά αμερόληπτες είναι. Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς αντιμετωπίζουν τον Ξέρξη ως το *μεγάλο εχθρό* και αναμφισβήτητα η στάση που υιοθετούν δεν είναι αντικειμενική. Οι περσικές επιγραφές, πάλι, είναι όργανα της κρατικής περσικής προπαγάνδας και αποσκοπούν στη διατήρηση της έννοιας της *συνέχειας* που διέπει την πολιτική

¹⁶ Πλούταρχος, *Βίος Αλεξάνδρου*, 37.5, *Βίος Θεμιστοκλή*, 4.4, 12.4 – 5, 13.1, 16.1, 16.4 – 5, *Βίος Κίμωνος*, 12.1, *Ηθικά*, 173 B – C (*Αποφθέγματα βασιλέων και στρατηγών*), *Ηθικά*, 873 F – 874 A, (*Περί της Ηροδότου κακοηθείας*), *Ηθικά*, 488 D – F, (*Περί Φιλαδελφείας*).

¹⁷ Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 3.16.4, 3.16.7 – 8.2, 7.17.2

¹⁸ Στράβων, *Γεωγραφικά*, 9.1.13, 11.11.4, 14.1.5, 16.1.5, 17.1.43

¹⁹ Αισχύλος, *Πέρσες*, 353 – 391, 441 – 471, 548 – 557, 718 – 758, 827 – 838, 909 – 943.

²⁰ Περισσότερα για τους *Πέρσες* του Αισχύλου και τη σχέση τους με τα *Περσικά* βλ. E. Hall, *Inventing the Barbarian. Greek Self-definition through Tragedy*, 1989. Όπως παραθέτει και η ίδια: “Η ήττα του περσικού στρατού παρουσιάζεται ως ένα ιστορικό παράδειγμα της ηθικής αλήθειας πως οι θεοί καταστρέφουν τους ισχυρούς”. Και προσθέτει πως υφίσταται η υπόνοια, την οποία ίσως και να πίστευε μια μερίδα των αρχαίων Ελλήνων, ότι με αυτήν την ήττα ολόκληρη η ιστορία του περσικού κράτους και όχι μόνο η περίοδος διακυβέρνησης του Ξέρξη, έφτασε στο τελευταίο και οριστικό της στάδιο. Πίστευαν πως αυτό θα ήταν εμφανές σε ολόκληρο τον κόσμο έχοντας την πεποίθηση πως η αποτυχία των Περσών να υποτάξουν ένα και μοναδικό έθνος στα δυτικά τους θα μπορούσε να προκαλέσει την κατάρρευση ολόκληρης της αυτοκρατορίας. Τέλος υπογραμμίζει ότι είναι εύκολο για τους σύγχρονους κριτικούς να ξεχάσουν πως αυτό το έργο είναι η πρωϊμότερη ολοκληρωμένη μαρτυρία μιας από τις πιο σημαντικές ιδεολογικές επινοήσεις των Ελλήνων και από τις πιο επιδραστικές στο δυτικό τρόπο σκέψης αυτή του *πολιτιστικά διαφορετικού, του ανθέλληνα, του βάρβαρου* (σ. 69 – 70). Βλέπε χαρακτηριστικά τους στίχους 585 – 595 της τραγωδίας του Αισχύλου σε μετάφραση Τάσου Ρούσσου, εκδόσεις Κάκτος:

Λίγο ακόμη κι οι λαοί της Ασίας στον Περσών δεν θα στέργουν τους νόμους, μήτε φόρους σαν πρώτα θα δίνουν από του αφέντη ζορισμένοι τη βία, μήτε πια το κεφάλι θα σκύβουν, ως το χρώμα βαθιά προσκονώντας γιατί έσβησε και εχάθη του τρανού βασιλιά μας η δύναμη.

ιδεολογία της αυτοκρατορίας των Αχαιμενιδών. Έχουμε να κάνουμε με ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο, όπου δεν έχει καμία θέση η παρουσίαση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του εκάστοτε μονάρχη. Δεν είναι τίποτε άλλο από την επίσημη έκφραση της θέλησης,²¹ της κοσμοαντίληψης του Μεγάλου Βασιλιά και του ρόλου του σε αυτόν τον κόσμο.

Κρίνω σκόπιμο, προτού προχωρήσω στην επιμέρους επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων, να επιχειρήσω μια μικρή και συνοπτική αναφορά στις καταβολές της θεωρίας περί ανικανότητας και μαλθακότητας του Ξέρξη. Ωστόσο δεν πρόκειται να πραγματοποιήσω μια πλήρη και λεπτομερή ιστοριογραφική ανάλυση, καθώς μια ολοκληρωμένη απόπειρα είναι πρακτικώς αδύνατη, αφού κάθε σύγγραμμα που καταπιάνεται με τη συνολική ιστορία της αρχαίας Ελλάδας εμπεριέχει κάποια μικρή, έστω, νύξη για τον Ξέρξη, και επιπλέον είναι πέρα από τους προσωπικούς μου στόχους. Ο George Rawlinson, ολοκληρώνοντας το τμήμα του βιβλίου του που αφιερώνει στον Ξέρξη, σχολιάζει:

“Ο Ξέρξης, ως προς τον χαρακτήρα, ήταν κατώτερος από όλους τους προκατόχους του. Αν εξαιρέσει κανείς το γεγονός πως είχε κάποιο αίσθημα μεγαλοψυχίας, το οποίο τον έκανε να ακούει υπομονετικά εκείνους που αντιτίθονταν στις απόψεις του ή του έδιναν δυσάρεστες συμβουλές και τον εμπόδιζε σε ορισμένες περιπτώσεις να εκδικηθεί, μετά βίας διέθετε κάποιο αξιόλογο χαρακτηριστικό γνώρισμα. Αδύναμος και εύκολα καθοδηγούμενος, παιδαριώδης σε ό,τι αφορά στα ξαφνικά πάθη του και στην ολοκληρωτική του προσκόλληση σε αυτά – εγωιστής, ευμετάβλητος, κομपाστικός, ανηλεής, δεισιδαίμων, έκφυλος – μας επιδεικνύει τον Ανατολίτη δεσπότη στην πιο ευκαταφρόνητη όψη του – πως όπου οι ηθικές και πνευματικές ιδιότητες είναι εξίσου ελαττωματικές, έτσι και η σταδιοδρομία είναι μια απαράλλακτη πορεία διαφθοράς και αφροσύνης. Από τον Ξέρξη πρέπει να χρονολογήσουμε την παρακμή της Αυτοκρατορίας σε ό,τι αφορά στο εδαφικό μεγαλείο και στη στρατιωτική ισχύ και επιπροσθέτως στη φθορά της ως προς το σθένος του διοικητικού μηχανισμού και το εθνικό πνεύμα. Με αυτόν ξεκινά η διαφθορά της Αυλής, το θανάσιμο κακό, το οποίο σχεδόν παγκόσμια εξασθενίζει και καταστρέφει τις δυναστείες της Ανατολής. Η εκστρατεία του ενάντια στην Ελλάδα εξάντλησε και αποδεκάτισε τον πληθυσμό της Αυτοκρατορίας· οι απώλειες που προξένησε με την εκστρατεία του δεν αναπληρώθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής του, αν και έκανε ότι μπορούσε για να ανακτήσει τη δύναμή της απέχοντας από παραπέρα στρατιωτικές επιχειρήσεις”.

Ωστόσο ο Rawlinson, πάρα το δριμύ του κατηγορώ απέναντι στον Ξέρξη, αποδέχεται τη μεγάλη αξία και σημασία του οικοδομικού του έργου, αλλά διατηρεί κάποια υποψία πως η σύλληψη και η κατασκευή των διαφόρων κτηρίων πρέπει τελικά να αποδοθούν στο Δαρείο.²²

Κάτι παραπάνω από έναν αιώνα μετά η εικόνα δεν μοιάζει να έχει μετατραπεί ολοκληρωτικά. Στη δεύτερη έκδοση του *Oxford Classical Dictionary* η Margaret Stephana Drower και ο Richard Nelson Frye,²³ συντάκτες του λήμματος *Ξέρξης*, παραθέτουν: “Γνωρίζουμε λίγα για τη μετέπειτα πορεία του Ξέρξη. Κατά τη βασιλεία του έγινε απόπειρα περίπλου της Αφρικής. Μετά τις ήττες του στην Ελλάδα ο Ξέρξης αποσύρθηκε στο χαρέμι του. Έκανε εκτενή οικοδομικά έργα στην Περσέπολη, στα

²¹ M. Cool Root, ο.π., W. J. Vogelsang, *The Rise and Organization of the Achaemenid Empire. The Eastern Iranian Evidence*, 1992, σ. 94, J. Wiesehöfer, *Ancient Persia*, 2001², σ. 25 – 26.

²² G. Rawlinson, πρβλ σημ. 11, τόμος III, σ. 470 – 471.

²³ Διατηρεί την ίδια άποψη περί χαρεμιού και σε άλλα συγγράμματα του, όπως: R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, 1966, σ. 148 – 149.

Εκβάτανα κλπ. Αλλά η Αυτοκρατορία αν και ακόμη ήταν αχανής σε έκταση και με άφθονους πόρους ήταν εξασθενημένη από αυλικές ίντριγκες, σε μια από τις οποίες δολοφονήθηκε”.²⁴ Το ενδιαφέρον σε αυτήν την περίπτωση είναι το ό,τι φαίνεται να αγνοούν ή δεν αναφέρονται στο βιβλίο του Charles Hignett, *Xerxes Invasion of Greece*, το οποίο προηγείται χρονικά της νέας έκδοσης του λεξικού και γνωρίζουν και μεταχειρίζονται σε διαφορετικά λήμματα κάποιοι άλλοι από τους συντελεστές του, όπως π.χ. ο Andrew Burn και ο Piero Treves στο λήμμα *Περσικοί Πόλεμοι*.²⁵ Όσο τώρα για τον ίδιο τον Hignett, αν και ως επί το πλείστον δεν συμφωνεί με την παραδοσιακή άποψη για τον Ξέρξη, δικαιολογεί κάποιες από τις αποφάσεις του. Δεν δέχεται λ.χ. την αποχώρησή του από την Ελλάδα ως πράξη δειλίας καθώς και την κατηγορία πως ο Ξέρξης είναι ο αποκλειστικός υπεύθυνος για την αποτυχία της εκστρατείας. Ωστόσο δεν διαφεύγει από την διατύπωση παρεμφερών χαρακτηρισμών: “Αλλά ακόμα και όταν δεχτούμε κάθε ελαφρυντικό λόγω της εχθρικής κατεύθυνσης των πηγών μας, είναι εμφανές πως δεν ήταν ισάξιος της υψηλής του θέσης, την οποία όφειλε στην καταγωγή και όχι στα προτερήματά του. Ανατράφηκε στην επιβλαβή ατμόσφαιρα του χαρεμιού ως γιος βασιλιά, ήταν έκφυλος και άτεγκτος. Η άδοξη βασιλεία του έληξε με τον Ξέρξη να πέφτει θύμα μιας συνομοσίας του παλατιού, συνέπεια της ανικανότητάς του να ελέγξει αυστηρά τον περίγυρό του”.²⁶

Η θεωρία αυτή φαίνεται πως είχε απήχηση στους επιστημονικούς κύκλους τουλάχιστον ως τη δεκαετία του 1970 και επιρροές της ανιχνεύονται στην πλειονότητα σχεδόν των συγγραμμάτων, που καταπιάνονται με την ιστορία της ελληνικής αρχαιότητας. Αφοριστικές αναφορές και σκληροί χαρακτηρισμοί εντοπίζονται σε αρκετά συγγράμματα με πιο ακραία περίπτωση εκείνη του Robert Collins. Ο Ξέρξης, από τη πρώτη στιγμή κιάλας στιγμή, αντιμετωπίζεται εχθρικά και το κεφάλαιο, μάλιστα, που αναφέρεται σε αυτόν, τιτλοφορείται *Xerxes – A Persian tragedy*. Χαρακτηριστικό δείγμα γραφής αποτελεί η αναφορά του στην τιμωρία του Ελλησπόντου: “οι Πέρσες πλησίασαν στον Ελλησπόντο. Φοίνικες και Αιγύπτιοι μηχανικοί είχαν χτίσει πάνω του μια γέφυρα, αλλά έντονες καταιγίδες είχαν γκρεμίσει το έργο τους. Ο Ξέρξης παραδόθηκε ακόμη μια φορά στην οργή του. Αποκεφάλισε τους μηχανικούς και διέταξε να δοθούν 300 βουρδουλιές στα νερά του Ελλησπόντου (οι σύγχρονοι ψυχίατροι θα έβρισκαν στο πρόσωπο του Ξέρξη ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον αντικείμενο μελέτης). Οι στρατιώτες του, πιθανώς προσπαθούσαν να μη γελάσουν, επειδή κινδύνευαν να χάσουν τα κεφάλια τους, μαστίγωσαν υπάκουα τα κύματα ψάλλοντας ταυτόχρονα ...”.²⁷ Παλαιότεροι μελετητές διακατέχονται από την τάση να παραθέτουν απλώς το ηροδότειο κείμενο ασχολίαστο, αφήνοντας το να μιλάει από μόνο του για τη δράση του Ξέρξη στην Ελλάδα.²⁸ Προφανώς η αναφορά

²⁴ M. S. Drower – R. N. Frye, *The Oxford Classical Dictionary*, N. G. L. Hammond, H. H. Scullard (εκδ.), 1970², σ. 1144.

²⁵ A. R. Burn – P. Treves, *The Oxford Classical Dictionary*, ο.π., σ. 804 – 805.

²⁶ C. Hignett, πρβλ σημ. 2, σ. 89.

²⁷ R. Collins, *The Medes and the Persians. Conquerors and Diplomats*, 1974, σ. 142 – 143.

²⁸ Βλ. π.χ. C. A. Robinson Jr, *Ancient History. From Prehistoric Times to the Death of Justinian*, 1951, σ. 201 – 210. Αποφεύγει σχεδόν οποιαδήποτε παρατήρηση για τον Ξέρξη. Παραθέτει, ασχολίαστες από τη μετάφραση του Ηροδότου του George Rawlinson, τη μάχη των Θερμοπυλών (παραλείπει ωστόσο το ηροδότειο χωρίο που αναφέρεται στον αποκεφαλισμό του Λεωνίδα) και τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Παραδέχεται πως μετά την ήττα στο Μαραθώνα η περσική εκστρατεία έπρεπε να πραγματοποιηθεί και για λόγους τιμής (σ. 200). Ο μοναδικός χαρακτηρισμός που αποδίδει στον Ξέρξη είναι εκείνος του άτιμου σε σύγκριση με το διάδοχό του Αρταξέρξη, τον οποίο χαρακτηρίζει ως *περήφανο* (σ. 230).

στο χωρίο του Ηροδότου πιστοποιεί την αποδοχή εκ μέρους τους των όσων καταγράφει.

Συγχρόνως διαπιστώνουμε πως μια μερίδα μελετητών, αν και αποδέχεται κάποια ελαφρυντικά για το ποιόν του Ξέρξη, εμμένει στο γεγονός πως μετά την ήττα του στην Ελλάδα ο Ξέρξης στράφηκε αποκλειστικά στο χαρέμι και στις απολαύσεις του με τα γνωστά αρνητικά αποτελέσματα.²⁹ Εντύπωση προξενεί η περίπτωση του Albert T. Olmstead, το σύγγραμμα του οποίου, *History of the Persian Empire*, ήταν και είναι ακόμη και τώρα ένα από τα πιο σημαντικά σημεία αναφοράς για όσους ασχολούνται με τη μελέτη της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας. Ενώ φαίνεται πως αρχικά δεν συμεριζόταν την παραδοσιακά άποψη περί Ξέρξη, στο τέλος καταλήγει να την αποδέχεται και αυτός.³⁰ Η μονογραφία, *Persia and the Greeks. The Defense of the West 546 – 478 B.C.*, του Andrew Robert Burn, αν και εκδόθηκε το 1962, ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα συγγράμματα της εποχής του. Ο Burn αντιμετωπίζει τους Πέρσες χωρίς επιρροές από την κακή φήμη με την οποία τους έχει περιβάλλει η αρχαία ελληνική γραμματεία και έχει υιοθετήσει ο Δυτικός κόσμος. Σε γενικές γραμμές διαφοροποιείται σημαντικά από το πρότυπο του υβριστή Ξέρξη, που έχει διασώσει η ελληνική παράδοση, και επεξεργάζεται με κριτικό τόνο τα σχετικά χωρία χωρίς να λαμβάνει υπόψιν τη συναισθηματική και ιδεολογική φόρτιση που τα συνοδεύει. Τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει μας φέρνουν σε επαφή με έναν αρκετά διαφορετικό Πέρση ηγεμόνα από αυτόν που παρουσιάζουν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, εικόνα την οποία λίγο πολύ συμερίζονται και οι σύγχρονοι με τον Burn μελετητές της ελληνικής αρχαιότητας.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και άξια μνείας είναι μια παρατήρηση που κάνει ο Josef Wiesehöfer σε ό,τι αφορά στη θεωρία της Αχαιμενιδικής παρακμής στην οποία, υποθετικά πάντα, οι γυναίκες συνέβαλλαν τα μέγιστα με πρώτο ουσιαστικό τους θύμα τον Ξέρξη. Τοποθετεί την απαρχή αυτής της θεωρίας στις μαρτυρίες που προέρχονται από την αρχαιότητα και στις αντιλήψεις περί αρχαιότητας που διαμορφώθηκαν στη Γερμανία του 19^{ου} αιώνα. Προσθέτει, επίσης, πως: “Μετά τον πόλεμο [το Δεύτερο Παγκόσμιο] επικράτησε και πάλι – και όχι μόνο στη Γερμανία – η ιδέα της αντίθεσης ανάμεσα στο δεσποτισμό και στη φιλελεύθερη ανάπτυξη, και της πολιτικής, πολιτιστικής, στρατιωτικής και ηθικής παρακμής της Περσικής αυτοκρατορίας μετά από τον Ξέρξη”.³¹ Δεν μπόρεσα να διαπιστώσω αν αυτός ο ισχυρισμός ευσταθεί, αν και εντόπισα παραπομπές σε άλλα συγγράμματα που φαίνεται πως τον υιοθετούν.³² Ωστόσο είναι ιδιαίτερα εμφανές πως οι Γερμανοί ιστορικοί διακατέχονται από θαυμασμό για την αρχαία Ελλάδα και πως αντιμετωπίζουν ευνοϊκά τους Έλληνες κατά τις συγκρούσεις τους με τους Πέρσες.³³ Ο Herman Bengtson υποστηρίζει πως η νίκη των Ελλήνων ήταν αποτέλεσμα του πολιτικού συστήματος της ελληνικής

²⁹ G. C. Cameron, “Ancient Persia”, *The Idea of History in the Ancient Near East*, R. C. Dentan (εκδ.), 1967, σ. 94 – 96, R. N. Frye, ο.π., σ. 148 – 149, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 266 – 268.

³⁰ Πρβλ. A. T. Olmstead, ο.π., σ. 230 – 231 με σ. 248 και 266 – 268.

³¹ J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 86 – 87.

³² Ενδεικτικά μόνο και με κάθε επιφύλαξη βλ. M. Mayrhofer, *Xerxes, König der Könige*, 1970, σ. 161. Σε σχετικό άρθρο του με παρεμφερή τίτλο διαπιστώνεται εμφανέστατα η διάσταση απόψεων γύρω από την προσωπικότητα και το χαρακτήρα του Ξέρξη. Ενώ ο Manfred Mayrhofer πιστεύει πως ο Ξέρξης δεν κατάφερε να ξεφύγει από τη σκιά του πατέρα του διέπραξε σοβαρά εγκλήματα θρησκευτικής φύσεως σε βάρος των υπηκόων του [επιγραφή *Daiua* (R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *XPh* 3.13 – 28, σ. 151 – 152), καταστροφή του ναού του Μαρδοκ στη Βαβυλώνα κλπ] και ευθύνεται για την απαρχή της πτώσης της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας, δεν αποδέχεται τη θέση περί διαφθοράς και εξάρτησης στη βούληση των ευνούχων και των γυναικών του χαρεμιού, όπως και για τη σημασία της ήττας στην Ελλάδα. (M. Mayrhofer, “Xerxes le Roi des Rois”, *Acta Iranica* I, 1974, σ. 108 – 116).

³³ H. Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, 1979, σ. 161 – 165, U. Wilcken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, 1970⁶, σ. 182 – 191.

πόλης– κράτους και συνεπώς θρίαμβος της δυτικής αντίληψης για ένα ελεύθερο συνταγματικό κράτος σε βάρος του ολοκληρωτικού συστήματος της Ανατολής. Οι Έλληνες εκτός των άλλων προασπίζουν την πνευματική ελευθερία και τον ανώτερο πολιτισμό σε έναν ελεύθερο Δυτικό κόσμο.³⁴ Το ίδιο σκεπτικό λίγο πολύ παραθέτει και στην *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος* και αναρωτιέται:

“Είναι άραγε σύμπτωση το ότι το περσικό κράτος, αν εξαιρέσει κανείς τους ηγεμόνες του, που αποθανάτιζαν τις πράξεις τους, όπως οι Ασσύριοι βασιλείς πάνω σε μνημειώδεις επιγραφές, δεν έχει να μας επιδείξει ούτε ένα ξεχωριστό άτομο του οποίου η δράση να έχει αφήσει τη σφραγίδα της σε οποιονδήποτε τομέα του ανθρωπίνου πνεύματος; Παρά τις αναμφισβήτητες ικανότητές τους οι Πέρσες καταπνίγηκαν γρήγορα από το αγκάλιασμα της Ανατολής, το τέλος του πολιτισμού τους ήρθε με την ισοπέδωση της προσωπικότητας, όχι με την έξαρση της ατομικότητας όπως στην Ελλάδα. Αντίθετα αυτή εξακολούθησε να δίνει στην Περσία επί αιώνες καινούργιες δυνάμεις και νέα ζωή με τους καλλιτέχνες, τους γιατρούς και τους σοφούς που της έστελνε σαν αντίδωρο δεν πήρε σχεδόν τίποτε ή ίσως ελάχιστα πράγματα κυρίως δε ορισμένα υλικά στοιχεία. Ενώ το ελληνικό πνεύμα έγινε αληθινά το προζύμι ενός ολόκληρου κόσμου, της Δύσης και της Ανατολής”.³⁵

Οι Έλληνες ερευνητές της αρχαιότητας σε αντίθεση με ό,τι θα περίμενε κανείς δεν ασκούν ιδιαίτερα δριμύ κριτική εναντίον του Ξέρξη. Ωστόσο διαπιστώνεται σχεδόν αμέσως πως τηρούν φιλελληνική στάση, όπως άλλωστε ήταν αναμενόμενο. Ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος αποφεύγει να κάνει οποιαδήποτε μνεία στον Πέρση μονάρχη αναφέροντας απλώς πως δεν ήταν ιδιαίτερα πρόθυμος να ξεκινήσει την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας και τον υποκίνησαν ο Δημάρατος, ο Μαρδόνιος και οι Πεισιστρατίδες.³⁶ Ο Παπασταύρου προχωράει ακόμη περισσότερο αποδεχόμενος πως: α) ο Ξέρξης στην αρχή της βασιλείας του ήταν ιδιαίτερα δραστήριος και ικανός, β) η πυρπόληση της Ακρόπολης των Αθηνών ήταν πράξη αντεκδίκησης από την πλευρά των Περσών για την καταστροφή του ιερού της Κυβέλης στις Σάρδεις από τους Αθηναίους και γ) ο Ξέρξης αναγκάστηκε μετά την ήττα στη Σαλαμίνα να επιστρέψει στην Ασία για να αντιμετωπίσει τις τυχόν εξεγέρσεις που ίσως να εκδηλωνόταν εκεί μόλις γινόταν γνωστό το αποτέλεσμα της εκστρατείας. Οι φόβοι αυτοί απέβησαν βάσιμοι καθώς το 479 π.Χ. εξεγέρθηκε η Βαβυλώνα.³⁷ Ο Χρύσης Πελεκίδης και ο Αλέξανδρος Δεσποτόπουλος, που συγγράφουν τα σχετικά λήμματα της *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, ουσιαστικά ακολουθούν τα όσα καταγράφει ο Ηρόδοτος και παραθέτουν όπου κρίνουν σκόπιμο τη δική τους γνώμη, η οποία δεν διαφέρει και πολύ από αυτήν του Παπασταύρου.³⁸ Τέλος ο Άγγελος Βλάχος τηρεί και αυτός πιο διαλλακτική στάση απέναντι στον Ξέρξη, δικαιολογώντας μάλιστα την επιστροφή του στην Ασία όχι ως άτακτη υποχώρηση αλλά ως κίνηση τακτικής. Επιπλέον αντιτίθεται στο απόφθεγμα *η Σαλαμίνα έσωσε την Ευρώπη από τον εκβαρβαρισμό* υποδεικνύοντας πως η περσική αυτοκρατορία δεν ήταν βάρβαρη με τη σύγχρονη σημασία της λέξης.³⁹

³⁴ H. Bengtson, *The Greeks and the Persians*, 1969, σ. 67 – 68.

³⁵ H. Bengtson, πρβλ σημ. 33, 1979, σ. 168.

³⁶ Κ. Παπαρηγόπουλος, *Παγκόσμιος Ιστορία*, τόμος Ι, 1958², σ. 245. Με λίγα λόγια παραθέτει επακριβώς τα όσα καταγράφει ο Ηρόδοτος (7.5 – 6).

³⁷ Γ. Παπασταύρου, *Αρχαία Ιστορία*, 1953, σ. 45, 52, 55 και 56 αντίστοιχα.

³⁸ Χρ. Πελεκίδης – Α. Δεσποτόπουλος, “Οι Μεγάλοι Εθνικοί Πόλεμοι. Από τον Μαραθώνα στις Θερμοπύλες στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές”, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Γ₁, σ. 314 – 341.

³⁹ Α. Σ. Βλάχος, *Η Σκιά του Βασιλέως 559 – 330 π.Χ.*, 1991, σ. 62.

Μετά από περίπου μία εικοσαετία ο τρόπος αντιμετώπισης του Ξέρξη από τους ερευνητές της αρχαιότητας έχει πλέον μεταβληθεί. Ο Wiesehöfer διαπιστώνει πως “στα τελευταία χρόνια αυτή η Ελληνοκεντρική αντιμετώπιση της ιστορίας της Περσικής αυτοκρατορίας και των σχέσεων μεταξύ Ελλήνων και Περσών αντικαταστάθηκε από μια άποψη ανάλογη της ποικιλίας και της εκφραστικότητας των πηγών, των δυνάμεων και των αδυναμιών της Περσικής διακυβέρνησης και την πολυπλευρικότητα των ελληνοπερσικών σχέσεων”.⁴⁰ Σχετικές διορθώσεις έχουν γίνει και στην τρίτη έκδοση του *Oxford Classical Dictionary*: “Ξέρξης Α, γιος του Δαρείου και της Άτοσσας, βασιλιάς της Περσίας (486 – 465 π.Χ.) επιλέχθηκε από τον πατέρα του ως διάδοχος. Στην αρχή της βασιλείας του συνέτριψε μια εξέγερση στην Αίγυπτο και αργότερα δυο εξεγέρσεις στη Βαβυλώνα. Είχε κληρονομήσει από το Δαρείο σχέδια για μια εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας, η οποία δεν αναφέρεται σε κανένα Περσικό έγγραφο. Τα πιο σημαντικά παλάτια στην πεδιάδα της Περσέπολης κατασκευάστηκαν κατά τη βασιλεία του Ξέρξη συμπεριλαμβανομένων και του Aradana με τα εντυπωσιακά ανάγλυφα, που απεικονίζουν τη δομή και την έκταση της αυτοκρατορίας: βασιλιάς, αυλή και υποτελείς λαοί με τα εθνογραφικά τους χαρακτηριστικά. Στην επιγραφή *Daïna* η εξέγερση εξισώνεται με τη παραμέληση του Ahura Mazda και τη λατρεία των daivas. Η καταστροφή από τον Ξέρξη του ιερού των daïna δεν έρχεται σε αντίθεση με την υποτιθέμενη θρησκευτική ανεκτικότητα των προγόνων του, καθώς η βασιλική επιγραφή *DB V*⁴¹ ήδη εμπεριέχει παρόμοια φρασεολογία. Η φήμη του Ξέρξη ως αδύναμου και ερωτύλου, βασίζεται σε ορισμένα χωρία του Ηροδότου που αναγνωρίζονται ως μυθιστοριογραφικά (7. 2 – 3, 108 – 113) και στην ερμηνεία των βασιλικών επιγραφών ως προσωπικών μηνυμάτων των βασιλέων παρά σαν βασιλικές ανακοινώσεις που ακολουθούν πιστά κάποια φόρμουλα. Η βασιλεία του, αν τη δούμε με βάση τις κεντρικές και πιο ζωτικές περιοχές της αυτοκρατορίας, είναι μια περίοδος παγίωσης και όχι απαρχή της παρακμής. Ο Ξέρξης δολοφονήθηκε το 465 π.Χ.”⁴²

Όπως εύκολα παρατηρεί κανείς, τα λήμματα των δυο τελευταίων εκδόσεων του *Oxford Classical Dictionary* που αφορούν στον Ξέρξη, έχουν ουσιαστικές διαφορές. Στα χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ των δυο εκδόσεων η εικόνα που είχε σχηματιστεί για τον Ξέρξη, αλλά και για ολόκληρη την ιστορία της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας, έχει μεταβληθεί ριζικά. Στα κεφάλαια που θα ακολουθήσουν θα επιχειρήσω να εκθέσω όσο το δυνατόν πληρέστερα τα στοιχεία που συμβάλλουν στη δημιουργία της αρνητικής αντιμετώπισης του Ξέρξη και να διαπιστώσω αν είναι εύλογη ή όχι η ύπαρξη αυτής της αντιμετώπισης. Σκοπός μου ωστόσο δεν είναι να γίνω απολογητής του Ξέρξη ούτε ή άλλως μια τέτοια απόπειρα είναι πρακτικώς αδύνατη μια και οι υπάρχουσες πηγές δεν επαρκούν για να μπορούμε να σχηματίσουμε μια πλήρη και εμπεριστατωμένη εικόνα για το χαρακτήρα, τη ζωή και το έργο του. Θα προσπαθήσω αντιθέτως να καταστήσω σαφές πως οι περισσότερες από τις ενέργειές του Ξέρξη, για τις οποίες τον κατηγορούν οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς, αλλά και μια σημαντική μερίδα από τους μεταγενέστερους μελετητές, δεν είναι αποκλειστικά χαρακτηριστικά του, καθώς και άλλοι ενεργούν με παρόμοιο τρόπο. Η Amélie Kuhrt συνοψίζει πολύ εύστοχα την οπτική γωνία με βάση την οποία αντιμετωπίζεται η Αχαιμενιδική αυτοκρατορία:

“Όλοι οι Έλληνες συγγραφείς ήταν γοητευμένοι από τον πλούτο και τη δύναμη των Περσών ηγεμόνων. Για αυτόν το λόγο διηγούνται συχνά ιστορίες

⁴⁰ J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 87.

⁴¹ R. G. Kent, πρβλ σημ. 2, *DB V* 72.5.14 – 7 – 73.5.18 – 20, σ. 134.

⁴² H. Sancisi – Weerdenburg, *The Oxford Classical Dictionary*, S. Hornblower και A. Spawforth (εκδ.), 1996, σ. 1631 – 1632.

αυλικών δολοπλοκιών και την ηθική παρακμή που προέρχεται από την παράδοση σε απεριόριστη πολυτέλεια. Σε αυτά τα ανέκδοτα ο Πέρσης ηγεμόνας παρουσιάζεται ως μια ουσιαστικά αδύναμη προσωπικότητα, θύμα των δολοπλοκιών των πανίσχυρών γυναικών και των μοχθηρών ευνούχων. Πρόκειται για μια αντιστροφή των Ελληνικών κοινωνικών και πολιτικών προτύπων με τα οποία εμείς, ως Ευρωπαίοι, έχουμε συνήθως ταυτιστεί: η εικόνα του δειλού, θηλυπρεπή Πέρση μονάρχη έχει ασκήσει σοβαρή επιρροή ανά τους αιώνες, μετατρέποντας την Περσική αυτοκρατορία σε έναν πανίσχυρό *άλλο* στον Ευρωπαϊκό Οριενταλισμό,⁴³ αντιπαραβαλλόμενη με το *δυτικό* ανδρισμό και με τη *δυτική* γενναιότητα. Πρέπει να θυμόμαστε αυτό μελετώντας την Περσική αυτοκρατορία: η κοινή και ευρέως διαδεδομένη εντύπωση για το πολιτικό της σύστημα κατά βάση είναι λανθασμένη”.⁴⁴

⁴³ Για περισσότερα περί Οριενταλισμού βλ. E. W. Said, *Οριενταλισμός*, 1996.

⁴⁴ A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, 1995, σ. 648.

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ ΤΟΥ ΞΕΡΞΗ

1) Ο Ξέρξης ως διάδοχος του Δαρείου

Ο Ξέρξης ως υποψήφιος διάδοχος του θρόνου και επίδοξος συνεχιστής του έργου μιας βασιλικής δυναστείας είναι ασφαλές να υποθέσουμε πως θα έλαβε την καλύτερη δυνατή ανατροφή και εκπαίδευση, που αρμόζει στην υψηλή κοινωνική του θέση, σύμφωνα πάντα με τα περσικά πρότυπα. Δεν γνωρίζουμε ούτε το ποιόν της περσικής ανατροφής και εκπαίδευσης, ούτε και τις μεθόδους διδασκαλίας, αλλά ασφαλώς δεν θα περιοριζόταν μόνο στην εκμάθηση ιππασίας, τοξοβολίας και στη διατύπωση της αλήθειας (Ηροδ. 1.136). Την ίδια πληροφορία παραθέτει και ο Στράβων (15.3.18), ο οποίος προσθέτει πως η εκπαίδευση διαρκεί από το πέμπτο έτος ως το εικοστό τέταρτο και πως υπεύθυνοι για αυτήν είναι οι σοφότεροι από τους Πέρσες, που σύμφωνα με τον James Cook δεν είναι άλλοι από τους Μάγους. Αυτοί, σύμφωνα πάντα με τον Στράβωνα, δίδασκαν στους νεαρούς Πέρσες την προφορική τους παράδοση, εκπαιδευόντας τους παράλληλα στο κυνήγι και στον πόλεμο, αλλά και σε διάφορες τεχνικές επιβίωσης. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως στη διάρκεια της εκπαίδευσης σχηματίζονται ομάδες πενήντα παιδιών με το γιο του βασιλιά ή κάποιου σατράπη να τίθεται ως επικεφαλής. Έτσι δινόταν η ευκαιρία στα νεαρά μέλη της ανώτατης τάξης να αποκτήσουν εμπειρία στην άσκηση της εξουσίας και να σχηματίσουν δεσμούς φιλίας χρήσιμους για το μέλλον. Η ανατροφή του Ξέρξη φαίνεται πως δεν ήταν αποκλειστική υπόθεση των γυναικών της περσικής αυλής, όπως ισχυρίζεται ο Πλάτων στους *Νόμους* (695d – 696a) και ταυτόχρονα θα διέφερε σημαντικά από αυτήν, που έλαβαν οι προκάτοχοί του βασιλείς, καθώς πλέον η Περσική αυτοκρατορία δεν ήταν ένα κράτος εν τη γενέσει (εποχή Κύρου – Καμβύση), αφού μεσολάβησε η βασιλεία του Δαρείου, ο οποίος εδραίωσε και ισχυροποίησε την περσική κυριαρχία στις αχανείς εκτάσεις της αυτοκρατορίας.

Επιπλέον κατά τη βασιλεία του Δαρείου διαμορφώθηκε ένα ιδιαίτερα πολύπλοκο αυλικό εθιμοτυπικό, που απομάκρυνε και απομόνωνε το βασιλιά από τους υπηκόους του. Ο βασιλιάς ήταν υποχρεωμένος: να ζει ως επί το πλείστον σε απομόνωση, να δειπνεί σε ένα εσωτερικό δωμάτιο, όπου μια κουρτίνα τον διαχωρίζει από τους συνδαιτυμόνες του, να συναντά τους υπηκόους πάντα υπό το καθεστώς συνθηκών που απέκλειαν κάθε περίπτωση ειλικρινούς συζήτησης, να μην επιτρέπει σε κανέναν να τον ξεπερνά σε επίδειξη σωματικής ρώμης, να επιβραβεύει ή να εκδικείται σε βαθμό ανάλογο με την υψηλή του θέση και να μην μπορεί να ανακαλέσει μια διαταγή ή να αθετήσει μια υπόθεση που έδωσε.⁴⁵ Ο Ξέρξης μεγάλωσε

⁴⁵ J. M. Cook, “The Rise of the Achaemenids and Establishment of their Empire”, *CHI ii*, σ. 225 – 226. Βέβαια η εικόνα αυτή προέρχεται αποκλειστικά και μόνον από την αρχαία ελληνική γραμματεία, οπότε είναι πολύ πιθανόν να είναι μερικώς ή εξ ολοκλήρου λανθασμένη. Η πρώτη μαρτυρία για απλησίαστο βασιλιά εντοπίζεται στον Ηρόδοτο (1.99). Πρόκειται για τον πρώτο των Μήδων, Δηϊόκη, ο οποίος εφάρμοσε για πρώτη φορά το βασιλικό εθιμοτυπικό: *Απαγορευόταν να επισκέπτεται κανείς τον βασιλιά και κάθε επικοινωνία έπρεπε να γίνεται μέσω αγγελιοφόρων. Κανείς δεν έπρεπε να δει τον βασιλιά και επιπλέον θεωρείτο αισχρότητα να γελάσει ή να φτύσει ο οποιοσδήποτε ενώ ο βασιλιάς ήταν παρών. Το αυστηρό αυτό πρωτόκολλο σχεδιάστηκε ως προστατευτικό μέτρο απέναντι στους συνομήλικους του, οι οποίοι δεν υστερούσαν ως προς την ευγενική τους καταγωγή και την προσωπική τους αξία. Υπήρχε ο κίνδυνος πως, αν έβλεπαν συχνά το Δηϊόκη, ίσως η πρακτική αυτή να οδηγούσε σε ζήλια και καταφρόνηση και θα προχωρούσαν σε συνομοσίες. Ενώ αν δεν τον έβλεπε κανείς θα καλλιεργείτο ο μύθος πως προερχόταν από άλλη τάξη ανδρών.* Ο Briant υποστηρίζει πως το άνωθεν χωρίο του Ηροδότου πρέπει να αντιμετωπιστεί με επιφυλακτικότητα, καθώς είναι πιθανόν ο Ηρόδοτος

κάτω από την επιρροή αυτού του εθιμοτυπικού το οποίο ήταν υποχρεωμένος να γνωρίζει και να τηρεί.⁴⁶ Η νέα δομή της αυτοκρατορίας είχε περισσότερες και πιο σύνθετες ανάγκες και ο Μεγάλος Βασιλιάς δεν μπορούσε να τις ικανοποιήσει, όντας μόνο ένας ικανός πολεμιστής και ιδιοφυής στρατιωτικός ηγέτης, αλλά πλέον έπρεπε να διαθέτει διοικητικές αρετές και ποικίλες άλλες ικανότητες.

Δεν υπάρχουν ενδείξεις για το αν ο Ξέρξης, όπως και οι υπόλοιποι νεαροί άρρενες της Αχαιμενιδικής δυναστείας, λάμβαναν κάποιου είδους εκπαίδευση πάνω σε ζητήματα διακυβέρνησης και άσκησης της βασιλικής εξουσίας.⁴⁷ Γνωρίζουμε ωστόσο πως ο Ξέρξης, όπως άλλωστε και ο Καμβύσης πριν από αυτόν,⁴⁸ προτού ενθρονιστεί βρισκόταν στη Βαβυλώνα, ήδη από το 498 π.Χ.,⁴⁹ αλλά η φύση των αρμοδιοτήτων του είναι ασαφής. Οι απόψεις των σύγχρονών ερευνητών δίστανται: άλλοι πιστεύουν πως ο Ξέρξης ήταν κυβερνήτης ή αντιβασιλέας της Βαβυλώνας ή έστω κατείχε σημαντική διοικητική εξουσία⁵⁰ και άλλοι πως το αξίωμα του ήταν καθαρά τιμητικό χωρίς ο ίδιος να έχει την οποιαδήποτε συμμετοχή στη διακυβέρνηση, η οποία ασκούνταν από έναν Πέρση σατράπη.⁵¹ Το Βαβυλωνιακό νομικό κείμενο *BM 74554*⁵² περιορίζει κάπως τις επιλογές, καθώς με τη μετάφραση και επεξεργασία του, διαπιστώνουμε την ύπαρξη ενός, άγνωστου μέχρι στιγμής, κυβερνήτη της Βαβυλώνας και της επαρχίας *Πέραν του Ποταμού*.⁵³ Το όνομα του δεν

να μετέφερε στην εποχή του Δηϊόκη θεσμούς που ίσχυαν στην αυλή του Δαρείου και του Ξέρξη. Με παρόμοιο σκεπτικό ο Γάλλος μελετητής αντιμετωπίζει και το χωρίο 1.38 της *Κύρου Παιδείας* του Ξενοφώντα λόγω της τάσης του αρχαίου συγγραφέα να αποδίδει εξ ολοκλήρου στον Κύρο τη δημιουργία του Περσικού κράτους. (ο Ξενοφώντας αναφέρει πως ο οινοχόος Σάκας είχε το αξίωμα στην αυλή του Μήδου Αστύαγη να οδηγεί ενώπιον του όσους τον χρειαζόταν και να εμποδίζει όσους του φαίνονταν πως δεν ήταν η κατάλληλη στιγμή για να τους οδηγήσει). Ωστόσο ο Pierre Briant πιστεύει πως η κατασκευή του ανακτόρου και των κατοικιών στις Πασαργάδες και αλλού υπαινίσσεται ότι οι κανονισμοί αυτοί εμφανίστηκαν στη διάρκεια της βασιλείας του Κύρου, οι οποίοι οργάνωσαν τη ζωή του βασιλιά και θεσμοθέτησαν τις υποχρεώσεις των αυλικών. Σε διαφορετική περίπτωση, ολοκληρώνει ο Briant, οι πρώτοι Πέρσες βασιλείς δανείστηκαν αυτό το εθιμοτυπικό από τις αυλές των Ασσυρίων και των Βαβυλωνίων (P. Briant, πρβλ σημ. 6, σ. 103 – 104).

⁴⁶ J. M. Cook, *The Persian Empire*, 1983, σ. 132. Περισσότερα για το εθιμοτυπικό και τις τελετουργίες της περσικής αυλής βλ. A. Kuhrt, ο.π., σ. 682 – 689.

⁴⁷ J. M. Cook, ο.π., σ. 134.

⁴⁸ P. Briant, ο.π., σ. 55, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 40. Το 538 π.Χ. ο Καμβύσης αποκτά τον τίτλο *Βασιλιάς της Βαβυλώνας*. Κατά τον Cuyler Young παίρνει το χέρι του Nabu και τελεί τις απαραίτητες τελετουργίες που, σύμφωνα με το προκαθορισμένο εθιμοτυπικό, οφείλει να πράξει ο πραγματικός και γηγενής Βαβυλώνιος βασιλιάς. Όμως κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται πως βρισκόταν μόνιμα στη Βαβυλώνα ή πως είχε έστω τη διοικητική ευθύνη της σατραπείας. Τουλάχιστον υποδηλώνει μια ιδιαίτερη σχέση του Πέρση πρίγκιπα με τη Βαβυλώνα.

⁴⁹ M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 183.

⁵⁰ J. V. A. Fine, *The Ancient Greeks. A Critical History*, 1983, σ. 293 – 294, N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC*, 1986², σ. 293 – 294, M. Meuleau, “Mesopotamia under Persian rule”, *The Greeks and the Persians*, 1969, σ. 359, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 230, E. M. Yamauchi, *Persia and the Bible*, 1990, σ. 193.

⁵¹ J. M. Cook, ο.π., σ. 134.

⁵² Όπως παραθέτει ο Mathew Stolper, το κείμενο συγκαταλέγεται ανάμεσα σε εκείνα που αντέγραψε ο George Bertin για το Τμήμα Ανατολικών Αρχαιοτήτων του Βρετανικού Μουσείου τη δεκαετία του 1880. Ο εκδότης των αντιγράφων του Bertin, Douglas Kennedy, το γνωστοποίησε στον Stolper (M. W. Stolper, “The Governor of Babylon and Across – the – River in 486 B.C.”, *JNES* 48: 4, 1989, σ. 283 – 284).

⁵³ Πρόκειται για μια τεράστια σε έκταση διοικητική μονάδα που δημιουργήθηκε από τον Κύρο το 536 π.Χ. Περιλαμβάνει τη Βαβυλώνα, την παραλιακή Συρία και Παλαιστίνη, και τις γειτονικές περιοχές της βόρειας Μεσοποταμίας και τη βορινή ενδοχώρα της Συρίας. Η δυτική περιοχή ονομαζόταν *Αντίκρου του Ποταμού* και αρχικά ήταν υποδιαίρεση της μεγαλύτερης σατραπείας στην οποία ο κυβερνήτης της υπαγόταν διοικητικά. Κάποια στιγμή αργότερα πιστεύεται πως οι δυο επαρχίες διαχωρίστηκαν και έγιναν ξεχωριστές και ισότιμες σατραπείες (M. W. Stolper, ο.π., σ. 292).

σώζεται ολόκληρο: Huta- . . -, γιος του Pagakanna. Ωστόσο έχουμε στη διάθεση μας τη χρονολογία συγγραφής του. Το κείμενο συντάσσεται την 24^η μέρα, του 6^{ου} μήνα, του 36^{ου} έτους της βασιλείας του Δαρείου, ημερομηνία που αντιστοιχεί στην 5^η Οκτωβρίου 486 π.Χ. λιγότερο από διάστημα δυο μηνών πριν από το θάνατο του Δαρείου και την ενθρόνιση του Ξέρξη.⁵⁴ Όμως παραμένουν αναπάντητα ερωτήματα, καθώς δεν γνωρίζουμε πότε ξεκινάει η θητεία του συγκεκριμένου σατράπη⁵⁵ και πότε ο Ξέρξης φεύγει από τη Βαβυλώνα. Η σχέση του με τον σατράπη παραμένει άγνωστη και μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Κάλλιστα θα μπορούσε να έχει μεταβεί στη Βαβυλώνα ως αντικαταστάτης του Ξέρξη ή ως υφιστάμενος του.

Τα χωρία 7.2 και 7.3 του Ηρόδοτου παραθέτουν το επόμενο στάδιο της ζωής του Ξέρξη. *Και ενώ ο Δαρείος ήταν έτοιμος να εκστρατεύσει εναντίον της Αιγύπτου και της Αθήνας ξέσπασε μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στους γιους του ως προς το ζήτημα της διαδοχής του θρόνου, επειδή, σύμφωνα με τα περσικά έθιμα, ο βασιλιάς δεν μπορεί να εκστρατεύσει ο ίδιος προτού ορίσει διάδοχο.*⁵⁶ Οι υποψήφιοι διάδοχοι ήταν δυο: ο Αρτοβαζάνης, ο μεγαλύτερος από τους τρεις γιους του Δαρείου από το γάμο του με την κόρη του Γωβρύα και ο Ξέρξης, ο μεγαλύτερος από τους τέσσερις με την Άτοσσα, θυγατέρα του Κύρου. Και οι δυο προέβαλλαν διαφορετικά επιχειρήματα για το δικαίωμά τους στον περσικό θρόνο. Ο Αρτοβαζάνης υποστήριζε ότι ο θρόνος του ανήκε επειδή ήταν ο πρεσβύτερος από όλους τους γιους του Δαρείου, ενώ ο Ξέρξης αντέτασσε την καταγωγή του, πως ήταν εγγονός του Κύρου, του απελευθερωτή των Περσών. Στη διάρκεια αυτής της διαμάχης ο Ηρόδοτος τοποθετεί χρονικά την άφιξη του εξόριστου βασιλιά της Σπάρτης Δημάρατου στα Σούσα, που συμβουλεύει τον Ξέρξη να προβάλλει ως κύριο επιχειρήμα το ότι γεννήθηκε ενώ ο Δαρείος ήταν ήδη βασιλιάς αναφέροντας μάλιστα την ύπαρξη σχετικού σπαρτιατικού εθίμου.⁵⁷ Τελικά ο Ξέρξης είναι εκείνος που επικρατεί στη διαμάχη, αλλά ο Ηρόδοτος αμφιβάλει για τη καθοριστική σημασία της πρότασης του Δημάρατου λόγω της επιρροής της μητέρας του Άτοσσας.⁵⁸

Ο James Cook, πάλι, πιστεύει πως στην περίπτωση που ο Ηρόδοτος δεν σφάλλει για αυτήν τη διαμάχη, τότε η κατοικία,⁵⁹ η οποία κατασκευάστηκε στη Βαβυλώνα για το γιο του Βασιλιά στις αρχές της δεκαετίας του 490 π.Χ., προοριζόταν για τον Αρτοβαζάνη και όχι για τον Ξέρξη. Προσθέτει πως για την τελική επιλογή του Δαρείου καταλυτικό ρόλο έπαιξε το ότι ο Ξέρξης ήταν εγγονός

⁵⁴ M. W. Stolper, ο.π., σ. 286 – 287 και σ. 293.

⁵⁵ Η προγενέστερη αναφορά για σατράπη της περιοχής γίνεται περίπου πριν από τριανταπέντε χρόνια και πρόκειται για τον Uštānu (21 Μαρτίου 521 – Ιούνιος/ Ιούλιος 516) (M. W. Stolper, ο.π., σ. 290).

⁵⁶ Για περισσότερα ως προς την ύπαρξη ή όχι του περσικού αυτού εθίμου βλ. W. W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus with introduction and appendixes*, 1975⁸, τόμος 2, σ. 125. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως τέτοιο ζήτημα δεν εγείρεται όταν ο Δαρείος εκστρατεύει κατά των Σκυθών (Ηροδ. 4.83).

⁵⁷ Οι W. W. How – J. Wells (ο.π., τόμος 2, σ. 125) αμφισβητούν την ύπαρξη τέτοιου σπαρτιατικού εθίμου. Υποστηρίζουν πως ούτως ή άλλως ο Ηρόδοτος γενικά υπερβάλλει ως προς την επιρροή του Δημάρατου στην περσική αυλή και δέχονται πως η επέμβαση της Άτοσσας επέδρασε καταλυτικά στην απόφαση του Δαρείου. Ο Robin Waterfield πιστεύει πως ο Δαρείος πιθανότατα έχρισε τον Ξέρξη διάδοχο πολύ πιο πριν από ό,τι νομίζει ο Ηρόδοτος. Η προσθήκη του Δημάρατου προσθέτει ένα πικάντικο στοιχείο στο ελληνικό ακροατήριο του Ηρόδοτου κυρίως λόγω των προβλημάτων καταγωγής που αντιμετώπισε ο Δημάρατος στη Σπάρτη και των δυσκολιών της σπαρτιατικής διπλής βασιλείας (R. Waterfield, *Herodotus, the Histories*, 1998, σ. 696).

⁵⁸ Περισσότερα για τη σχέση Ξέρξη – Άτοσσας και για την επιρροή της τελευταίας στην περσική αυλή βλ. παρακάτω σ. 69.

⁵⁹ Ο Edwin Yamauchi (πρβλ σημ. 50, σ. 193) παραθέτει, χωρίς ωστόσο να μνημονεύει την πηγή του, πως το 498 π.Χ. υπάρχει αναφορά για την κατασκευή ενός παλατιού στη Βαβυλώνα για το γιο του βασιλιά. Την ίδια πληροφορία δίδει και ο Albert T. Olmstead, ο οποίος την αντλεί από βαβυλωνιακά κείμενα (A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 214 – 215).

του Κύρου και πως ο Δαρείος, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα ήθελε να απομακρύνει από τη διαδοχή τον Αρτοβαζάνη, όσο ο παππούς του Γωβρύας, ένας από τους Επτά συνωμότες, ζούσε ακόμη. Σύμφωνα με τον James Cook η βασιλική επιγραφή *DN* και η ένδειξη πως στον τάφο του Δαρείου αναγράφεται ως *Δορυφόρος* του Βασιλιά, υποδεικνύουν πως ο Γωβρύας πρέπει να ήταν ζωντανός και μετά το 498 π.Χ.⁶⁰ Αυτή η θεωρία δεν μπορεί να αποδοθεί κατ' αποκλειστικότητα στον Cook, καθώς ο George Rawlinson την έχει διατυπώσει παλαιότερα.⁶¹ Ασφαλώς και αυτή η άποψη μειώνει τις ικανότητες του Ξέρξη μια και μπορούμε να υποθέσουμε πως ο Αρτοβαζάνης είχε επιλεγεί αρχικά από το Δαρείο ως ο διάδοχος του και στο τέλος καθοριστικό λόγο για την επιλογή του Ξέρξη έπαιξε η καταγωγή και όχι η προσωπική του αξία. Βέβαια πρέπει να λάβουμε υπόψιν και τη διαφορά ηλικίας των δυο Περσών πριγκίπων. Η επιλογή του Αρτοβαζάνη θα αύξανε την εξουσία της οικογένειας του Γωβρύα, γεγονός που πιθανότατα θα προκαλούσε ρήξη στις λεπτές ισορροπίες της περσικής αυλής και θα απομάκρυνε την αποκλειστική κυριότητα του θρόνου από τη δυναστεία του Δαρείου, κάτι που σαφώς ο Δαρείος ήθελε να αποτρέψει. Ήδη ένας από τους γιους του Γωβρύα, ο Μαρδόνιος, κατείχε σημαντικό αξίωμα και έχοντας παντρευτεί αδελφή του Δαρείου, θα μπορούσε κάλλιστα να διεκδικήσει το θρόνο ως αδερφός της μητέρας του Βασιλιά. Ο Δαρείος ασφαλώς και ήθελε να παραμείνει το βασιλικό αξίωμα στην οικογένεια του και ταυτόχρονα να περιορίσει όσον το δυνατόν περισσότερο την επιρροή των υπόλοιπων ευγενών οικογενειών.⁶²

Το ζήτημα της διαδοχής του Δαρείου δεν σταματάει εδώ. Ο Πλούταρχος αναφέρεται δις σε παρόμοιο περιστατικό, αλλά αυτή τη φορά αντίπαλος του Ξέρξη είναι ο Αριαμένης, ο μεγαλύτερος σε ηλικία και αγνώστων λοιπών στοιχείων αδερφός του. Στο πρώτο χωρίο ο Αριαμένης *κατέρχεται* από τη Βακτρία, χωρίς όμως να είναι σαφής ούτε η σχέση του με τη Βακτρία, αν π.χ. είναι ο σατράπης της ή όχι, ούτε αν εκστρατεύει εναντίον του Ξέρξη,⁶³ αμφισβητώντας την εξουσία του Ξέρξη (*Ηθικά* 173 B – C). Ο Ξέρξης διευθετεί την κρίση δίνοντας στον αδελφό του δώρα και το μεγαλύτερο αξίωμα της περσικής αυλής.⁶⁴ Στο δεύτερο ο Αριαμένης έρχεται από τη

⁶⁰ J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ. 74 – 75. Η χρονολόγηση του τάφου και της ταφικής επιγραφής του Δαρείου Α' δεν είναι βέβαιη. Η Margaret Cool Root δεν αναφέρει συγκεκριμένη ημερομηνία για τον τάφο. Πάντως υποστηρίζει πως ο σχεδιασμός και η δημιουργία του ταφικού αναθήματος και του συνοδευτικού κειμένου πρέπει να τοποθετηθούν χρονικά στο πρώτο μισό της βασιλείας του Δαρείου. Η έλλειψη του πρίγκιπα – διάδοχου στο ανάγλυφο, μοτίβο που απαντάται στα ανάγλυφα των τελευταίων χρόνων της βασιλείας του, και η παρουσία των ευγενών υποδηλώνουν μια περίοδο κατά την οποία η δημόσια έμφαση στους δεσμούς του με την αριστοκρατία ήταν ζήτημα μεγαλύτερης ζωτικής σημασίας για τον Δαρείο. (M. Cool Root, πρβλ σημ. 3, σ. 72 – 76). Ο Michael Roaf δεν κάνει καμία νύξη περί χρονολόγησης του για τον τάφο του Δαρείου στο Naqsh-e Rostam και περιορίζεται στη διαπίστωση πως η απόδοση του Ernst Schmit για ό,τι αφορά στην αρχιτεκτονική είναι παγκόσμια αποδεκτή. Ωστόσο προσθέτει πως ο Schmit δεν έχει λάβει υπόψιν του τον τύπο των αναγλύφων (M. Roaf, "Sculptures and Sculptors at Persepolis", *Iran* 21, 1983, σ. 127).

⁶¹ G. Rawlinson, πρβλ σημ. 11., τόμος III, σ. 445 – 446. Ο Cook δεν αναφέρεται εκτεταμένα στις πηγές του, ωστόσο μνημονεύει στη σημείωση 23, που αφορά στη δύναμη της Άτοσσας, τον D. M. Lewis και το σύγγραμμά του, *Sparta and Persia*, 1977, σ. 15 σημείωση 70. Την εκδοχή αυτή συμεριζεται και η Root, η οποία είναι της γνώμης πως ίσως ο Δαρείος να είχε επιλέξει αρχικά τον Αρτοβαζάνη ως διάδοχο του, αλλά τελικά άλλαξε γνώμη και όρισε τον Ξέρξη (M. C. Root, ο.π., σ. 84 – 85).

⁶² A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 682 – 683, H. Sancisi – Weerdenburg, "Darius I and the Persian Empire", J. M. Sasson (εκδ.), *Civilizations of the Ancient Near East*, 1995, τόμος 2, σ. 1048.

⁶³ Ο Πλούταρχος γράφει: *κατέβαιναν ἐκ τῆς Βακτριανῆς*. Το ρήμα *καταβαίνω* έχει την έννοια του κατεβαίνω, έρχομαι από, αλλά δεν διευκρινίζει τη διάθεση του προσώπου που πράττει αυτήν την ενέργεια. Βλ. και Liddell – Scott, τόμος II, σ. 610.

⁶⁴ *Τὴν δευτέραν μεθ' ἑαυτὸν ἔδωκε τάξιν.*

Μηδία διεκδικώντας δικαστικά το ύψιστο αξίωμα,⁶⁵ το οποίο ο Αρτάβανος, ως δικαστής, αποδίδει στον Ξέρξη. Και εδώ ο Αριαμένης ανταμείβεται με το μεγαλύτερο δυνατό αξίωμα (*Ηθικά* 488 D – F).⁶⁶ Ο Πλούταρχος προσθέτει πως ο Αριαμένης σκοτώνεται στη Σαλαμίνα, κάτι που επαναλαμβάνει στο *Βίο* του *Θεμιστοκλή* (14). Πουθενά όμως δεν κάνει λόγο για τη μητέρα του και αναφέρει μόνο πως είναι μεγαλύτερος ηλικιακά από τον Ξέρξη (*Ηθικά* 488 D – F, *Θεμιστοκλής*, 14). Άρα είναι μάλλον ασφαλές να τον ταυτίσουμε με τον Αρτοβαζάνη του Ηρόδοτου ή να αποδεχτούμε την πρόταση του Charles Hignett⁶⁷ πως ο Αριαμένης μοιάζει να είναι μια *μίξη* δυο υπαρκτών ναυάρχων: του Αριαβίγνη, γιου του Δαρείου και της κόρης του Γωβρύα (Ηροδ. 7.79), που όντως σκοτώνεται στη Σαλαμίνα (Ηροδ. 8.89) και του Αχαιμένη.

Όστόσο μπορούμε να κάνουμε μια ακόμη διαπίστωση. Από τον Ηρόδοτο και πάλι μαθαίνουμε πως τα τρία αδέρφια του Ξέρξη από την Άτοσσα ονομάζονται Μασίστης, Αχαιμένης και Υστάσπης. Το όνομα Μασίστης μπορεί να συνδεθεί με την αρχαία περσική λέξη *mathista*- που μπορεί να μεταφραστεί ως *μεγαλύτερος*, *υψηλότερος*, και κάπως πιο ελεύθερα, *αρχηγός*.⁶⁸ Αν πρόκειται για τίτλο – ο *μεγαλύτερος μετά το βασιλιά* – τότε είναι δυνατή η ταύτιση του Μασίστη με το μεγαλύτερο αδερφό του Ξέρξη Αριαμένη, που όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, φαίνεται πως ήταν διοικητής της Βακτρίας, όπως και ο ηροδότειος Μασίστης. Οι πηγές δεν μας παρέχουν επιπλέον πληροφορίες για αυτόν, ίσως λόγω της δολοφονίας του.⁶⁹ Ο Αχαιμένης είναι ο σατράπης της Αιγύπτου και διοικητής του Αιγυπτιακού στόλου στην εκστρατεία. Γνωρίζουμε πως σκοτώνεται από τον Ινάρω (Ηροδ. 7.7, 97, 236 – 237). Ο Ηρόδοτος κατά την καταμέτρηση της περσικής στρατιάς αναφέρει τον Υστάσπη ως διοικητή των Βακτρίων και των Σακών (Ηροδ. 7.64). Ίσως η ταύτιση του Μασίστη με τον Υστάσπη να είναι πιο πιθανή. Ο ίδιος ο Υστάσπης⁷⁰ αναφέρεται άπαξ στο έργο του Ηρόδοτου και έκτοτε φαίνεται πως αντικαθίσταται από το Μασίστη. Προφανώς αν σκοτωνόταν κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια της εκστρατείας ο Ηρόδοτος θα το ανέφερε, αν μην τι άλλο για να τονίσει μια τόσο σημαντική απώλεια της περσικής παράταξης. Ως πιο πιθανό μου φαίνεται το σχήμα πως ο Υστάσπης και ο Μασίστης είναι το ίδιο πρόσωπο, αν μια τέτοια ταύτιση είναι όντως απαραίτητη και ότι ο Ηρόδοτος, όσον αφορά στον τέταρτο γιο της Άτοσσας, είτε σφάλει ως προς το όνομα, είτε απλώς τον παραλείπει.⁷¹

⁶⁵ *Κατέβαινε ἐκ Μήδων οὐ πολεμικῶς ἀλλ’ ἐπὶ δίκην ἡσυχαιῶς.*

⁶⁶ *Μέγιστος ἦν παρ’ αὐτῶ.*

⁶⁷ C. Hignett, πρβλ σημ. 2, σ. 10. Την ίδια θέση συμμερίζονται ο P. Briant (ο.π., σ. 540 – 541) και ο J. F. Lazenby (*The Defence of Greece*, 1993, σ. 194 – 195).

⁶⁸ R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, σ. 202 – 203 και J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 53. Η λέξη υπάρχει στη βασιλική επιγραφή *XPf* (R. G. Kent ο.π., *XPf* 4.32, σ. 150). Η ρίζα αυτή εντοπίζεται και αλλού στον Ηρόδοτο. Ο διοικητής του περσικού ιππικού στις Πλαταιές ονομάζεται Μασίστιος και κατείχε τη σπουδαιότερη θέση στο στράτευμα μετά το Μαρδόνιο (*ὡς ἀνδρὸς ἀπολομένου μετὰ γε Μαρδόνιον λογιμωτάτου παρά τε Πέρσησι καὶ βασιλεί* Ηροδ. 9.24). Ο θάνατός του προξένησε βαθιά λύπη στους Πέρσες (Ηροδ. 9.20 – 24).

⁶⁹ J. Wiesehöfer, ο.π., σ. 53.

⁷⁰ Δεν είναι ο μοναδικός που φέρει αυτό το όνομα. Ο πατέρας του Δαρείου ονομάζεται Υστάσπης (Ηροδ. 1.209). Ο Ξέρξης έχει γιο Υστάσπη, σατράπη της Βακτρίας (Διόδωρος Σικελιώτης 11.69.2). Ο Θουκυδίδης αναφέρει ως Υστάσπη, τον πατέρα του Πισσούθνη και παππού του Αμόργη (1.115.4, 8.5.5). Τέλος γνωρίζουμε πως και στην εποχή του Αλεξάνδρου υπάρχει ένας Υστάσπης, ο οποίος κατάγεται από την Βακτρία (Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 7.6.5).

⁷¹ Ο Vogelsang (πρβλ σημ. 21, σ. 125 – 126) διαπιστώνει πως το όνομα Υστάσπης – Visthtâspa (η λέξη δεν είναι Αρχαία Περσική, αλλά είναι είτε Μηδική, είτε Ανατολική Ιρανική) σχετίζεται με τη Βακτρία. Προτείνει με επιφυλάξεις πως ίσως το όνομα να είναι στην πραγματικότητα αυλικός τίτλος, που υιοθετούσε ο εκάστοτε διοικητής της περιοχής. Παραθέτει, όμως, ότι η πρότασή του έρχεται σε

Οι περσικές πηγές παρουσιάζουν ως προς το ζήτημα της διαδοχής του Δαρείου μια εικόνα εντελώς διαφορετική από αυτήν των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Στη βασιλική επιγραφή *XPf* ο Ξέρξης αναγγέλλει: *Υπήρχαν άλλοι γιοι του Δαρείου, [αλλά] – επειδή αυτή ήταν η επιθυμία του Ahuramazda – ο Δαρείος, ο πατέρας μου με έκανε το μεγαλύτερο ύστερα από τον εαυτό του. Όταν ο πατέρας μου Δαρείος απομακρύνθηκε από το θρόνο, με τη θέληση του Ahuramazda έγινα βασιλιάς στο θρόνο του πατέρα μου.*⁷² Από τον απολογητικό τόνο της επιγραφής μπορούμε να υποθέσουμε πως ο Ξέρξης δεν επιλέχθηκε από τη στιγμή της γέννησης του και νιώθει την ανάγκη να δικαιολογήσει τις περιστάσεις γύρω από την επιλογή του. Είναι ενδιαφέρον πως δεν στηρίζει το δικαίωμα του στην κατοχή του θρόνου στο επιχείρημα πως υπερείχε του Αρτοβαζάνη ως πρώτος γιος του βασιλικού γάμου με την Άτοσσα. Αντιθέτως παραθέτει ένα προσεκτικά ισορροπημένο κείμενο όπου αντιπαραβάλλει τα περιστατικά της ανόδου του στην εξουσία με τις ασυνήθιστες περιστάσεις κατά τις οποίες ο Δαρείος ανέβηκε στον θρόνο υπογραμμίζοντας πως ο πατέρας του παράκαμψε τη νόμιμη σειρά της κληρονομικής διαδοχής.⁷³ Η επιλογή του διαδόχου θα είχε γίνει αρκετό καιρό πριν από το θάνατό του Δαρείου και ο Ξέρξης απέκτησε το θρόνο χωρίς προβλήματα.⁷⁴

Επιπλέον τίθεται υπό αμφισβήτηση η απόδοση του ανάγλυφου της βασιλικής ακρόασης της Περσέπολης,⁷⁵ καθώς νεότερες έρευνες παραθέτουν μια εντελώς διαφορετική ερμηνεία για τα πρόσωπα που απεικονίζονται. Το ανάγλυφο απεικονίζει μια σκηνή βασιλικής ακρόασης, με το Μεγάλο Βασιλιά καθισμένο στο θρόνο του, με τον πρίγκιπα – διάδοχο να στέκεται όρθιος πίσω του, σύμφωνα με την οποία ο Δαρείος Α΄ είναι η καθιστή μορφή και ο Ξέρξης Α΄ η όρθια. Σύμφωνα με τη νέα εκδοχή έχουμε αντίστοιχα, αντί για το Δαρείο Α΄ και τον Ξέρξη Α΄, τον Ξέρξη Α΄ και το πρίγκιπα – διάδοχο, Δαρείο. Το ανάγλυφο βρισκόταν αρχικά στην αίθουσα *Aradana* και μεταφέρθηκε στο Θησαυροφυλάκιο ίσως από τον Αρταξέρξη Α, ο οποίος είχε κάθε λόγο για να μετακινήσει τις εικόνες των συγγενών του, οι οποίοι δολοφονήθηκαν κάτω από συνθήκες που δεν ξεκαθαρίζουν απόλυτα το βαθμό της δικής του συμμετοχής. Γνωρίζουμε πως ο ίδιος σκότωσε τον αδελφό του Δαρείο (Διόδωρος Σικελιώτης, 11.69.1 – 6). Η νέα ερμηνεία⁷⁶ βασίζεται στη διαπίστωση πως το στέμμα του ανάγλυφου της Ακρόασης διαφέρει στιλιστικά από τα στέμματα των αγαλμάτων του Δαρείου, που έχουν διασωθεί. Αυτός ο νεωτερισμός σχετίζεται με την προσπάθεια των τεχνιτών, που κατασκεύασαν τις προσόψεις του κλιμακοστάσιου του

αντίθεση με την πληροφορία πως ενώ ο πατέρας του Δαρείου, *Visthâspa*, ήταν επικεφαλής ενός εκστρατευτικού σώματος στη *Parthava*, κάποιος άλλος αξιωματούχος ονόματι *Dâdarshish* κατείχε τη θέση του σατράπη της Βακτρίας. Συνεπώς δεν είναι απίθανο το ενδεχόμενο τα ονόματα *Υστάσπης* και *Μασίστης* να είναι τίτλοι της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας τους οποίους κατείχε ο αδερφός του Ξέρξη, το πραγματικό όνομα του οποίου δεν μας διασώζεται, ως αντάλλαγμα για την παραίτησή του από τα δικαιώματά του στο θρόνο.

⁷² R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *XPf* 4.27 – 36, σ. 150.

⁷³ M. Cool Root, πρβλ σημ. 3, σ. 83 – 86, 99.

⁷⁴ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 223.

⁷⁵ Υπάρχουν δυο αντίγραφα του ανάγλυφου, ένα στην ανατολική και ένα στη βόρεια κλίμακα το οποίο και μεταφέρθηκε στο Θησαυροφυλάκιο.

⁷⁶ Ως προς την παλαιότερη ερμηνεία βλ. R. Ghirsham, *Persia. From the Origins to Alexander the Great*, 1964, σ. 204 – 205 και A. Farkas, *Achaemenid Sculpture*, 1974, σ. 51 – 54. Η Ann Britt Tilia γράφει στο ίδιο βιβλίο το appendix (“Persepolis Sculptures in the Light of New Discoveries”) όπου υποστηρίζει την παραδοσιακή άποψη της ταύτισης του βασιλιά με το Δαρείο και προτείνει πως ο Αρταξέρξης μετέφερε το ανάγλυφο εξαιτίας αλλαγών στην τελετή του Νέου Έτους (σ. 128 – 129). Ωστόσο αργότερα αλλάζει άποψη: βλέπε σημείωση 77.

Apadana, να αποδώσουν τα εύσημα για τη δημιουργία τους στον Ξέρξη.⁷⁷ Ο Edwin Yamauchi φαίνεται πως διαφωνεί με τη νέα ερμηνεία, αλλά είναι εμφανές πως δεν έχει παρακολουθήσει την εξέλιξη της έρευνας σε αυτό το ζήτημα. Ωστόσο δεν υιοθετεί άμεσα κάποια από τις δυο θέσεις, ίσως επειδή το όλο ζήτημα δεν τον ενδιαφέρει ιδιαίτερα.⁷⁸ Ο Michael Roaf αποφεύγει να πάρει θέση στο όλο ζήτημα και απλώς αναφέρει τους μελετητές που υποστηρίζουν τη μια ή την άλλη άποψη.⁷⁹ Διατυπώνει μια ενδιάμεση συμβιβαστική πρόταση, πως το ανάγλυφο σχεδιάστηκε μεν κατά τη βασιλεία του Δαρείου, αλλά κατασκευάστηκε επί Ξέρξη. Προσθέτει πως είναι πολύ δύσκολο να εξακριβωθεί η ύπαρξη κάποιας άλλης σημασίας πέρα αυτής του Μεγάλου Βασιλιά, επειδή τα περσικά ανάγλυφα δεν είναι πορτραίτα, ακόμη και στην περίπτωση που είναι επώνυμα. Άρα αφού υπάρχει κάθε φορά μόνο ένας Μεγάλος Βασιλιάς, η εικόνα του Δαρείου, σύμφωνα πάντα με τον Roaf, μπορεί να χρησίμευε και για την απεικόνιση του διαδόχου του.⁸⁰ Αν η ερμηνεία αυτή δεν είναι εσφαλμένη τότε το ανάγλυφο αυτό δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως απόδειξη πως ο Δαρείος είχε επιλέξει αρκετά νωρίς ως διάδοχο του τον Ξέρξη. Ο Josef Wiesehöfer συμμαρτίζει τη νέα ερμηνεία.⁸¹ Ο Pierre Briant φαίνεται πως προτιμά τη νεότερη ερμηνεία, ωστόσο δεν μοιάζει να ενδιαφέρεται τόσο για την ταύτιση των προσώπων που απεικονίζονται στη σκηνή της ακρόασης.⁸²

Το περιστατικό, που αφηγείται ο Ηρόδοτος, διασώζει ίσως μια διαμάχη για το δικαίωμα διαδοχής, που ξέσπασε μετά το θάνατο του Δαρείου. Αν όντως συνέβη κάτι τέτοιο, το ζήτημα πρέπει να διευθετήθηκε γρήγορα και σχετικά ανώδυνα για την αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών, πιθανότατα με την παροχή προνομίων και αξιωμάτων από τον Ξέρξη προς τον άλλο διεκδικητή και όχι με τη δύναμη των όπλων. Αν πάλι δεχθούμε την πρόταση της Margaret Cool Root ως προς την απολογητική του διάθεση του Ξέρξη στην επιγραφή *XPf*, τότε ο Ξέρξης αντιμετώπισε προβλήματα ως προς την ανάληψη του βασιλικού αξιώματος, αλλά τελικά κατάφερε να υπερισχύσει.

2) Τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη

Με την άνοδό του στο θρόνο ο Ξέρξης καλείται να αντιμετωπίσει την εξέγερση της Αιγύπτου, η οποία είχε ξεκινήσει ενώ βασίλευε ακόμη ο Δαρείος (Ιούνιος 486 π.Χ.).⁸³ Δεν γνωρίζουμε τα ακριβή αίτια που οδήγησαν τους Αιγυπτίους στο να εξεγερθούν. Μπορούμε να υποθέσουμε πως η βαριά φορολογία, η μαζική επιστράτευση ανθρώπινου δυναμικού για τις εκστρατείες του Δαρείου και κατ'επέκταση η απώλεια ζωών, ιδιαίτερα από την πολιορκία της Νάξου (500 π.Χ.) και έπειτα, να τους ώθησαν σε αυτήν την απόφαση.⁸⁴ Το δεύτερο χρόνο της βασιλείας του έστειλε ένα εκστρατευτικό σώμα εναντίον της Αιγύπτου και από ότι φαίνεται από τη λιγοστή σημασία, που δίνει ο Ηρόδοτος στο όλο περιστατικό, ο Ξέρξης δεν πρέπει να αντιμετώπισε ιδιαίτερες δυσκολίες να καθυποτάξει και πάλι τους Αιγυπτίους.

⁷⁷ A. B. Tilia, "Recent Discoveries at Persepolis", *AJA* 81, 1977, σ. 69 – 71, E. Porada, ο.π., σ. 819 – 825, M. Cool Root, πρβλ σημ. 3, σ. 99 – 100.

⁷⁸ E. M. Yamauchi, πρβλ σημ. 50, σ. 360 – 362.

⁷⁹ Δεν φαίνεται πάντως να έχει υπόψιν του το άρθρο της Ann Britt Tilia στο *AJA*.

⁸⁰ M. Roaf, πρβλ σημ. 60, σ. 139,

⁸¹ J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 47.

⁸² P. Briant, πρβλ σημ. 6, σ. 590.

⁸³ Ηροδ. 7.1, J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ. 99, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 72.

⁸⁴ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 223.

Μάλιστα μπορούμε να συμπεράνουμε από τα όσα παραθέτει ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός, πως ο Ξέρξης εκστράτευσε ο ίδιος εναντίον της Αιγύπτου (Ηροδ. 7.7).⁸⁵

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (7.7), ο Ξέρξης μετά την παλινόρθωση της περσικής κυριαρχίας στην Αίγυπτο επέβαλε σημαντικές αλλαγές στον τρόπο διακυβέρνησης της.⁸⁶ Το γεγονός, πως εμπιστεύεται τη διοίκηση της Αιγύπτου στον αδερφό του και από τους δυο γονείς, Αχαιμένη, και όχι σε κάποιο άλλο μέλος της Αχαιμενιδικής δυναστείας, υποδεικνύει ότι η καθεστηκυία τάξη πραγμάτων μεταβάλλεται ριζικά. Η πολιτική που ακολουθεί είναι πιο σκληρή από αυτήν του πατέρα του, προφανώς ως αντίποινα για την εξέγερση. Η παραδοσιακή Περσική ανεκτικότητα απέναντι στις τοπικές θεότητες εγκαταλείπεται και ταυτόχρονα δημεύονται περιουσιακά στοιχεία των ναών. Συγχρόνως, δεν υπάρχουν ενδείξεις πως ο Ξέρξης κατασκεύασε βασιλικά μνημεία στην Αίγυπτο, ούτε και αν κυβέρνησε διατηρώντας τον τίτλο του Φαραώ και τις υποχρεώσεις που αυτός εμπεριέχει.⁸⁷ Και εδώ όμως υπάρχει αντίλογος: Η Edda Bresciani, η οποία είναι αιγυπτιολόγος σε αντίθεση με τον Charles Hignett και τον Cuyler Young, υποστηρίζει πως δεν παρατηρείται κάποια ιδιαίτερη παρέμβαση ή αλλαγή στην αιγυπτιακή ιερατική ζωή και πως υπάρχουν αποδείξεις πως τόσο ο Ξέρξης, όσο και ο διάδοχός του, Αρταξέρξης, πρόσφεραν αναθηματικά αφιερώματα σε ναούς.⁸⁸

Η Αίγυπτος δεν είναι η μοναδική σατραπεία που επαναστατεί στα πρώτα έτη της βασιλείας του Ξέρξη. Το παράδειγμά της ακολουθεί πολύ σύντομα και η Βαβυλώνα. Η κατάσταση περιπλέκεται, καθώς έχουμε να κάνουμε με δυο ξεχωριστές εξεγέρσεις και επιπλέον οι ελληνικές πηγές⁸⁹ και οι βαβυλωνιακές πινακίδες είναι αρκετά ασαφείς όσον αφορά στις ημερομηνίες των εξεγέρσεων. Κατά συνέπεια η ακριβής χρονολόγησή τους είναι αρκετά δύσκολη. Άλλοι μελετητές τοποθετούν και τις δυο εξεγέρσεις το 482 π.Χ.,⁹⁰ ενώ άλλοι τις διαχωρίζουν χρονικά με την πρώτη εξέγερση, υπό τον Bel-Shimanni, να λαμβάνει χώρα τον Αύγουστο του 484 π.Χ. και τη δεύτερη, υπό τον Shamash-eriba, δύο χρόνια αργότερα, το Σεπτέμβριο – Οκτώβριο του 482/481.⁹¹ Ο Pierre Briant προτείνει μια τρίτη εκδοχή: ο Bel-Shimanni επαναστατεί το καλοκαίρι του 481 και ο Shamash-eriba τον Αύγουστο – Οκτώβριο του 479 π.Χ. Ο Briant διαπιστώνει πως κανένα βαβυλωνιακό κείμενο δεν μας βοηθά στην προσπάθεια να εξακριβώσουμε με σχετική ασφάλεια την απόλυτη χρονολόγηση των δυο εξεγέρσεων. Ωστόσο με βάση τις βαβυλωνιακές πηγές διασαφηνίζονται τρία σημεία: α) η εποχή κατά την οποία εκδηλώνεται καθεμία από τις εξεγέρσεις (καλοκαίρι), β) η παρεμβολή ενός χρονικού διαστήματος δυο ετών ανάμεσα στις δυο εξεγέρσεις και γ) η χρονική διάρκεια και κατά συνέπεια και η σοβαρότητά τους

⁸⁵ A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 316 – 317, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 234 – 236, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 73. Από μια αιγυπτιακή επιγραφή μαθαίνουμε πως από τις 9 Ιανουαρίου 484 π.Χ. ξεκινούν πάλι οι εργασίες στα βασιλικά λατομεία στο Wadi Hammamat. Άρα χρειάστηκε περίπου ενάμιση χρόνος για να καταπνιγεί η εξέγερση.

⁸⁶ *Αίγυπτον πάσαν πολλὸν δουλοτέραν ποιήσας ἢ ἐπὶ Δαρείου ἦν.*

⁸⁷ C. Hignett, πρβλ σημ. 2, σ. 89, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 73.

⁸⁸ E. Bresciani, “The Persian Occupation of Egypt”, *CHI ii*, σ. 520 – 527. Παραθέτει επίσης πως ο Ξέρξης που αναφέρει η *Στήλη του Σατράπη* στην πραγματικότητα είναι ο Αρταξέρξης Γ. Άρα ο Ξέρξης Α΄ δεν είναι ο υπεύθυνος για την αρπαγή της γης του Buto που αποτελούσε περιουσιακό στοιχείο των τοπικών ιερατείων, αλλά ένας από τους διαδόχους του. Βλ και A. B. Lloyd, “The Inscription of Udjahorresnet: A Collaborator’s Testament”, *JEA* 68, 1982, σ. 175 – 176.

⁸⁹ Αιλιανός, *Ποικίλη Ιστορία*, 13.3, Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 3.16.4, 7.17.1 – 2, Διόδωρος Σικελιώτης, 17.112.3, Ηροδ. 1.183, Κτησίας, *FGH* 688 F13, 26, Στράβων, 16.1.5.

⁹⁰ A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 317, M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 183 – 185, P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 58, C. Hignett, πρβλ σημ. 2 σ. 89 – 90, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 236.

⁹¹ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 230, J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ. 100, A. L. Oppenheim, πρβλ σημ. 2, σ. 562.

διαφέρει. Η πρώτη εξέγερση διαρκεί 14 ημέρες, ενώ η δεύτερη τρεις μήνες. Στη συνέχεια συνδυάζει τις ελληνικές πηγές, που σχετίζονται με τις εξεγέρσεις και κυρίως τα όσα παραθέτουν ο Αρριανός και ο Κτησία. Ο Briant καταλήγει στο συμπέρασμα πως αν η εξέγερση, που ο Μεγάβαζος, σύμφωνα με τον Κτησία, καταπνίγει στη Βαβυλώνα, πρέπει να συνδεθεί με τις πληροφορίες των βαβυλωνιακών πινακίδων, τότε πρέπει να είναι εκείνη που καθοδηγεί ο Shamash-eriba, λόγω του χρόνου που διήρκεσε και επειδή ήταν η μόνη από τις δυο που αποτέλεσε σοβαρό κίνδυνο για το αχαιμενιδικό καθεστώς. Τα επιχειρήματά του πάντως είναι ανατρέψιμα σε ότι αφορά στο ελληνικό σκέλος μια και στηρίζονται κυρίως στην επεξεργασία των χωρίων του Κτησία, τα οποία από μόνα τους δεν είναι ιδιαίτερα αξιόπιστα.⁹² Αν αυτή η πρόταση ευσταθεί, τότε η αποχώρηση του Ξέρξη από τον ελλαδικό χώρο μετά την ήττα της Σαλαμίνας πραγματοποιείται και για μια ακόμη αιτία εξίσου σημαντική. Για αυτό το ζήτημα θα γίνει εκτενέστερος λόγος παρακάτω.⁹³

Όπως και στην περίπτωση της Αιγύπτου, έτσι και με τη Βαβυλώνα τα αίτια των δυο εξεγέρσεων δεν είναι ξεκάθαρα. Ίσως εξαιτίας του ότι τα περσικά στρατεύματα, που συνήθως βρισκόταν στη Βαβυλώνα για να διαφυλάττουν την τάξη, αποτελούσαν πλέον τμήμα του εκστρατευτικού σώματος εναντίον των Ελλήνων, να δημιουργήθηκε κάποιο κενό εξουσίας, το οποίο και εκμεταλλεύτηκαν οι Βαβυλώνιοι. Περιέργως, όμως, οι ερευνητές της Εγγύς Ανατολής δεν καταπιάνονται με την πρώτη εξέγερση, ίσως εξαιτίας της σύντομης διάρκειας της. Αντίθετα οι μελετητές αφιερώνουν αρκετό χώρο στην εξέγερση του Shamash-eriba. Όμως η προσοχή αυτή δεν οφείλεται ούτε στη μεγαλύτερη χρονική της διάρκεια, ούτε στη σοβαρότητά της: σύμφωνα με τον Dandamaev οι επαναστάτες κατόρθωσαν να καταλάβουν τη Βαβυλώνα, τη Borsippa, τη Dilbat και άλλες πόλεις και οι Πέρσες, με στρατηγό το Μεγάβαζο του Ζωπύρου, κατάφεραν να επανακαταλάβουν τη Βαβυλώνα μόνο ύστερα από πολιορκία αρκετών μηνών.⁹⁴ Επιπλέον, αν η εξέγερση έλαβε χώρα το 482/481 και ενώ κορυφωνόταν η προετοιμασία για την περσική εισβολή στην Ελλάδα, τέτοιου είδους ενέργειες στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας υπονόμειαν σημαντικά την περσική κεντρική εξουσία. Συνεπώς έπρεπε να αντιμετωπιστεί όσο το δυνατόν συντομότερα και παραδειγματικά ώστε να αποφευχθεί ο κίνδυνος για κάτι παρόμοιο, ενώ ο βασιλιάς, η πλειοψηφία του περσικού στρατιωτικού επιτελείου και ο κύριος όγκος του στρατού με τις πιο ετοιμοπόλεμες και καλύτερα εκπαιδευμένες μονάδες ήταν απασχολημένοι στην Ελλάδα και συνεπώς αρκετά μακριά ώστε να μπορούν να επέμβουν άμεσα και αποφασιστικά.

Το ενδιαφέρον των μελετητών εστιάζεται κυρίως στην αυστηρότητα των αντιποίνων που επέβαλε ο Ξέρξης στην πόλη της Βαβυλώνας ως κυρώσεις για την εξέγερσή της. Και σε αυτήν την περίπτωση οι γνώμες τους δίστανται και μπορούμε

⁹² P. Briant, “La Date des Révoltes Babyloniennes contre Xerxès”, *Studia Iranica* 21, 1992, σ. 9 – 12. Την πρόταση του ακολουθούν οι A. Kuhrt (ο.π., σ. 671) και J. Wiesehöfer (πρβλ σημ. 21, σ. 46). Η θεωρία αυτή φαίνεται πως προϋπάρχει του Briant. Βλ. και Γ. Παπασταύρου, πρβλ σημ. 37, σ. 56. Ο Αρριανός (*Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 7.17.1 – 2) καταγράφει πως ο Ξέρξης κατέστρεψε το ναό του Βήλου (Bel-Marduk) και διάφορα άλλα βαβυλωνιακά ιερά, *ὅτε ἐκ τῆς Ἑλλάδος ὀπίσω ἀπενόστησεν*.

⁹³ Βλ. σ. 33.

⁹⁴ M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2 σ. 184 – 185. Η πληροφορία αυτή κατά κύριο λόγο προέρχεται από τον Κτησία, ο οποίος όπως διαφαίνεται από τα *Περσικά*, τρέφει μεγάλη εκτίμηση προς το Μεγάβαζο. Όσον αφορά στον Dandamaev στο άρθρό του, “The Diaspora. Babylonia in the Persian Age”, *CHJ i*, χρησιμοποιεί πολύ αυστηρή γλώσσα για τον τρόπο με τον οποίο ο Ξέρξης αντιμετωπίζει τους επαναστατημένους Βαβυλώνιους (σ. 329). Αντίθετα στο βιβλίο του, *A Political History of the Achaemenid Empire*, είναι πιο συγκρατημένος στην απαρίθμηση των τιμωριών που υφίσταται η Βαβυλώνα. Μάλιστα γράφει πως ο Ξέρξης απέφυγε να επιβάλλει σκληρά αντίποινα στη μετά την καταστολή της εξέγερσης του Bel-Shimanni *πιθανότατα επειδή δεν επιθυμούσε να καταστρέψει την πόλη που αγαπούσε* (σ. 183).

με ιδιαίτερη ευκολία να τους διαχωρίσουμε σε δυο ομάδες, σε εκείνους που πιστεύουν πως ο Ξέρξης λίγο πολύ κατάστρεψε τη Βαβυλώνα και σε εκείνους που υποστηρίζουν πως οι όποιες ποινές, που τυχόν επέβαλε ο Πέρσης μονάρχης, δεν ήταν διαχρονικές και δεν επηρέασαν μακροχρόνια τις δραστηριότητες της πόλης. Αυτή η διάσταση απόψεων ουσιαστικά οφείλεται στην ποικιλομορφία των διαθέσιμων πηγών για τις βαβυλωνιακές εξεγέρσεις. Ο κύριος όγκος των ερευνητών, που υποστηρίζουν την εκδοχή του Ξέρξη-καταστροφέα της Βαβυλώνας, στηρίζεται ως επί το πλείστον στις μαρτυρίες των Ελλήνων συγγραφέων, οι οποίοι όμως με εξαίρεση τον Κτησία αναφέρονται κυρίως σε καταστροφές που ο Ξέρξης πραγματοποιεί στην πόλη της Βαβυλώνας και σε καμία περίπτωση δεν τις συνδέουν με εξεγέρσεις. Από την άλλη οι διαφωνούντες με την παραπάνω άποψη εστιάζουν την προσοχή τους σε πηγές βαβυλωνιακής προελεύσεως, είτε αυτές είναι πινακίδες, είτε αρχαιολογικά δεδομένα. Ο Mathew Stolper μάλιστα παραθέτει και μια άλλη εκδοχή ως προς τη γένεση της καταστροφής της Βαβυλώνας από τον Ξέρξη. “Οι πρώτοι σύγχρονοι επισκέπτες της Βαβυλώνας μνημόνευαν ανελλιπώς αυτά τα αποσπάσματα [Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 3.16.4, 7.17.1 – 2, Στράβων, 16,1.5] παράλληλα με τις προφητείες του Ησαΐα και του Ιερεμία επιχειρώντας να επεξηγήσουν την ερήμωση της τοποθεσίας, όπως και οι πρώτοι απογοητευμένοι ανασκαφείς, οι οποίοι προσπαθούσαν να διευκρινίσουν το κόστος που θα απαιτούσαν σχολαστικές ανασκαφές και να σχολιάσουν την απίθανη προοπτική πως η μηδαμινή υποστήριξη των Ευρωπαϊκών Υπουργείων Οικονομικών θα πετύχαινε εκεί όπου απέτυχαν οι πόροι του Αλεξάνδρου του Μεγάλου”.⁹⁵ Βέβαια μια τέτοια θέση χρήζει περισσότερης διερεύνησης σε βάθος προτού να γίνει πλήρως αποδεκτή.

Σύμφωνα με την πρώτη ομάδα των μελετητών οι οχυρώσεις της πόλης γκρεμίστηκαν, το ζιγκουράτ του Etemenaki και τα Εσάγίλα, το τέμενος του Bel-Marduk, της κυριότερης Βαβυλωνιακής θεότητας, και ο σπουδαιότερος ναός της χώρας, υπέστησαν σοβαρές ζημιές.⁹⁶ Τμήμα των θησαυρών των Εσαγίλων μεταφέρθηκαν στην Περσέπολη με σημαντικότερο από όλους το χρυσό λατρευτικό άγαλμα του Μαρδούκ, το οποίο κατά τον Andrew Burn και τον Albert Olmstead μετατράπηκε σε ράβδους χρυσού, ίσως για να χρηματοδοτήσει την επερχόμενη εκστρατεία.⁹⁷ Το άγαλμα αυτό ήταν απολύτως απαραίτητο για τον εορτασμό του Νέου Έτους και η μετακίνησή του ουσιαστικά καθιστά αδύνατη την τέλεση του αρχαίας γιορτής, Akitu.⁹⁸ Έτσι ο Ξέρξης ουσιαστικά εγκαταλείπει την πολιτική της ανεκτικότητας απέναντι στις θρησκευτικές και όχι μόνο αντιλήψεις των υπηκόων του και το εθιμοτυπικό της βασιλείας στη Βαβυλώνα, που είχε καθιερώσει ο Κύρος ο

⁹⁵ M. W. Stolper, πρβλ σημ. 52, σ. 294. Βλ. και σημείωση 18 του ιδίου.

⁹⁶ Δεν είναι η πρώτη φορά που η Βαβυλώνα υφίσταται τέτοιου είδους καταστροφές. Το 689 π.Χ. ο Ασσύριος βασιλιάς Sennacherib κατέλαβε έπειτα από πολιορκία την πόλη και κανχίεται πως: *Την πόλη και τις οικίες, από τα θεμέλια ως τα προπύργια, κατέστρεψα, ρήμαξα, έκαψα με φωτιά. Το τείχος και το εξωτερικό τείχος, τους ναούς, τους θεούς, το ζιγκουράτ από πλίνθο και γη, ό,τι και αν υπήρχε, τα ισοπέδωσα και τα έριξα στο κανάλι Arahtu. Διαμέσου αυτής της πόλης έσκαψα κανάλια, πλημμύρισα το έδαφός της με νερό, τη δομή των θεμελίων της [την] κατέστρεψα. Έπραξα την καταστροφή της πιο ολοκληρωμένα από ό,τι μια πλημμύρα. Ωστε στις επερχόμενες μέρες η θέση της πόλης, οι ναοί και οι θεοί της να μην υπάρχουν ως αναμνήσεις, την εξάλειψα ολοκληρωτικά με νερό και την έκανα να μοιάζει με λιβάδι. Δεν είναι απολύτως βέβαιο πως οι καταστροφές που διέπραξε ο Sennacherib ήταν τόσο ριζικές, ωστόσο οι ναοί και η βαβυλωνιακή λατρεία εν γένει υπέφεραν τα μέγιστα και η Βαβυλώνα βρέθηκε σε ιδιαίτερα δυσμενή οικονομική κατάσταση (D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, δεύτερος τόμος, 1927, *The Bavian Inscription* 44 – 54, σ. 151 – 152, A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 585 – 586).*

⁹⁷ A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 317, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 236 – 237,

⁹⁸ Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (1.183) το άγαλμα αυτό ήθελε να το πάρει και ο Δαρείος, αλλά δεν το αποτόλμησε. Επιπλέον ο Ξέρξης σκότωσε και τον ιερέα που τόλμησε να διαμαρτυρηθεί.

Μεγάλος και είχαν τηρήσει πιστά οι διάδοχοί του, Δαρείος και Καμβύσης. Και σύμφωνα με τον Ernst Badian, “κανείς από τους διαδόχους του [Ξέρξη] δεν φαίνεται να έκανε κάποια απόπειρα για να διατηρήσει κάποια πίστη και νομιμοφροσύνη των ιερέων και του λαού της Βαβυλώνας προς τον περσικό θρόνο”.⁹⁹ Παρόλα αυτά ο Muhammad Dandamaev παραθέτει πως σύμφωνα με αρχαιολογικές μαρτυρίες – χωρίς ωστόσο να παρέχει περαιτέρω πληροφορίες ή βιβλιογραφία – η πλειοψηφία των κατοικιών δεν φαίνεται να έπαθε τίποτα.¹⁰⁰ Όμως το μεγαλύτερο πλήγμα για το κύρος της Βαβυλώνας δεν προέρχεται από τις υλικές καταστροφές, αλλά από την εγκατάλειψη της χρήσης του παραδοσιακού τίτλου *Βασιλεύς της Βαβυλώνας* από την εθιμοτυπική προσφώνηση του Πέρση μονάρχη στις βαβυλωνιακές πινακίδες.¹⁰¹ Τέλος ως απόρροια της εξέγερσης του Shamash-eriba αποδίδεται και ο διαχωρισμός της μεγάλης σατραπείας της Βαβυλώνας σε δυο ξεχωριστές επαρχίες: της Βαβυλώνας και της *Πέραν του πόταμου*.¹⁰² Ο Andrew Burn, συνήθως πολύ επιφυλακτικός σε ότι αφορά την απόδοση χαρακτηρισμών, παρατηρεί: “Η Βαβυλώνα, όπως και η Αίγυπτος, έχασε τα προνόμια της. Η καταστροφή των ναών φανερώνεται τώρα σε συμφωνία με τη θρησκευτική μισαλλοδοξία του Ξέρξη, η οποία, μάλιστα, ίσως και να αποτέλεσε την αφορμή για την εξέγερση. Φαίνεται ξεκάθαρα πως ο Ξέρξης δεν ήταν ένα τίποτα ήταν φανατικός, ισχυρός συγκεντρωτιστής, πεπεισμένος για την ορθότητά του ένας άκαμπτος αφέντης”.¹⁰³

Μεταγενέστερες έρευνες αποδεικνύουν πως τα αντίποινα του Ξέρξη δεν διέπονται τόσης αυστηρότητας και ασέβειας. Ότι και αν έκανε στα βαβυλωνιακά ιερά πρέπει να ήταν παροδικό και περιορισμένης εμβέλειας. Από νομικά και διοικητικά βαβυλωνιακά κείμενα, που χρονολογούνται στην περίοδο των διαδόχων του Ξέρξη, διαπιστώνεται πως “τα Εσάγίλα και άλλοι ναοί της Βαβυλώνας συνέχισαν να υφίστανται όχι μόνο ως λατρευτικά κέντρα, αλλά και ως κοινωνικές ομάδες με εξαρτημένους πληθυσμούς και οικονομικές οντότητες με εκτεταμένες εδαφικές εκτάσεις και υψηλά εισοδήματα”. Οι Αχαιμενίδες βασιλείς επέτρεψαν τη συνέχιση της λειτουργίας τους και εκμεταλλεύτηκαν οικονομικά την ιερατική τους περιουσία. “Οι καταστροφές που υπέστησαν οι ναοί δεν συνεπάγονται την εξάλειψή τους ως θεσμοί ή έστω μια θεμελιώδη αλλαγή στη κοινωνική θέση και οργάνωση των Βαβυλωνιακών ναών και στις σχέσεις τους με τους Αχαιμενίδες”.¹⁰⁴ Οι ελληνικές πηγές παραθέτουν πως τα Εσάγίλα είχαν καταστραφεί από τους Πέρσες και πως ο Αλέξανδρος διέταξε την ανοικοδόμησή τους.¹⁰⁵ Η διαταγή αυτή του Αλέξανδρου γίνεται κατανοητή μόνο αν την εξετάσουμε υπό το πρίσμα μιας συμβολικής τελετουργικής πράξης την οποία καλούνταν να τελέσουν οι βασιλείς και οι διάφοροι κατακτητές και σφετεριστές περηφανευόταν πως έπραξαν. Η ανάγκη επιδιόρθωσης του ναού τίθεται σε δεύτερη μοίρα, μια και ο Αλέξανδρος ενεργεί, τηρώντας πιστά

⁹⁹ E. Badian, “Alexander in Iran”, *CHI ii*, σ. 437.

¹⁰⁰ J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ. 100, M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 184 – 185, P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 58, C. Hignett, πρβλ σημ. 2, σ. 89 – 90, M. Meuleau, πρβλ σημ. 50, σ. 360 – 361, A. L. Oppenheim, πρβλ σημ. 2, σ. 565 – 566, E. M. Yamauchi, πρβλ σημ. 50, σ. 194, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 74.

¹⁰¹ Για τον Burn η πράξη αυτή ίσως να ήταν μια από τις αφορμές της εξέγερσης (A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 317).

¹⁰² J. M. Cook, ο.π., σ. 100, M. A. Dandamaev, ο.π., σ. 185, A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 237. O Stolper ωστόσο έχει διαφορετική άποψη (M. W. Stolper, πρβλ σημ. 52, σ. 296). Βλέπε και παρακάτω σ. 26 – 27.

¹⁰³ A. R. Burn, ο.π., σ. 317.

¹⁰⁴ M. W. Stolper, ο.π., σ. 296.

¹⁰⁵ Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 7.17.1 – 2.

την παραδοσιακή βασιλική ιδεολογία της Βαβυλώνας,¹⁰⁶ ώστε να κατορθώσει να πείσει τους κατοίκους της πως έπραξαν σωστά με την απόφασή τους να του παραδώσουν την πόλη τους και δεν χρειάζεται να φοβούνται μήπως προκαλέσουν την οργή των θεών τους. Συγχρόνως εξασφαλίζει και την πλήρη αποδοχή των Βαβυλωνίων προς το πρόσωπό του.¹⁰⁷ Η μετάβαση του Αλέξανδρου από απελευθερωτή σε βασιλιά πραγματοποιείται στην πόλη της Βαβυλώνας. Η πολιτική αυτή απόφαση διαπιστώνεται και από τη διατήρηση του Μαζαίου στη θέση του σατράπη της Βαβυλώνας, ο οποίος στο παρελθόν είχε υπηρετήσει τρεις διαφορετικούς Πέρσες βασιλείς με αυτό το αξίωμα.¹⁰⁸ Στο ίδιο μοτίβο φαίνεται πως κινούνται και οι Σελευκίδες για να εδραιώσουν τα δικαιώματά τους στην περιοχή της Βαβυλώνας. Σε σχετικό διάταγμά του ο Αντίοχος Α΄ διακηρύττει την απόφασή του να ανοικοδομήσει το ναό του Μαρδούκ στα Εσάγίλα και το ναό του Nabu στη Borsippa. Η σχετική επιγραφή είναι μια πιστή αναπαραγωγή της παραδοσιακής φόρμουλας των βαβυλωνιακών επιγραφών που αφορούν στην ανέγερση κτηρίων. Στην αρχή παρατίθενται οι βασιλικοί τίτλοι, στη συνέχεια μνημονεύονται οι ευσεβείς πράξεις του μονάρχη και η επιγραφή ολοκληρώνεται με τις προσευχές του βασιλιά προκειμένου ο θεός του ναού υπό ανοικοδόμηση να τον ευεργετήσει στο μέλλον.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Δεν είναι ο μοναδικός που υιοθετεί τέτοιου είδους τακτική και είναι ιδιαίτερα εμφανές πως σε αυτήν την περίπτωση ακολουθεί το παράδειγμα των Αχαιμενιδών προκατόχων του. Ο Κύρος ο Μεγάλος εφαρμόζει επιτυχημένα αυτήν την τακτική εναντίον του βασιλιά της Βαβυλώνας, Ναβονίδα προκειμένου να διευκολύνει την εδραίωση της κυριαρχίας των Περσών στην περιοχή. Ο Δαρείος κινείται στο ίδιο πλαίσιο ενάντια στον Σμέρδη ή *Gaumata*. *Είπε ο Δαρείος ο Βασιλιάς: Το βασίλειο το οποίο είχε αφαιρεθεί από την οικογένειά μας, αυτό το έβαλα στη θέση του το ανασύστησα στα θεμέλια του. Όπως και πριν, έτσι έφτιαξα τα ιερά που ο Gaumata ο Μάγος κατέστρεψε. Επέστρεψά στο λαό τα βοσκοτόπια και τα κοπάδια, τους οικιακούς δούλους και τα σπίτια τα οποία ο Gaumata ο Μάγος τους είχε αφαιρέσει. Ανασύστησα το λαό στις βάσεις του, και στην Περσία και στη Μηδία και στις άλλες επαρχίες. Όπως και πριν, έτσι έφερα πίσω αυτό το οποίο είχε απολεσθεί. Με την εύνοια του Ahura Mazda έτσι έπραξα: Αγωνίσθηκα μέχρις ότου ανασύστησα το βασιλικό μας οίκο όπως [ήταν] πριν. Έτσι αγωνίσθηκα, με την εύνοια του Ahura Mazda, ώστε αυτός ο Gaumata ο Μάγος να μην εξαλείψει το βασιλικό μας οίκο* (R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *DB I* 14.1.61 – 71, σ. 120). Κατά τους E. J. Bickerman και H. Tadmor η βαβυλωνιακή ιδεολογία μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: η αναρχία και παλινόρθωση της νόμιμης τάξης διαδέχονται η μια την άλλη. Ενώ διοικεί ένας κακός μονάρχης, συνήθως σφετεριστής του θρόνου, οι ναοί των σημαντικότερων θεοτήτων θα καταστραφούν και οι συνήθεις προσφορές προς τους θεούς θα σταματήσουν. Ο σφετεριστής θα δολοφονήσει τους αξιωματούχους. Οι πλούσιοι θα γίνουν φτωχοί και οι φτωχοί πλούσιοι. Τότε θα εμφανιστεί ένας δίκαιος βασιλιάς, ο οποίος θα επανιδρύσει την επίσημη θρησκεία. Οι εγκαταλειμμένες πόλεις θα κατοικηθούν και πάλι, και οι νόμιμες περιουσίες θα είναι ασφαλείς (E. J. Bickerman – H. Tadmor “Darius I, Pseudo-Smerdis, and the Magi”, *Athenaeum* 56, 1978, σ. 245). Το βαβυλωνιακό βασιλικό σύστημα ήταν ένας μηχανισμός τον οποίον οι ξένοι βασιλείς φρόντιζαν να αξιοποιούν. Η βασιλεία και οι τελετουργίες που σχετίζονταν με αυτήν καθόριζαν το πλαίσιο σχέσεων μονάρχη – υπηκόων. Τα παραδοσιακά καθήκοντα του βασιλιά σχετιζόμενα με την ανοικοδόμηση ναών και τη λατρεία, ο ρόλος του ως χορηγός της ειρήνης και της ευημερίας από τη μια παρείχαν στον εκάστοτε ηγεμόνα μια μέθοδο για να κάνει τη διακυβέρνηση του όσο το δυνατόν πιο αρεστή και από την άλλη έδιναν τη δυνατότητα στους υπηκόους να προβλέψουν τον τρόπο διακυβέρνησης ενός σωστού βασιλιά και όριζαν μια βάση για την άσκηση πιέσεων στο βασιλιά. Το σύστημά αυτό αντιλήφθηκαν και εκμεταλλεύτηκαν και οι Σελευκίδες. Βλ. S. Sherwin-White, “Seleucid Babylonia: A Case Study for the Installation and Development of Greek Rule”, A. Kuhrt – S. Sherwin-White (εκδ.), *Hellenism in the East*, 1987, σ. 9.

¹⁰⁷ A. Kuhrt, “Alexander and Babylon”, *Achaemenid History V, The Roots of European Tradition*, 1990, σ. 126 – 128. Εκτός των παραπάνω υποστηρίζει ότι τα Εσάγίλα βρισκόταν στη θέση τους και ότι υπάρχουν ενδείξεις μέσα από βαβυλωνιακές πινακίδες, πως ο Αλέξανδρος όντως σχετίζεται με κάποια ανοικοδομητικά έργα στα Εσάγίλα.

¹⁰⁸ E. Badian, ο.π., σ. 437 – 438. Κάτι αντίστοιχο είχε πράξει και ο Κύρος, διατηρώντας αρχικά στο αξίωμα του διοικητή της Νότιας Μεσοποταμίας τον βαβυλώνιο Nabu-ahhe-bullit (M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 64).

¹⁰⁹ S. Sherwin-White, ο.π., σ. 28 – 29.

Επιπλέον και στην περίπτωση της αρπαγής το χρυσού αγάλματος του Bel-Marduk φαίνεται πως η παραδοσιακή άποψη πλέον δεν ευσταθεί. Έχει αποδειχτεί αρκετά πειστικά πως ο Ξέρξης πήρε κάποιον άλλο ανδριάντα και το όλο περιστατικό σχετίζεται με την πολιτική πρακτική του Αλεξάνδρου του Μεγάλου που παρουσίαζε τον εαυτό του ως τον απελευθερωτή και αντιπρόσωπο όλων εκείνων που υπέφεραν εξαιτίας του Ξέρξη.¹¹⁰ Η ιστορία είναι επινοημένη και προϊόν αντιπερσικών συναισθημάτων των κατακτημένων λαών. Το άγαλμα συνέχιζε να εμπεριέχει τη θεϊκή παρουσία του Bel-Marduk και στους επόμενους αιώνες, όπως διαπιστώνεται και από την περιγραφή του που παραθέτει ο Ηρόδοτος στη διάρκεια της βασιλείας του Αρταξέρξη Α΄ (465/464 π.Χ. – 424 π.Χ.). Τα λόγια του Ηροδότου δεν χρήζουν αμφισβήτησης καθώς η συνέχεια της λατρείας αλλά και της αρχιτεκτονικής αποδεικνύεται επισταμένως από τις γραπτές πηγές αυτής και της ακριβώς επόμενης χρονικής περιόδου.¹¹¹

Έστω και αν δεχτούμε πως όντως ο Ξέρξης μετακίνησε το άγαλμα του Bel-Marduk, μια τέτοια πράξη δεν είναι ξένη προς τη νοοτροπία της Εγγύς Ανατολής. Είναι μια πρακτική που ακολουθούν συστηματικά οι λαοί της περιοχής και κατά κύριο λόγο οι Ασσύριοι, οι οποίοι παίρνουν συστηματικά τα λατρευτικά αγάλματα των αντιπάλων τους, γεγονός που δηλώνει πως η θεότητα εγκατέλειψε την πόλη που ως τότε προστάτευε και υποτάχθηκε στον Ασσύρ, την κυρίαρχη ασσυριακή θεότητα όπως οι πιστοί του στους Ασσυρίους.¹¹² Συνεπώς ο Ξέρξης κάνει μια πολιτική δήλωση και δεν παρακινείται από ασέβεια ή φιλαργυρία. Επιπλέον με αυτήν του την πράξη αποκλείει την πιθανότητα να επικαλεστεί κάποιος τον τίτλο του βασιλιά της Βαβυλώνας, καθώς ήταν απαραίτητο για τον επικείμενο διάδοχο να παραλάβει το στέμμα από τα χέρια του Μαρδούκ από το ναό του στα Εσάγίλα κατά την τέλεση της γιορτής του Νέου Έτους, όπως άλλωστε έκανε ο ίδιος ο Ξέρξης και οι προκάτοχοί του Ασσύριοι, Βαβυλώνιοι και Πέρσες βασιλείς.¹¹³

Ας εξετάσουμε τώρα και την περίπτωση της κατάργησης του τίτλου *Βασιλεύς της Βαβυλώνας*. Το ζήτημα είναι αρκετά περίπλοκο, καθώς έχουμε να κάνουμε με τρεις αλληλένδετες υποθέσεις. Όπως είδαμε, έχει παρατηρηθεί πως ο τίτλος αυτός δεν σώζεται σε νομικά βαβυλωνιακά κείμενα μετά το 482 π.Χ. αμέσως μετά την εξέγερση του Shamash-eriba – εφόσον, βέβαια, δεχθούμε πως εκτυλίσσεται αυτήν την χρονιά. Η παρατήρηση αυτή οδηγεί στην υπόθεση πως η επίσημη αλλαγή του βασιλικού τίτλου σηματοδοτεί μια θεμελιώδη μεταβολή της πολιτικής θέσης της Βαβυλώνας και της Βαβυλωνίας εν γένει στο πλαίσιο της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας με τη διάσπασή της σε δυο μικρότερες και ισοδύναμες επαρχίες. Για τον Stolper η ερμηνεία των παραπάνω γεγονότων ίσως να μην είναι λανθασμένη, ωστόσο δεν είναι ορθώς θεμελιωμένη. Όντως αυτός ο τίτλος εγκαταλείπεται, αλλά αυτή η αλλαγή δεν πραγματοποιείται ξαφνικά κατά τη βασιλεία του Ξέρξη, δεν είναι ευρέως διαδεδομένη και δεν είναι οριστική. Ο όρος απαντάται σε νομικά κείμενα από τη βόρεια Βαβυλωνία, που χρονολογούνται πιο ύστερα στη διάρκεια της βασιλείας του Ξέρξη Α΄ και στα πρώτα χρόνια του Αρταξέρξη Α΄, και σε ένα κείμενο από την

¹¹⁰ A. Kuhrt – S. Sherwin-White, “Xerxes Destruction of Babylonian Temples”, *Achaemenid History II, The Greek Sources*, 1987, σ. 69 – 78.

¹¹¹ S. Dalley, “Occasions and Opportunities. Persian, Greek, and Parthian Overlords”, *The Legacy of Mesopotamia*, S. Dalley (εκδ.), 1998, σ. 38.

¹¹² Για αρπαγές αγαλμάτων στην Ανατολή βλέπε: A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, Ελαμίτες: σ. 372, Ασσύριοι: σ. 356 – 357, 500, 512 – 513. Επίσης κατά την πτώση της Βαβυλώνας στους Ασσύριους το 689 π.Χ. οι Ασσύριοι κατακτητές βρήκαν τα αγάλματα των Adad και Shala, θεών της Ekallate, τα οποία ο βαβυλώνιος μονάρχης Marduk-nadin-ahhe είχε πάρει και μεταφέρει στην πόλη της Βαβυλώνας πριν από 418 χρόνια, και τα επέστρεψαν στην πατρίδα τους (σ. 585).

¹¹³ M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 184 – 185.

Ουρούκ, το οποίο χρονολογείται το 441 π.Χ.¹¹⁴ Συγχρόνως, αν ευσταθεί η πρόταση του Briant για την χρονολόγηση των εξεγέρσεων, τότε δεν φαίνεται να υπάρχει άμεση χρονική σχέση της εγκατάλειψης του τίτλου με τη δεύτερη βαβυλωνιακή εξέγερση. Παράλληλα, με την πάροδο του χρόνου παρατηρείται πως ο Ξέρξης προτιμά ολοένα και περισσότερο τη χρήση του τίτλου *Βασιλεύς των Χωρών*.¹¹⁵ Η αλλαγή αυτή δεν συμβαίνει τυχαία και σίγουρα δεν σηματοδοτεί τη βίαιη κατάργηση και διάσπαση εξεγερμένων σατραπειών, όπως η Βαβυλωνία και η Αίγυπτος, αλλά ίσως υποδηλώνει μια σημαντική πρόοδο στην Αχαιμενιδική αυτοκρατορία “Τα κατακτημένα εδάφη μετατρέπονται από ξεχωριστές, ανάλογα με την εθνικότητά τους, περιοχές οι οποίες συνδέονταν χαλαρά μεταξύ τους ως προσωπικές κτήσεις του βασιλιά, σε σημαντικές διοικητικές περιφέρειες της αυτοκρατορίας υπό τη βασιλική εξουσία του Ξέρξη”.¹¹⁶ Όμως δεν έχουμε ασφαλείς ενδείξεις πως η διοικητική οργάνωση του περσικού κράτους, την οποία ο Ηρόδοτος (3.89) αποδίδει στο Δαρείο Α΄, έγινε επί βασιλείας Ξέρξη.

Για το διαχωρισμό της σατραπείας τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας είναι ακόμη λιγότερα. Η μοναδική ένδειξη για την ύπαρξη της μεγάλης σατραπείας της Βαβυλωνίας και *Πέραν του ποταμού* είναι ο τίτλος του σατράπη της, ο οποίος εντοπίζεται μόνο σε βαβυλωνιακές πινακίδες. Οι αρχαίοι έλληνες και λατίνοι συγγραφείς έχουν πλήρη άγνοια για οτιδήποτε σχετίζεται με αυτόν τον τίτλο. Η διαίρεση της σατραπείας πραγματοποιήθηκε κατά τη βασιλεία του Ξέρξη ή λίγο αργότερα. Δεν υπάρχει καμία απόλυτα πειστική ένδειξη για να την τοποθετήσουμε χρονικά με ακρίβεια, όπως και δεν διαπιστώνεται κάποιος ιδιαίτερος πολιτικός λόγος που να οδηγεί σε αυτήν την πράξη.¹¹⁷ Ούτως ή άλλως πρόκειται περισσότερο για μια πολιτική – διοικητική μεταρρύθμιση με απώτερο στόχο να κάνει πιο λειτουργικό το ισχύον τοπικό σύστημα, ώστε να καλύπτονται οι αυξημένες ανάγκες της αυτοκρατορίας, παρά ως τιμωρία για μια εξέγερση.

Ο Ξέρξης, λοιπόν, καλείται να αντιμετωπίσει μια σειρά εξεγέρσεων εντός των συνόρων του βασιλείου του. Η τάξη φαίνεται πως αποκαθίσταται σχετικά γρήγορα. Άρα η Αχαιμενιδική αυτοκρατορία διέθετε την απαραίτητη ισχύ για να τις καταστείλει, ανεξάρτητα από το μέγεθος και τη σημασία τους. Επιπλέον, από όσο γνωρίζουμε η Βαβυλώνα δεν εξεγείρεται ποτέ ξανά κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Αχαιμενιδών. Αυτή η διαπίστωση προφανώς είναι υπέρ των χειρισμών του Ξέρξη, όποιοι και αν ήταν αυτοί. Η Αίγυπτος, πάλι, αποτελεί ειδική περίπτωση. Είναι απομακρυσμένη από το διοικητικό και πολιτικό πυρήνα της αυτοκρατορίας λόγω της γεωγραφικής της θέσης και οι Πέρσες πάντοτε αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα στην προσπάθειά τους να την διατηρήσουν υπό τον έλεγχο τους.¹¹⁸ Το μόνο σίγουρο πάντως σε ό,τι αφορά στις εξεγέρσεις είναι, πως για την πάταξη τους δαπανήθηκε χρόνος και υπήρξαν απώλειες σε έμψυχο και άψυχο δυναμικό, το οποίο κάλλιστα θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί εναντίον της Ελλάδας.

¹¹⁴ M. W. Stolper, πρβλ σημ. 52, σ. 294, T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 74.

¹¹⁵ M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 185.

¹¹⁶ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 231.

¹¹⁷ A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 670, M. W. Stolper, πρβλ σημ. 52, σ. 296

¹¹⁸ Η Αίγυπτος εξεγείρεται κατά της περσικής κυριαρχίας: το τελευταίο έτος της βασιλείας του Δαρείου Α΄, το 460 – 454 π.Χ. υπό την ηγεσία του Ιναρώ και με τη βοήθεια των Αθηναίων και τέλος το 401 – 399 π.Χ., εξέγερση κατά την οποία οι Αιγύπτιοι ανακτούν την ελευθερία τους ως το 343, όποτε και τους υποτάσσει ξανά ο Αρταξέρξης Γ΄.

3) Η Ελληνική εκστρατεία

Το επόμενο επίμαχο γεγονός της ζωής του Ξέρξη είναι η εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας και προτού προχωρήσω στην επιμέρους εξέταση του κρίνω πως είναι απολύτως απαραίτητο να κάνω μια διευκρίνηση. Τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν είναι ευρέως γνωστά, όπως άλλωστε και η τελική αρνητική της έκβαση για τους Πέρσες. Πιστεύω, λοιπόν, πως μια περιεκτική αναφορά αρμόζει περισσότερο στους στόχους αυτής της μελέτης, μια και η Ανατολή παραμένει σιωπηλή στο όλο εγχείρημα. Αν δεν υπήρχαν οι Έλληνες συγγραφείς δεν θα γνωρίζαμε τίποτα για την εκστρατεία, καθώς, τουλάχιστον μέχρι στιγμής, δεν υπάρχει καμία μαρτυρία προερχόμενη από την Εγγύς Ανατολή. Άρα θα περιοριστώ στην απλή παράθεση των γεγονότων χωρίς να μπαίνω σε λεπτομέρειες και θα παραλείψω αρκετά επεισόδια όπως λ.χ. οι διάλογοι φιλοσοφικού περιεχομένου του Ξέρξη με το Δημάρατο (Ηροδ. 7.101 – 104, 7.209 και 7.234 – 237), οι οποίοι χρησίμευσαν αρκετές φορές ως παραδείγματα της ανικανότητας του Πέρση μονάρχη.¹¹⁹ Θα αναφερθώ επισταμένως μόνο στο επεισόδιο του πολεμικού συμβουλίου των Περσών, το οποίο διαπνέεται πάνω κάτω από τις ίδιες αρχές.¹²⁰

Μετά την καταστολή των εξεγέρσεων στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας ο Ξέρξης στρέφεται στην προετοιμασία της εκστρατείας κατά της Ελλάδας. Ήδη και προτού ακόμη ξεκαθαριστεί το ζήτημα της επανάστασης της Αιγύπτου, ο Μαρδόνιος, ο οποίος αν πιστεύσουμε τον Ηρόδοτο, διέθετε τη μεγαλύτερη επιρροή πάνω στο νεοεθρονισθέντα Μεγάλο Βασιλιά, προσπαθούσε να πείσει τον ξάδελφό του να προχωρήσει στην πραγματοποίηση της επιχείρησης. Τα κίνητρα του Μαρδόνιου είναι ξεκάθαρα. Ήταν πεπεισμένος πως ο Ξέρξης θα του ανέθετε τη διοίκηση της σατραπείας της Ελλάδας και συγχρόνως ήθελε να ανακτήσει κάποιο από το χαμένο του κύρος.¹²¹ Ταυτόχρονα οι Αλευάδες, η αριστοκρατική οικογένεια της Θεσσαλίας,

¹¹⁹ Ο Pericles Georges έχει την ακριβώς αντίθετη γνώμη: “τα σύντομα χρονογραφήματα στον Ηρόδοτο με προεξέχοντα πρόσωπα τον Ξέρξη και το Δημάρατο περιγράφουν την ελκυστική πλευρά του Πέρση μονάρχη παρουσιάζοντας τον μεγαλόψυχο και σε στιγμές χαλάρωσης από το βασιλικό πρωτόκολλο. Σε αυτά τα επεισόδια περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο χωρίο του Ηροδότου είναι πιθανόν να αντανakλώνται άμεσες και προσωπικές αναμνήσεις για τον Ξέρξη από κάποιον που τον γνώριζε” (P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek Experience: From the Archaic Period to the Age of Xenophon*, 1994, σ. 53).

¹²⁰ Για μια διαφορετική άποψη ως προς όλα τα στάδια της περσικής εκστρατείας βλ. T. Kelly, “Persian Propaganda – A Neglected Factor in Xerxes’ Invasion of Greece and Herodotus”, *Iranica Antiqua* 38, 2003, σ. 173 – 219.

¹²¹ Παραδοσιακά, η εκστρατεία του Μαρδόνιου στη Θράκη συγκαταλέγεται ανάμεσα στις αποτυχίες της περσικής πολεμικής μηχανής. Στην πραγματικότητα, όμως, ο Μαρδόνιος διατήρησε τον έλεγχο της Μακεδονίας, προσάρτησε τη Θράκη στην αυτοκρατορία και κατάφερε να υποτάξει, έστω με σημαντικές απώλειες, τους Βρύγους, μια θρακική φυλή. Μάλιστα σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι Βρύγοι επιτέθηκαν για πρώτη φορά ενώ ο Μαρδόνιος στρατοπέδευε στη Μακεδονία, την ίδια βραδιά, που ο στόλος του καταστράφηκε από τρικυμία. Ασφαλώς η έκβαση της εκστρατείας ήταν χειρότερη από την αναμενόμενη, παρόλα αυτά όμως και σε αντίθεση με τα όσα γράφει ο Ηρόδοτος, ο Πέρσης στρατηγός δεν επέστρεψε ταπεινωμένος στην Ασία (Ηροδ. 6.43 – 45). Άλλωστε από ό,τι γνωρίζουμε ο Δαρείος δεν επιβάλλει κάποια άλλη τιμωρία στο Μαρδόνιο πέρα από την παύση του ως διοικητή του στρατού και την ανάθεση της εκστρατείας εναντίον της Ερέτριας και της Αθήνας στους Δάτη και Αρταφέρνη (Ηροδ. 6.94). Βέβαια πρέπει να λάβουμε υπόψιν την πιθανότητα πως οι δυο αυτές διοικήσεις να είναι διαφορετικές, οπότε παραμένουν άγνωστες οι τυχόν κυρώσεις που επιβλήθηκαν στον Μαρδόνιο. Ίσως η απώλεια του στόλου να έδωσε την ευκαιρία στον Πέρση μονάρχη να περιορίσει τη δύναμη του γιου του Γωβρύα στην περσική αυλή. Ο Nicholas Hammond είναι της γνώμης πως ο Ηρόδοτος θεωρεί την εκστρατεία του Μαρδόνιου αποτυχημένη επειδή εσφαλμένα υπέθεσε πως ο στόχος του ήταν η κατάκτηση όσον το δυνατόν περισσότερων Ελληνικών πόλεων του Νότιου Αιγαίου και πως ο Δαρείος τον είχε στείλει για να τιμωρήσει την Αθήνα και την Ερέτρια. Υποστηρίζει πως ο Ηρόδοτος δεν αντιλήφθηκε καθόλου τη σημασία της εκστρατείας. Ο Δαρείος, αν όντως αποσκοπούσε σε επίθεση

υπόσχονταν πως θα βοηθούσαν τους Πέρσες. Οι Πεισιστρατίδες, τμήμα της κληρονομιάς του Δαρείου στον καινούργιο Μεγάλο Βασιλιά, που βρίσκονταν τότε στα Σούσα, ασκούσαν πιέσεις στον Ξέρξη για το ίδιο θέμα, με τη μεσολάβηση του Αθηναίου μάντη Ονομάκριτου, (Ηροδ. 7.5 – 6).

Ο Ηρόδοτος αφιερώνει πολύ χώρο στο πολεμικό συμβούλιο των Περσών ευγενών που συγκλήθηκε για να αποφασίσει κατά πόσο συνέφερε την αυτοκρατορία ένα τέτοιου είδους εγχείρημα. Από την πρώτη στιγμή ο Ξέρξης αποκαλύπτει την πρόθεσή του να εκστρατεύσει και τους λόγους, που τον οδήγησαν σε αυτήν την απόφαση. Θέλει να φανεί αντάξιος των ένδοξων προγόνων του και να ολοκληρώσει το έργο του πατέρα του Δαρείου, το οποίο παρέμεινε ημιτελές λόγω του αιφνίδιου θανάτου του. Το ανεκπλήρωτο έργο του Δαρείου δεν είναι άλλο από την τιμωρία των Αθηναίων για την προσβολή που έκαναν στην αυτοκρατορία με το να κάψουν τους ναούς και τα ιερά άλση των Σάρδεων. Τέλος ο Ξέρξης αποβλέπει, μετά την προσάρτηση της Ελλάδας στην αυτοκρατορία, στην κατάκτηση ολόκληρης της Ευρώπης (Ηροδ. 7.8).

Από την ηροδότεια αφήγηση διαφαίνεται αμέσως πως υπήρχαν δυο διαφορετικές απόψεις. Ο Μαρδόσιος ήταν σύμφωνος με την προοπτική του πολέμου και ο αδερφός του Δαρείου και θεός του Ξέρξη, Αρτάβανος, ήταν αντίθετος. Μάλιστα σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ήταν ο μοναδικός που τόλμησε να εκφέρει διαφορετική γνώμη από αυτή του Ξέρξη και του Μαρδόνιου. Για να υποστηρίξει την άποψη του υπενθυμίζει την αποτυχημένη εκστρατεία του Δαρείου στη Σκυθία και προχωρεί σε παραλληλισμό της με την επερχόμενη εκστρατεία του Ξέρξη. Ο παραλληλισμός αυτός παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς οι δυο εκστρατείες έχουν αρκετά κοινά στοιχεία, ειδικά για τους μεταγενέστερους που γνωρίζουν και την τελική έκβαση εκείνης του Ξέρξη. Ο Αρτάβανος υπενθυμίζει πως και τότε διαφωνούσε με την απόφαση του Δαρείου να γεφυρώσει τον Ελλήσποντο και να εκστρατεύσει εναντίον των Σκυθών, αλλά τελικά δεν εισακούστηκε. Προειδοποιεί τον Ξέρξη να είναι προσεκτικός καθώς ο θεός θέλει πάντα να ταπεινώνει όσους ξεχωρίζουν. Τέλος κατηγορεί το Μαρδόσιο πως αποσκοπεί στην προώθηση των δικών του συμφερόντων. Όμως παρά τις συμβουλές του Αρτάβανου ο Ξέρξης είναι αποφασισμένος να θέσει σε εφαρμογή το σχέδιο του και κατηγορεί το θείο του για δειλία. Μάλιστα τιμωρεί τον Αρτάβανο απαγορεύοντας του να συμμετάσχει στην εκστρατεία (Ηροδ. 7.9 – 11).¹²²

εναντίον της Αθήνας και της Ερέτριας, θα έστελνε πρώτα πρέσβεις, όπως άλλωστε και έπραξε αργότερα. Ο Μαρδόσιος δεν φαίνεται να συνάντησε την οποιαδήποτε αντίσταση από τους Θράκες. Ο στόχος του Μαρδόνιου δεν ήταν άλλος από την εδραίωση της Περσικής κυριαρχίας στη Θράκη και να την επεκτείνει όσο αυτό ήταν εφικτό. Με την αναχώρηση του για την Ασία άφησε πίσω του μια καλά οργανωμένη και εύπορη σατραπεία, η οποία θα χρησίμευε ως βάση για μελλοντικές στρατιωτικές επιχειρήσεις (N. G. L. Hammond, “The Expedition of Datis and Artaphernes”, *CAH iv*², σ. 494 – 496). Ο Jack Balcer, ωστόσο, διαφωνεί ως προς το χαρακτηρισμό της Θράκης ως σατραπείας. Υποστηρίζει ιδιαίτερα πειστικά πως οι περιοχές της Θράκης υπάγονταν διοικητικά στην σατραπεία των Σάρδεων και δεν ήταν διοικητικά αυτόνομη περιοχή [J. M. Balcer, “Persian occupied Scudra”, *Historia* 37 (1988), σ. 17].

¹²² Στη συνέχεια ο Ηρόδοτος δίνει μια μεταφυσική τροπή στην αφήγησή του. Το απόγευμα μετά το συμβούλιο ο Ξέρξης εξετάζει πάλι τις συμβουλές του θείου του και καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Αρτάβανος είχε δίκιο. Το ίδιο βράδυ βλέπει ένα προειδοποιητικό όνειρο που τον προτρέπει να παραμείνει πιστός στην αρχική του απόφαση, το οποίο όμως αγνοεί. Την επομένη μέρα απολογείται στο θείο του για την απρεπή συμπεριφορά του και ανακοινώνει πως θα ακολουθήσει τελικά τη συμβουλή του Αρτάβανου. Τα όνειρα όμως δεν σταματούν εδώ. Και οι δυο πρωταγωνιστές βλέπουν όνειρα που τους πείθουν πως η εκστρατεία στην Ελλάδα πρέπει να συνεχιστεί όπως αρχικά είχε αποφασιστεί (Ηροδ. 7.12 – 19). Η ιστορικότητα όμως αυτής της πληροφορίας ασφαλώς και είναι αμφίβολη. Βλ. και J. Hart, *Herodotus and Greek History*, 1993², σ. 53 – 54.

Ο Ηρόδοτος μας παραδίδει μια ευκρινή εικόνα της εκδοχής του για την έναρξη της εκστρατείας του Ξέρξη. Ωστόσο, όπως και σε πολλές άλλες περιπτώσεις στο έργο του και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στις ελληνοπερσικές σχέσεις, αδυνατούμε να εξακριβώσουμε με σαφήνεια κατά πόσο πρόκειται για πραγματικά γεγονότα ή όχι. Ο Ξέρξης, κάτω από τη σκιά του πατέρα του, έχει μεγαλεπήβολα σχέδια. Θέλει να φανεί αντάξιος των προσδοκιών και να ξεπεράσει σε φήμη το Δαρείο. Ο Μαρδόνιος, ο οποίος σίγουρα δεν είναι κάποιος τυχαίος στην περσική αυλή, εκμεταλλεύεται την προδιάθεση του Ξέρξη και τον παροτρύνει να υλοποιήσει τα σχέδια του. Ο Αρτάβανος, που αντιπροσωπεύει την παλαιά φρουρά, προσπαθεί μάταια να μεταπείσει τον ανιψιό του. Η διαμάχη Αρτάβανου και Μαρδονίου ασφαλώς και αντικατοπτρίζει τις εσωτερικές προστριβές ανάμεσα στους ήδη κατέχοντες μερίδιο στη νομή της εξουσίας και σε αυτούς που ελπίζουν πως θα αποκτήσουν με τη νέα τάξη πραγμάτων. Επιπλέον οι δυο Πέρσες αξιωματούχοι εξυπηρετούν την ηροδοτεία αφήγηση διαδραματίζοντας συγκεκριμένο και εντελώς αντιθετικό ρόλο. Ο Αρτάβανος συγκαταλέγεται στην κατηγορία των σοφών συμβούλων¹²³ και ο Μαρδόνιος είναι εκείνος που ωθεί τον Ξέρξη στη λήψη λανθασμένων αποφάσεων με μοιραία πάντα κατάληξη.

Μολονότι τα πρώτα βήματα είχαν γίνει ήδη επί Δαρείου, χρειάστηκαν τέσσερα χρόνια για να ολοκληρωθεί η προετοιμασία της εκστρατείας. Το περσικό επιτελείο δεν περιορίστηκε μόνο στη δημιουργία ενός αξιόμαχου στρατεύματος, ικανού να φέρει εις πέρας το όλο εγχείρημα και ισάξιου της ισχύος της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας. Με διαταγή του Ξέρξη δημιουργούνται πέντε σταθμοί ανεφοδιασμού ώστε να εξυπηρετηθεί όσον το δυνατόν καλύτερα και γρηγορότερα η τροφοδοσία του στρατεύματος (Ηροδ. 7.25) και κατασκευάζονται ορισμένα έργα υποδομής για τη διευκόλυνση της εκστρατείας με σημαντικότερο εκείνο της ζεύξης του Ελλήσποντου. Συγχρόνως για να αποφευχθεί τυχόν επανάληψη της καταστροφής που υπέστη ο στόλος του Μαρδονίου το 492 π.Χ. διανοίγεται διώρυγα στη χερσόνησο του Αθω (Ηροδ. 7.22, Στράβων, 7.1.35). Ούτε η περσική διπλωματία παρέμεινε αδρανής, καθώς αποστέλλονται αγγελιοφόροι σε ολόκληρη σχεδόν την ελληνική επικράτεια για να ζητήσουν *γην και ύδωρ* από τις διάφορες πόλεις – κράτη. Εξαιρούνται μόνο η Αθήνα και η Σπάρτη καθώς είχαν σκοτώσει εκείνους που είχε στείλει παλαιότερα ο Δαρείος (Ηροδ. 7.32).

Το μέγεθος της περσικής στρατιάς, που συγκεντρώθηκε για να εκστρατεύσει κατά της Ελλάδας, έχει αποτελέσει και αυτό αντικείμενο συζήτησης. Ο Ηρόδοτος αναφέρει πως το σύνολο του στρατού ξηράς ήταν γύρω στο ένα εκατομμύριο επτακόσιες χιλιάδες και του ιππικού εκατό χιλιάδες άνδρες. Με την προσθήκη των ανδρών του ναυτικού, των Ελλήνων που στρατολόγησε ο Ξέρξης μόλις πέρασε στην Ευρώπη και των βοηθητικών τμημάτων, το συνολικό νούμερο γίνεται εξωπραγματικό (Ηροδ. 7.184 – 187). Αξίζει να σημειωθεί πάντως πως ο Ηρόδοτος στο χωρίο 7.187 παραθέτει τις δυο πιο θετικές παρατηρήσεις του για την εκστρατεία. Η πρώτη αφορά στην ικανότητα και άριστη οργάνωση της επιμελητείας των Περσών, χάρις στην οποία τα τρόφιμα δεν εξαντλήθηκαν ποτέ.¹²⁴ Η δεύτερη δεν είναι άλλη από τον

¹²³ Το μοτίβο του σοφού συμβούλου προσδίδει μια ποιητική και φιλοσοφική διάσταση, η οποία χρησιμεύει για να διευκρινίσει την έλλειψη κοινής λογικής των δεσποτών. Οι δεσπότες σπάνια ακούν τις σωστές συμβουλές (D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, 1989, σ. 180). Περισσότερα για αυτό το μοτίβο και τις ιδιότητες του σοφού συμβούλου βλ. R. Lattimore, “The Wise Advisor in Herodotus”, *CP* 34, 1939, σ. 24 – 35.

¹²⁴ Δεν εμβαθύνει, ωστόσο, σε περαιτέρω συμπεράσματα για το μέγεθος της περσικής στρατιάς, τα οποία προκύπτουν από την εύστοχη παρατήρησή του. Ο Ηρόδοτος υπολογίζει πως η συνολική ημερήσια κατανάλωση του στρατεύματος, εξαιρώντας τις γυναίκες, τους ευνούχους, τα υποζύγια και τα σκυλιά, είναι της τάξεως των 110340 μεδίωνων. Αν δεχθούμε πως ο μέδιμνος ισοδυναμεί με 59

ευνοϊκότατο χαρακτηρισμό που διατυπώνει για τον Ξέρξη: *Αν και το στράτευμα απαριθμούσε τόσες πολλές μυριάδες άνδρες, κανείς δεν υπήρχε πιο άξιος ως προς το ανάστημα και το ευγενικό παρουσιαστικό από τον Ξέρξη για να διοικεί αυτήν τη δύναμη.*¹²⁵ Όμως το σύστημα καταμέτρησης, που φαίνεται πως εφάρμοσαν οι Πέρσες, δεν είναι ιδιαίτερα αξιόπιστο και έρχεται σε αντίθεση με τη σχολαστική επιμέλεια που επέδειξαν για τη συγκέντρωση των τροφίμων. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο ο υπολογισμός, λόγω έλλειψης αρχείων, πραγματοποιήθηκε με την ακόλουθη μέθοδο: *Παρέταξαν δέκα χιλιάδες άνδρες όσο πιο στριμωγμένα γινόταν και χάραζαν γύρω τους έναν κύκλο αυτοί έφυγαν και αμέσως μετά χτίστηκε ένας φράκτης, μέχρι τη μέση κάθε άνδρα, που εμπεριέχονταν στον κύκλο έπειτα, έμπαιναν άλλες μονάδες στον χώρο αυτό και έφυγαν με τη σειρά τους ώσπου μετρήθηκαν όλοι* (Ηροδ. 7.60).

Σε γενικές γραμμές οι μεταγενέστεροι ερευνητές διαφωνούν με τα νούμερα που παραθέτει ο Ηρόδοτος και οι περισσότεροι δέχονται με βάση λογιστικά δεδομένα πως το ανώτατο δυνατό στράτευμα, που μπορούσε να πάρει μαζί του ο Ξέρξης, είναι της τάξεως των 210.000 πεζών και 75.000 ιππέων.¹²⁶ Ούτως ή άλλως αυτό το νούμερο είναι κατά πολύ μεγαλύτερο από το στρατό που μπορούσε να παρατάξει μόνη της στο πεδίο της μάχης μια μεγάλη ελληνική πόλη κράτος, όπως λ.χ. η Αθήνα και είναι εύλογο να προξενεί δέος στους Έλληνες. Ο Cuyler Young Jr διατυπώνει μια ιδιαίτερα εύστοχη παρατήρηση για μέγεθος του εκστρατευτικού σώματος: “οι υπολογισμοί του Ηροδότου είναι στην καλύτερη περίπτωση χιουμοριστικοί. Αν το πεζικό βάδιζε με σχηματισμό δέκα ανδρών σε κατά μέτωπο παράταξη και το ιππικό πέντε, τότε η περσική φάλαγγα θα εκτεινόταν σε απόσταση 1320 μιλίων περίπου. Ο σύγχρονος δρόμος έχει έκταση περίπου 608 μίλια από το σημείο όπου ο περσικός στρατός διέσχισε τον Ελλήσποντο ως την Αθήνα. Συνεπώς, αν δεχτούμε την καταμέτρηση του Ηρόδοτου, όταν η εμπροσθοφυλακή των Περσών τυρπολούσε την Ακρόπολη η μισή από την περσική φάλαγγα δεν θα είχε περάσει ακόμη τον Ελλήσποντο”.¹²⁷ Τέλος από το περσικό στράτευμα που παρατάχθηκε στις Θερμοπύλες πρέπει να αφαιρέσουμε έναν σεβαστό αριθμό πολεμιστών, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της πορείας αποσπάστηκαν από τον κυρίως στράτευμα και παρέμειναν ως φρουρά σε διάφορα στρατηγικά σημεία.

Στη συνέχεια θα αναφερθώ σε αλλά δυο ηροδότεια χωρία, τα οποία σχετίζονται με την περσική προετοιμασία και έχουν ανεκδοτολογικό χαρακτήρα. Επιπλέον μπορούν να ερμηνευθούν ποικιλοτρόπως, ανάλογα πάντα με τους στόχους που επιδιώκει καθένας από τους ερευνητές των ελληνοπερσικών πραγμάτων. Πιο συγκεκριμένα: Οι Πέρσες συλλαμβάνουν τρεις Έλληνες κατάσκοπους στις Σάρδεις. Αν και αρχικά αποφάσισαν να τους εκτελέσουν, ενέργεια σαφώς αναμενόμενη και απολύτως δικαιολογημένη σύμφωνα με τις περιστάσεις, ακολουθούν, κατόπιν σχετικής εντολής του Ξέρξη, την ακριβώς αντίθετη τακτική. Μέλη της σωματοφυλακής του Πέρση μονάρχη τους συνοδεύουν και τους επιδεικνύουν

λίτρα, τότε η στρατιά του Ξέρξη κατανάλωνε σε καθημερινή βάση το αστρονομικό ποσό 6510,06 τόνων τροφής.

¹²⁵ *Ἄνδρῶν δ' εὐουσέων τοσουτέων μυριάδων κάλλεός τε εἵνεκα καὶ μεγάθεος οὐδεὶς αὐτῶν ἄξιονικότερος ἦν αὐτοῦ Ξέρξεω ἔχειν τοῦτο τὸ κράτος.*

¹²⁶ Η βιβλιογραφία για αυτό το ζήτημα είναι ιδιαίτερα εκτενής. Ενδεικτικά μόνο βλ. A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 326 – 332, C. Hignett, πρβλ σημ. 2, σ. 50, J. F. Lazenby, πρβλ σημ. 67, σ. 90 – 94, F. Maurice, “The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece, 480 B.C.”, *JHS* 50, 1930, σ. 221 – 235, J. A. R. Munro, “Xerxes’ Invasion of Greece”, *CAH iv*¹, σ. 268 – 316, T. Cuyler Young Jr, “480/479 BC – A Persian Perspective”, *Iranica Antiqua* 15, 1980, σ. 213 – 239. Για ζητήματα λογιστικής και αναγκών του στρατεύματος σε τρόφιμα και νερό βλ. D. W. Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, 1978.

¹²⁷ T. Cuyler Young Jr, ο.π., σ. 217, σημείωση 8.

ολόκληρο το εκστρατευτικό σώμα. Όταν ολοκληρώθηκε η περιοδεία τους άφησαν να μεταβούν ελεύθερα, όπου ήθελαν. Ο Ξέρξης αιτιολογεί αυτήν του την απόφαση ως άσκηση ψυχολογικού πολέμου. Ήθελε να πληροφορηθούν έγκαιρα οι Έλληνες για το μέγεθος του στρατού του, γιατί ήταν σίγουρος πως η αναφορά των κατασκόπων θα έπειθε τους Έλληνες να παραδοθούν προτού ξεκινήσει η εισβολή. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο είχε ενεργήσει και άλλοτε με παρόμοιο τρόπο. Επέτρεψε σε πλοία, τα οποία μετέφεραν σιτάρι προς την Αίγινα και την Πελοπόννησο, να συνεχίσουν το ταξίδι τους ανενόχλητα. Ο Ξέρξης έκρινε πως η νηοπομπή δεν έβλαπτε την εκστρατεία του, καθώς τα πλοία και ο στρατός του είχαν τον ίδιο προορισμό και ουσιαστικά μετέφεραν τα τρόφιμα για λογαριασμό του (Ηροδ. 7 146 – 147).¹²⁸

Σε αυτά τα χωρία μπορούν κάλλιστα να δοθούν δυο διαφορετικές ερμηνείες. Είναι δυνατόν να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα ως ενδείξεις της αλαζονείας του Ξέρξη και ως υπολογισμένες ενέργειες του ίδιου που αποσκοπούσαν στην τρομοκράτηση των αντιπάλων του. Πάντως πιο ορθή μου μοιάζει η δεύτερη εκδοχή, ειδικά αν τη συνδυάσουμε με τη δράση των Περσών σε διπλωματικό επίπεδο σε ότι αφορά στην προετοιμασία της εκστρατείας. Εν συντομία οι Πέρσες κατάφεραν να πάρουν με το μέρος τους ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων και να φτάσουν ανενόχλητοι ως τις Θερμοπύλες. Στο χωρίο 7.185 ο Ηρόδοτος τους απαριθμεί, αλλά σε αυτόν τον κατάλογο πρέπει να συμπεριλάβουμε σχεδόν όλους τους Βοιωτούς (Ηροδ. 8.34), εκτός από τους Θεσπιείς και τους Πλαταιείς. Επιτρέποντας, λοιπόν, στους Έλληνες, μελλοντικούς συμμάχους ή αντιπάλους, να έχουν στη διάθεσή τους απτή και άμεση πληροφόρηση για την επικείμενη απειλή, ο Ξέρξης επιχειρεί να τους επηρεάσει ώστε να ταχθούν με το μέρος του. Ωστόσο είναι απολύτως βέβαιο πως τέτοιου είδους πληροφορίες είναι διανθισμένες με στοιχεία που οι Πέρσες ήθελαν να γνωστοποιήσουν στους Έλληνες.

Οι πολεμικές συρράξεις της εκστρατείας είναι ευρέως γνωστές και η λεπτομερειακή ανάλυση τους, όπως και η ανάλυση των αίτιων της αποτυχίας δεν σχετίζονται με τους άμεσους στόχους της εργασίας. Ωστόσο στις ενότητες που ακολουθούν θα γίνει κάποια επιμέρους μνεία. Εν συντομία, λοιπόν, η εκστρατεία δεν είχε ευνοϊκή κατάληξη για τους Πέρσες και οι Έλληνες πέτυχαν να διατηρήσουν την ελευθερία τους. Πάρα τις αρχικές επιτυχίες στις Θερμοπύλες και στο Αρτεμίσιο, η ήττα στη Σαλαμίνα¹²⁹ ανέτρεψε τα σχέδια του περσικού επιτελείου. Κατά την προσωπική μου άποψη δεν πρέπει να οφείλεται αποκλειστικά στην ανικανότητα του περσικού επιτελείου, γιατί απλούστατα, αν το περσικό επιτελείο έπαιρνε διαρκώς λάθος αποφάσεις, η όλη επιχείρηση θα είχε ήδη καταρρεύσει με τις πρώτες αψιμαχίες. Ειδικά αν, λίγο πολύ, ευσταθούν τα όσα καταγράφει ο Ηρόδοτος για τη σύγκρουση των Θερμοπυλών το ηθικό του στρατεύματος θα ήταν πολύ χαμηλό και ήδη θα είχαν εμφανιστεί διάφορα μικροπροβλήματα.

¹²⁸ Ο Ηρόδοτος εξασφάλισε αντίγραφο των επίσημων περσικών στρατιωτικών καταλόγων μέσω του γιου του Μεγάβυζου, Ζώπυρου, όταν ο τελευταίος κατέφυγε στην Αθήνα (Α. Τ. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 237 – 238). Ο αριθμός, που μνημονεύει ο Ηρόδοτος, κατά πάσα πιθανότητα πρέπει να αντιστοιχεί στο μάξιμουμ του στρατού που μπορούσε να συγκεντρώσει η Αχαιμενιδική αυτοκρατορία. Από αυτόν τον αριθμό θα πρέπει να αφαιρέσουμε ένα σημαντικό ποσοστό ανδρών, οι οποίοι κάλυπταν τις μόνιμες ανάγκες τις αυτοκρατορίας και συνεπώς δεν θα συμπεριλαμβανόταν στο εκστρατευτικό σώμα.

¹²⁹ Υπάρχει η άποψη πως η ήττα της Σαλαμίνας είναι αποκλειστική ευθύνη του Ξέρξη. Αρκούσε ένας απλός αποκλεισμός για να του εξασφαλίσει την ολοκληρωτική νίκη. Πάρα ταύτα προτίμησε να προχωρήσει σε ναυμαχία, πέφτοντας έτσι στην παγίδα του Θεμιστοκλή. Όμως στην προκειμένη περίπτωση είναι πιο ενδιαφέρουσα η αντίθεση στην οποία πέφτει ο Balcer, καθώς, μερικές σελίδες αργότερα, παραθέτοντας μια σειρά από λόγους που εξανάγκασαν τον Ξέρξη να ναυμαχήσει, όπως ο ελλιπής ανεφοδιασμός, χρονικές πιέσεις λόγω του επερχόμενου φθινοπωρινού καιρού (J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 270 – 271, 328 – 329).

Συγχρόνως, αν δεχθούμε τη χρονολόγηση που προτείνει ο Pierre Briant για τις βαβυλωνιακές εξεγέρσεις επί της βασιλείας του Ξέρξη, καταλήγουμε σε ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον συμπέρασμα. Ασφαλώς και δεν είμαστε σε θέση να εξακριβώσουμε με απόλυτη βεβαιότητα τη χρονική στιγμή κατά την οποία η είδηση έφτασε στο περσικό στρατόπεδο στην Αττική. Η είδηση αυτή σε συνδυασμό με τα προβλήματα ανεφοδιασμού, που σίγουρα προέκυψαν μετά την ήττα στη ναυμαχία και στη άμεση συνέπεια της, την απώλεια δηλαδή, της δυνατότητας ανεφοδιασμού δια της θαλάσσιας οδού, δημιούργησαν μια νέα κατάσταση την οποία το περσικό επιτελείο έπρεπε να αντιμετωπίσει. Η αναχώρηση του Ξέρξη για την Ανατολή είτε επειδή η παρουσία του ήταν απολύτως απαραίτητη στα εσωτερικά της αυτοκρατορίας για την καταστολή της επανάστασης, είτε καθαρά για λόγους ασφάλειας, είναι μια λογική και δικαιολογημένη στρατιωτική απόφαση. Επιπλέον σε αυτήν την περίπτωση, αν η χρονολόγηση είναι σωστή, η βαβυλωνιακή επανάσταση μπορεί να χαρακτηριστεί ως η μοναδική αντίδραση, απόρροια της αποτυχίας στην Ελλάδα, που διαπιστώνουμε στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, εξαιρώντας βέβαια τις ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας.

Οι Πέρσες δεν ήταν διατεθειμένοι να εγκαταλείψουν την όλη επιχείρηση με το πρώτο αρνητικό αποτέλεσμα και παρά τις όποιες απώλειες ο στρατός τους ήταν ακόμη αξιόμαχος. Με την απώλεια του στόλου όμως δεν ήταν εφικτός ο ανεφοδιασμός ολόκληρου του στρατεύματος. Ο Μαρδόσιος αναλαμβάνει να διεκπεραιώσει την εκστρατεία για λογαριασμό του Μεγάλου Βασιλιά και παραμένει στην Ελλάδα με ένα επίλεκτο τμήμα του στρατεύματος. Από την επιλογή των στρατευμάτων (Ηροδ. 8.113) και μόνο, στα οποία συμπεριλαμβάνεται αυτούσια η καλύτερη στρατιωτική μονάδα της αυτοκρατορίας, το σώμα των Αθανάτων, διαπιστώνουμε πως έχουμε να κάνουμε με οργανωμένη απόπειρα και όχι απλώς με μια βιαστική δημιουργία ενός αναλώσιμου στρατεύματος με απώτερο στόχο την προστασία του Μεγάλου Βασιλιά.¹³⁰

Με καχυποψία, επίσης, πρέπει να αντιμετωπίσουμε τα όσα παραθέτει ο Ηρόδοτος (8.115 – 120) ως προς τις πολλαπλές κακουχίες που υπέστη το περσικό στράτευμα στο δρόμο της επιστροφής. Άλλωστε μια προσεκτική εξέταση των συγκεκριμένων χωρίων είναι υπεραρκετή για να καταστήσει σαφές πως η υποχώρηση κάθε άλλο από άτακτη ήταν. Ο Ηρόδοτος δεν αναφέρεται πουθενά σε διάσπαση του στρατεύματος, απλώς σχολιάζει πως οι Πέρσες άφησαν κάποιους από τους άρρωστους πολεμιστές σε διάφορες πόλεις κατά μήκος του δρόμου για να λάβουν τις απαραίτητες φροντίδες (Ηροδ. 8.115). Άρα το στράτευμα παρέμεινε συμπαγές και δεν κατακερματίστηκε σε μικρές ομάδες φυγάδων, όπως συνήθως συμβαίνει μετά από μία σημαντική ήττα, συνοδευόμενη από μερική ή ολική κατάρρευση του συστήματος ανεφοδιασμού, ώστε να καλύψουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εδαφική

¹³⁰ Βέβαια μπορεί να ισχυριστεί κανείς πως η κατάσταση για τους Πέρσες ήταν τόσο δραματική που οι Αθάνατοι έπρεπε οπωσδήποτε να παραμείνουν στον Ελλαδικό χώρο για να διασφαλίσουν πως το υπόλοιπο στράτευμα θα υπάκουε κατά γράμμα τις εντολές του Μαρδόσιου. Ωστόσο μια τέτοια ερμηνεία δεν επεξηγεί πλήρως τη συμμετοχή τόσο μεγάλου αριθμού Ελλήνων από την ηπειρωτική κιάλας Ελλάδα οι οποίοι κάλλιστα θα μπορούσαν να αυτομολήσουν στην αντίπαλη παράταξη εφόσον οι μέχρι πρότινος Ανατολίτες σύμμαχοί τους βρισκόταν σε τόσο απελπιστικές συνθήκες. Άλλωστε υπάρχει και σχετικό προηγούμενο (Ηροδ. 8.82). Επιπλέον η σφοδρότητα που επέδειξαν στη μάχη των Πλαταιών οι Βοιωτοί και ως επί το πλείστον οι Θηβαίοι (Ηροδ. 9.67 – 68), υποδεικνύει ξεκάθαρα την πεποίθησή τους πως μπορούσαν να επικρατήσουν και πως τα οφέλη που θα εισέπρατταν από τους Πέρσες θα ήταν, αν μην τι άλλο, κάτι παραπάνω από ευκαταφρόνητα. Συγχρόνως οι Αθάνατοι κατά τη μάχη των Πλαταιών θα είχαν διαφορετικό ρόλο από αυτόν που διασώζει ο Ηρόδοτος (9.58 – 59). Θα λειτουργούσαν κυρίως ως αστυνομική δύναμη διασφαλίζοντας τη συνοχή και την ομαλή διεκπεραίωση των εντολών του Μαρδόσιου.

έκταση για την αναζήτηση προμηθειών. Ασφαλώς και θα υπήρξαν προβλήματα επιμελητείας λόγω της απώλειας του στόλου, ωστόσο δεν πρέπει να ήταν τόσο δραματικά, όσο τα παρουσιάζει ο Ηρόδοτος (8.115). Επιπλέον η παρουσία του Πέρση μονάρχη διασφάλιζε και με το παραπάνω τη διοικητική, έστω, συνοχή του στρατού, ειδικά αν λάβουμε υπόψιν τη μετέπειτα αντιπαράθεση Μαρδόνιου και Αρτάβαζου (Ηροδ. 9.66).¹³¹

4) Τα υπόλοιπα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη

Από την επιστροφή του Ξέρξη στην Ασία και μετά οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη ζωή και το έργο του είναι ελάχιστες και σποραδικές. Δεν είμαστε σε θέση με βάση τις πηγές που έχουμε στη διάθεση μας να εξακριβώσουμε με απόλυτη βεβαιότητα τις επιπτώσεις που είχε η αποτυχία στην Ελλάδα. Μπορούμε ωστόσο να διαπιστώσουμε πως με την καταστροφή του περσικού στόλου στη Σαλαμίνα, η κυριαρχία των Περσών στην Ανατολική Μεσόγειο, που ο Δαρείος δημιούργησε με τις κατακτήσεις του, χάθηκε προσωρινά. Οι Πέρσες δεν μπορούσαν πλέον να βασιστούν στους Φοίνικες για υποστήριξη και ανεφοδιασμό δια θαλάσσης, καθώς η Σαλαμίνα απέδειξε χωρίς αμφιβολίες την ανωτερότητα του ελληνικού απέναντι στο φοινικικό στόλο, ο οποίος αποτελούσε τον πυρήνα του περσικού στόλου. Η Αίγυπτος, η Κύπρος και οι Ελληνικές πόλεις-κράτη της Μικράς Ασίας ήταν αξιόλογες ναυτικές δυνάμεις, αλλά η νομιμοφροσύνη τους προς τον περσικό θρόνο ήταν αμφίβολη, όπως άλλωστε αποδείχθηκε έμπρακτα από τις εξεγέρσεις των Αιγυπτίων και των Ιώνων.¹³² Η αδυναμία αυτή διαπιστώνεται και στις ήττες που η Αχαιμενιδική αυτοκρατορία, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ξέρξη, υπέστη από τους Έλληνες σε δυο ακόμη συγκρούσεις, στη Μυκάλη και στον Ευρυμέδοντα ποταμό το 466 π.Χ. (Θουκ. 1.100).¹³³ Επιπλέον οι τρεις συνεχόμενες ήττες στο χρονικό διάστημα 480 – 479 π.Χ. σηματοδοτούν τη λήξη της εδαφικής εξάπλωσης των Περσών προς δυσμάς. Σταδιακά οι ευρωπαϊκές κτήσεις τους αρχίζουν να χάνονται και η Αχαιμενιδική αυτοκρατορία περιορίζεται στα ασιατικά της εδάφη. Από την άλλη οι Έλληνες περνούν στην αντεπίθεση και η πλειοψηφία των Ιώνων της Μικράς Ασίας συμμετέχουν στην Δηλιακή Συμμαχία ανταλλάσσοντας, όπως θα αποδειχθεί αργότερα, τον Περσικό ζυγό με τον Αθηναϊκό.¹³⁴

¹³¹ Η έλλειψη συνεργασίας των δυο στρατηγών αποδείχθηκε μοιραία για την τύχη του Περσικού εκστρατευτικού σώματος μια και ο Αρτάβαζος προτίμησε να αποχωρήσει παρά να επιτεθεί στους Σπαρτιάτες.

¹³² Οι Ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας λόγω των ισχυρών τους εθνικών παραδόσεων και των πολιτιστικών και συναισθηματικών δεσμών με τον υπόλοιπο Ελληνικό κόσμο, ο οποίος ανά περιόδους ένιωθε πως όφειλε να τις βοηθήσει, αντιτάσσονταν συχνά στην περσική κυριαρχία. Ο Δαρείος αντιμετώπισε αυτό το πρόβλημα με τη δημιουργία ισχυρού στόλου και ελέγχοντας μεγάλο τμήμα των νησιών του Αιγαίου. Ο Ξέρξης χωρίς να υπάρχει ιδιαίτερος λόγος προσπάθησε να επεκτείνει την επιρροή του στον Ελληνικό κόσμο. Απόρροια της καταστροφής, που υπέστη ο στόλος του, ήταν η εξέγερση του τμήματος του Ελληνικού κόσμου, που μέχρι πρότινος είχε υπό την κυριαρχία του, και η δημιουργία ισχυρού ελληνικού στόλου, ο οποίος διέθετε τη δύναμη και τη θέληση να διατηρήσει την ανεξαρτησία των Ελλήνων της Ασίας. (D. M. Lewis, πρβλ σημ. 61, σ. 152 – 153).

¹³³ Μπορούμε να υποθέσουμε πως από την ευχέρεια των Περσών να συγκεντρώσουν, δυο φορές μάλιστα, ικανό αριθμό πολεμιστών, οι απώλειες στην ελληνική εκστρατεία δεν ήταν τόσο σημαντικές, τουλάχιστον όσον τις παρουσιάζουν οι Έλληνες συγγραφείς.

¹³⁴ Ο Balcer υποστηρίζει ότι ο Ξέρξης έκρινε πως ήταν ασύμφορο για τους Πέρσες να προσπαθήσουν να διατηρήσουν υπό τον έλεγχο τους την Ιωνία. Έστρεψε το ενδιαφέρον του σε περιοχές ζωτικότερης σημασίας για την αυτοκρατορία. Πάρα ταύτα οι Πέρσες διαφύλαξαν περιοχές, όπως η Μαγνησία επί του Μαιάνδρου, που ήθελαν να παραμείνουν υπό περσική κατοχή (J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 303). Η άποψη αυτή δεν είναι εξ ολοκλήρου βάσιμη, καθώς χωρίς ισχυρό και ικανό πολεμικό στόλο οι

Από εκεί και πέρα δεν έχουμε καμία απολύτως ένδειξη πως η αποτυχημένη εκστρατεία είχε παραπέρα αρνητικές επιπτώσεις στην αυτοκρατορία. Το κείμενο της επιγραφής *Daiva* συμπεριλαμβάνει ένα κατάλογο με τα ονόματα τριάντα λαών,¹³⁵ ανάμεσα στα οποία υπάρχουν κάποια που δεν έχουν εμφανιστεί σε κανέναν από τους προηγούμενους καταλόγους. Μια από αυτές, η *Akaufaciya*, είναι πρακτικώς αδύνατο να εντοπιστεί, μια και όπως φαίνεται από τη μετάφραση της ονομασίας (*οι άνθρωποι που κατοικούν στα βουνά*), έχουμε να κάνουμε με μια αρκετά αφηρημένη έννοια. Το αντίθετο συμβαίνει με την σατραπεία της *Dahā*, η οποία είναι δυνατόν να ταυτιστεί με την περιοχή του *Dahistān* της όψιμης μεσαιωνικής περιόδου, νότια της αρχαίας Υρκανίας, χωρίς όμως κάτι τέτοιο να σημαίνει πως ίσχυε η ίδια κατάσταση και στον 5^ο αιώνα π.Χ. Ενδιαφέρον επίσης στην επιγραφή παρουσιάζει η παράλειψη της σατραπείας της Περσίας (*Pārsa*). Πάντως η επιγραφή διαπνέεται από το ίδιο πνεύμα που χαρακτηρίζει και τις άλλες επιγραφές που εμπεριέχουν κατάλογο των υποτελών στους Πέρσες, μια παρουσίαση του μεγέθους και του μεγαλείου της αυτοκρατορίας.¹³⁶ Ωστόσο η επιγραφή *Daiva* δεν έχει χρονολογηθεί με ακρίβεια, οπότε δεν μπορούμε να την τοποθετήσουμε χρονικά πριν ή μετά από την ελληνική εκστρατεία. Σε σύγκριση με τους αντίστοιχους καταλόγους της εποχής του Δαρείου δεν διαπιστώνεται μείωση των εδαφών, αλλά μάλλον έχουμε να κάνουμε με αύξηση. Υπάρχει και το ενδεχόμενο της μετονομασίας ή της διάσπασης προγενεστέρων σατραπειών.¹³⁷ Αλλά φυσικά πρέπει να λάβουμε υπόψιν πως οι Πέρσες βασιλείς δύσκολα θα παραδέχονταν επίσημα απώλεια εδαφών.¹³⁸ Επομένως οι αριθμοί των καταλόγων με τους υποτελείς δεν παρέχουν ασφαλείς ενδείξεις για την έκταση της αυτοκρατορίας.

Μετά την ήττα στις Πλαταιές οι Πέρσες δεν επιχειρούν ποτέ πια εισβολή στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ωστόσο δεν εγκαταλείπουν τα επεκτατικά σχέδια τους, αλλά ακολουθούν πιο διπλωματικές μεθόδους. Προσπαθούν και βρίσκουν συμμάχους ανάμεσα στις ισχυρές πόλεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, τις οποίες υποστηρίζουν κυρίως οικονομικά, με κύριο μέλημα τους την ισορροπία δυνάμεων. Ίσως πρέπει να καταλογιστεί στον Ξέρξη η απαρχή της νέας πολιτικής των Περσών. Ο Θουκυδίδης (1.94.3 – 6, 1.128 – 131) αφηγείται την πτώση του αντιβασιλέα της Σπάρτης και ήρωα της μάχης των Πλαταιών, Πausanία. Εν ολίγοις ο Pausanίας έρχεται σε επαφή με τον Ξέρξη, ο οποίος υπόσχεται πως θα τον στηρίξει, κατηγορείται για μηδισμό, αρχικά από τους Αθηναίους, αλλά στη συνέχεια και από τους Σπαρτιάτες, και βρίσκει τραγικό τέλος. Η περίπτωση του Pausanία έχει απασχολήσει τους σύγχρονους μελετητές, οι οποίοι αντιμετωπίζουν καχύποπτα το όλο περιστατικό. Δεν θα προχωρήσω σε παράθεση λεπτομερειών για τις διάφορες θεωρίες, που έχουν αναπτυχθεί ως προς το μηδισμό του Pausanία, γιατί πιστεύω πως δεν σχετίζονται

Πέρσες δεν μπορούσαν να διατηρήσουν την Ιωνία υπό τον έλεγχό τους. Δεν ήταν επιλογή του Ξέρξη, αλλά απόφαση επιβεβλημένη από τις περιστάσεις.

¹³⁵ Οι βασιλικές αιχμενιδικές επιγραφές της Περσέπολης, του Naqsh-e Rostam, στα Σούσα και στο Behistun δεν αναφέρονται σε επαρχίες ή σατραπείες αλλά σε εθνικές ομάδες, σε λαούς και όχι διοικητικούς οργανισμούς (G. C. Cameron, “The Persian Satrapies and Related Matters”, *JNES* 32, 1973, σ. 47).

¹³⁶ R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *XPh* 3.13 – 28, σ. 151, W. J. Vogelsang, πρβλ σημ. 21, σ. 104 και 118 – 119.

¹³⁷ Ο Muhammad Dandamaev (πρβλ σημ. 2, σ. 232) πιστεύει πως πρόκειται για κατακτήσεις και βλέπει την προσθήκη νέων εδαφών ως ένδειξη της συνέχισης της ενεργής εξωτερικής πολιτικής των Περσών. Τοποθετεί τη *Dahā* στα ανατολικά της Κασπίας θάλασσας, χαρακτηρίζοντας τους κατοίκους της ως Σάκες και την *Akaufaciya* στη σύγχρονη παραμεθόριο Αφγανιστάν – Πακιστάν.

¹³⁸ E. Badian, “The King’s Indians”, *Alexander Der Grosse. Eine Welteroberung Und Ihr Hintergrund*, 1998, σ. 220.

άμεσα με το ζητούμενο αυτής της εργασίας.¹³⁹ Πάντως κανείς δεν αμφισβητεί πως υπήρξε επικοινωνία μεταξύ Ξέρξη και Πausανία και πως έφτασαν σε κάποια συμφωνία.

¹³⁹ Για δυο από τις θεωρίες βλ. A. Balmire, “Pausanias and Persia”, *GRBS* 11, 1970, σ. 295 – 305, M. Lang, “Scapgoat Pausanias”, *CJ* 63, 1967, σ. 79 – 85.

ΣΗΜΕΙΑ ΤΡΙΒΗΣ

Στο κεφάλαιο που ακολουθεί θα εξετάσω ορισμένα μεμονωμένα περιστατικά τα οποία αφηγείται ο Ηρόδοτος και διαδραματίζονται κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Ξέρξη και κατά γενική ομολογία αντιμετωπίζονται ως οι πιο σοβαρές ενδείξεις της ανικανότητας, της αλαζονείας και της σκληρότητάς του: η τιμωρία που επιβάλλει στον Ελλήσποντο, η καταστροφή των ναών της Ακρόπολης των Αθηνών, η τύχη που επιφυλάσσει στο Λυδό Πύθιο για την παράκλησή του και η βεβήλωση του σώματος του Λεωνίδα μετά τη μάχη στις Θερμοπύλες.¹⁴⁰ Σε αυτά θα συμπεριλάβω και μια ενότητα αφιερωμένη στις σχέσεις του Ξέρξη με τις γυναίκες, στις οποίες καταλογίζεται ένα μεγάλο τμήμα των ευθυνών για την πτώση της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας. Όπου κάτι τέτοιο είναι επιτρεπτό θα προχωρήσω και στην ανάλυση παρεμφερών περιστατικών. Σκοπεύω να δείξω πως δεν ευσταθούν πλήρως οι χαρακτηρισμοί που αποδίδονται στον Ξέρξη, δίνοντας παράλληλα περισσότερο βάρος στις ανατολικές πηγές.

1) Θρησκευτικά παραπτώματα

Οι Έλληνες πίστευαν πως οι ήττες των Περσών στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές οφείλονταν στην ασέβεια του Ξέρξη απέναντι στα θεία. Όπως γράφει και ο Αισχύλος στην τραγωδία του *Πέρσες* (στίχοι 809 – 815): *Γιατί δεν είχαν σέβας, χέρι να μην απλώσουν ανόσιο στον θεών τα αγάλματα, ούτε τους ναούς να μην κάψουν απομένουν χαλάσματα οι βωμοί και των θεών όλα τα ιερά συθέμελα κι ανάκατα στο χώμα είναι ριγμένα. Λοιπόν για αυτό όσες συμφορές έφεραν, πιο λίγες δεν πληρώνουν, όμως και άλλες τους μέλλεται να πάθουν, μήτε ακόμη φάνηκε του κακού το βάθος, μα ολοένα φουσκώνει.*¹⁴¹

Όντως, ο Ξέρξης στη διάρκεια της εκστρατείας του εναντίον της Ελλάδας, προβαίνει σε μια σειρά πράξεων, που σύμφωνα με τις αντιλήψεις των αρχαίων Ελλήνων, μπορούν να αναγνωστούν ως *ύβρεις* και προσβλητικές προς τα θεία. Από αυτές προεξέχουν η τιμωρία του Ελλήσποντου και η πυρπόληση της Ακρόπολης των Αθηνών. Ειδικά η περίπτωση του Ελλήσποντου αποτελεί σημείο αναφοράς σχεδόν για όλους τους μελετητές, που εξετάζουν την ελληνοπερσική σύγκρουση. Ωστόσο τις περισσότερες φορές δεν εκφέρουν κάποια κρίση και απλώς παραθέτουν το γεγονός.¹⁴² Η καταστροφή των ναών της Ακρόπολης μνημονεύεται πάντοτε μια και θεωρείται ως η επίτευξη ενός εκ των στόχων που έθεσε ο Ξέρξης για την εκστρατεία του και η εκδίκηση των Περσών για την ήττα του Μαραθώνα μια δεκαετία πριν. Στις επόμενες σελίδες θα προσπαθήσω να εξετάσω τις αποκαλούμενες ασεβείς πράξεις του Ξέρξη από μια άλλη πλευρά ώστε να διαπιστώσω αν πράγματι μπορούμε να τις αποκαλέσουμε έτσι.

¹⁴⁰ J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 53 – 54 και J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 46.

¹⁴¹ Μτφρ. Τάσος Ρούσσο, εκδόσεις Κάκτος.

¹⁴² Ενδεικτικά μόνο: A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 230 - 231, J. V. A. Fine, πρβλ σημ. 50, σ. 294, G. Grundy, *The Great Persian War*, 1901, σ. 214, D. M. Robinson, *A Short History of Greece*, 1936, σ. 83 – 84.

A) Η τιμωρία του Ελλησπόντου

Οι Πέρσες πραγματοποίησαν μια σειρά από έργα υποδομής για την καλύτερη δυνατή στήριξη της εκστρατείας. Από αυτά προεξέχει, τόσο από βαθμό δυσκολίας όσο και από την εντύπωση που προξένησε, η γεφύρωση του Ελλησπόντου. Ο Ηρόδοτος, μάλιστα, παρουσιάζει τον Ξέρξη να το αναφέρει στη διάρκεια του πολεμικού συμβουλίου των Περσών, που προηγήθηκε της εκστρατείας και επιπλέον να αποτελεί αντικείμενο συζήτησης μεταξύ του Μεγάλου Βασιλιά και του Αρτάβανου (Ηροδ. 7.8, 7.10). Στην εκτεταμένη περιγραφή του όλου περιστατικού (Ηροδ. 7.33 – 35), όμως, ο αρχαίος ιστορικός δεν προχωρεί σε κάποιο σχόλιο. Η τοποθεσία που επέλεξαν οι μηχανικοί του για τη εκτέλεση του έργου ήταν ένα ακρωτήριο ανάμεσα στις πόλεις Σηστό και Μάδυτο, στη χερσόνησο του Ελλήσποντου, απέναντι από την περιοχή της Αβύδου.¹⁴³ Το έργο ολοκληρώθηκε με επιτυχία, αλλά μια καταιγίδα κατέστρεψε και τις δυο γέφυρες.¹⁴⁴ Ο Ξέρξης, μόλις πληροφορήθηκε για το συμβάν, διέταξε να δώσουν 300 χτυπήματα με το μαστίγιο στον Ελλήσποντο και ρίξουν αλυσίδες στην θάλασσα. Ο Ηρόδοτος παραθέτει κάπως επιφυλακτικά μια ακόμη πληροφορία πως ο Ξέρξης δεν αρκέστηκε μόνο στα παραπάνω, αλλά πρόσταξε να ρίξουν επιπλέον και πυρακτωμένα σίδερα. Με βεβαιότητα, πάντως, αναφέρει πως οι επιφορτισμένοι με τη διεκπεραίωση της τιμωρίας, κατόπιν διαταγής του Ξέρξη, φώναζαν στον Ελλήσποντο, καθώς τον μαστίγωναν,¹⁴⁵ λόγια υβριστικά και ανάρμοστα σύμφωνα με την ελληνική νοοτροπία.¹⁴⁶ Ο Αισχύλος, πάλι, δεν κάνει λόγο για την τιμωρία του Ελλήσποντου,¹⁴⁷ θεωρεί όμως ύβρη τη ζεύξη του Βόσπορου, πράξη που επισείει τη θεϊκή μήνιν (Πέρσες, 718 – 758). Για τον Francois Hartog η ζεύξη του Ελλήσποντου αποτελεί, πέρα από παραβίαση εδαφικής κυριότητας, παραβίαση του θεϊκού χώρου (divine space) και επίθεση απέναντι στους θεούς.¹⁴⁸

Επίσης ο Ηρόδοτος (7.24) κατακρίνει τον Ξέρξη για τη διάρρυγα που κατασκευάζει στη χερσόνησο του Αθω. Παρουσιάζει ως πρωταρχικό κίνητρο της κατασκευής της την επιθυμία του Ξέρξη να επιδείξει τη δύναμη του και να ικανοποιήσει την επιθυμία του για υστεροφημία αφήνοντας κάτι πίσω του ώστε να τον θυμούνται οι μεταγενέστεροι. Αυτή η άποψη του Ηρόδοτου “αποτελεί ένα τμήμα της εικόνας του Ξέρξη ως υβριστή και μεγαλομανή και εξελίχθηκε σε κοινό συγγραφικό τόπο της ρητορικής για ολόκληρη την υπόλοιπη αρχαιότητα”.¹⁴⁹ Η λύση όμως που αντιπροτείνει δεν είναι εφικτή λόγω του μεγέθους και μόνο του περσικού εκστρατευτικού σώματος. Η μεταφορά ενός τόσο μεγάλου αριθμού πλοίων στη ξηρά μέσω διογκού, παρόμοιας με αυτή του Ισθμού της Κορίνθου, θα ήταν πολυδάπανη και θα απαιτούσε πολύ περισσότερο χρόνο από αυτόν που είχε στη διάθεση του ο Ξέρξης.¹⁵⁰

¹⁴³ Βλ. και Στράβων, 13.1.22.

¹⁴⁴ Για περισσότερες πληροφορίες γύρω από την κατασκευή της γέφυρας βλ. N. G. L. Hammond, “The Expedition of Xerxes”, *CAH iv*², σ. 527 – 532 και N. G. L. Hammond – L. J. Rosemon, “The Construction of Xerxes’ Bridge over the Hellespont”, *JHS* 116, 1996, σ. 88 – 107.

¹⁴⁵ Ο Ηρόδοτος (7.34) μεταχειρίζεται το ρήμα *ραπίζω*: χτυπώ με ραβδί, ραβδίζω, μαστιγώνω. Στο 7.54 για να αναφέρει την ίδια πράξη χρησιμοποιεί το ρήμα *μαστιγώνω*.

¹⁴⁶ Ο Ηρόδοτος (7.34) μεταχειρίζεται τις λέξεις *ατάσθαλα* και *βάρβαρα* αντίστοιχα.

¹⁴⁷ Ο Αρριανός (*Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 7.14.5) αναφέρει το όλο περιστατικό, αλλά είναι προφανές πως αντλεί από τον Ηρόδοτο μια και χρησιμοποιεί σχεδόν τις ίδιες λέξεις.

¹⁴⁸ F. Hartog, *The Mirror of Herodotus*, 1988, σ. 330 – 331.

¹⁴⁹ A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 318.

¹⁵⁰ Βλ. και P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 53, M. A. Dandamaev, πρβλ σημ. 2, σ. 188 – 189.

Η ζεύξη του Ελλήσποντου δεν είναι το μοναδικό έργο τέτοιας φύσεως, που πραγματοποιούν οι Πέρσες. Ήδη ο Δαρείος έχει επιχειρήσει κάτι παρόμοιο στη Σκυθική εκστρατεία (Ηροδ. 4.85 – 88, 4.139). Ο Δαρείος είναι υπεύθυνος επίσης για ένα έργο μεγαλύτερης εμβέλειας από αυτό του Ελλήσποντου, τη διάνοιξη διώρυγας από το Νείλο προς την Ερυθρά θάλασσα, έργο όχι απαραίτητα στρατιωτικής σημασίας (Ηροδ. 2.158).¹⁵¹ Μικρότερης έκτασης έργο του Δαρείου είναι και η τοποθέτηση υδατοφρακτών στον ποταμό Άκη, ο οποίος βρισκόταν στην Ασία και τροφοδοτούσε με νερό πέντε διαφορετικές φυλές. Η φυσιολογική ροή του ποταμού παρεμποδίζεται γεγονός που προξένησε σημαντικά προβλήματα στους κατοίκους της περιοχής, οι οποίοι, ύστερα από ικεσίες τους στο βασιλιά, πέτυχαν την επαναφορά της ροής για καθορισμένο χρονικό διάστημα με αντάλλαγμα την παροχή πλουσιοπάροχων δώρων πέρα από την πληρωμή των τακτικών φόρων (Ηροδ. 3.117).

Ο Ξέρξης, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, αρχίζει μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας να χτίζει μια προκυμαία¹⁵² με σκοπό να παραπλανήσει τους Έλληνες, αλλά και το στράτευμά του για την επικείμενη αποχώρησή του από την Ελλάδα (Ηροδ. 8.97). Η χρονική έναρξη αυτής της κατασκευής αποτελεί αντικείμενο συζήτησης ανάμεσα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, αλλά και στους μεταγενέστερους μελετητές. Σε αντίθεση με τον Ηρόδοτο ο Στράβων (9.1.13) – αν και λανθάνει σε ό,τι αφορά στην απόσταση προς τη Σαλαμίνα – ο Κτησίας (*Περσικά*, 26) και ο Αριστόδημος (*FGH* 104F1, *FGH* V.1) αναφέρουν πως το έργο αυτό ξεκίνησε πριν από τη ναυμαχία. Την άποψη υποστηρίζει ο Nicholas Hammond, προσθέτοντας πως ο Ξέρξης ήθελε να εκμεταλλευτεί την απουσία του ελληνικού στρατού και να τοποθετήσει ένα περσικό στρατιωτικό άγημα στη Σαλαμίνα ώστε να καταλάβει τη ναυτική βάση των Ελλήνων. Ταυτόχρονα η ολοκληρωμένη προκυμαία θα περιόριζε τον ελληνικό στόλο στον κόλπο της Ελευσίνας.¹⁵³ Κατά τον Lazenby ο Ηρόδοτος έχει δίκιο για τη χρονική έναρξη του έργου. Ο Κτησίας εξασθενεί τη θέση του κάνοντας λόγο για Κρήτες τοξότες που προσέλαβαν οι Αθηναίοι, κατόπιν υποδείξεως του Θεμιστοκλή και του Αριστείδη, για να παρεμποδίσουν τη διεξαγωγή του έργου. Κάτι τέτοιο μάλλον είναι απίθανο, καθώς δεν υπήρχε ο απαραίτητος χρόνος για τη μετάβαση αξιωματούχων στην Κρήτη επιφορτισμένων με τη στρατολόγησή μισθοφόρων και την έγκαιρη επιστροφή τους στη Σαλαμίνα. Μην λησμονούμε, άλλωστε, πως το μαντείο των Δελφών είχε αποτρέψει με χρησμό τη ανάμειξη των Κρητών στα *Μηδικά* (Ηροδ. 7.169). Ακόμη και στην απίθανη περίπτωση να είναι παρόντες οι Κρήτες τοξότες, δεν θα πρέπει να ήταν μια από τις βασικές, έστω, αιτίες εγκατάλειψης του όλου σχεδίου καθώς οι Πέρσες δεν θα αντιμετώπιζαν για πρώτη φορά τέτοιου είδους εμπόδια και συνεπώς θα είχαν αναπτύξει κάποια αξιόλογα αντίμετρα για την προστασία των στρατιωτών τους από

¹⁵¹ Για το έργο αυτό αντλούμε πληροφορίες και από τις περσικές βασιλικές επιγραφές: Είπε ο βασιλιάς Δαρείος: *Είμαι Πέρσης από την Περσία κατέκτησα την Αίγυπτο έδωσα εντολή να σκαφτεί αυτή η διώρυγα από έναν ποταμό που ονομάζεται Νείλος, ο οποίος ρέει στην Αίγυπτο, έως τη θάλασσα, η οποία περνάει από την Περσία. Κατόπιν αυτή η διώρυγα κατασκευάστηκε έτσι όπως εγώ διέταξα και πήγαιναν πλοία από την Αίγυπτο στη Περσία διαμέσου αυτής της διώρυγας έτσι όπως ήταν η επιθυμία μου* (R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *DZc* 3.7 – 12, σ. 147). Βλ. και C. Tuplin, “Darius’ Suez Canal and Persian Imperialism”, *Achaemenid History VI*, 1991, σ. 237 – 283. Η διώρυγα του Σουέζ πιθανότατα χρονολογείται πριν το Δαρείο, καθώς ο Φαραώ Νεκώ είναι εκείνος που αρχίζει τις εργασίες για τη διώρυγα.

¹⁵² *Ές την Σαλαμίνα χῶμα ἐπειράτο διαχοῦν, γαύλους τε Φοινικηίους συνέδεε ἵνα ἀντί τε σχεδίης ἔωσι καὶ τείχεος.*

¹⁵³ N. G. L. Hammond, ο.π., σ. 569 – 570. Βλ. και A. R. Burn, πρβλ σημ. 2, σ. 437 – 440 και P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 172 – 173, οι οποίοι ωστόσο διατηρούν κάποιες επιφυλάξεις.

τις ρίψεις βελών.¹⁵⁴ Ο Lazenby διαφωνεί με τον Ηρόδοτο ως προς τη χρήση φοινικικών εμπορικών πλοίων για την κατασκευή της προκουμαίας, μια και είναι αβέβαιο πως τέτοιου είδους πλοία θα είχαν φτάσει στη Σαλαμίνα ακόμη και πριν τη ναυμαχία. Αντιπροτείνει πως πρόκειται για φοινικικά πολεμικά, που είχαν υποστεί αβαρίες στη ναυμαχία ή είχαν εξοκείλει στην ξηρά. Τέλος μετά την ήττα του στόλου η κατασκευή αυτή πρέπει να φάνηκε πως είναι η πιο αξιόπιστη λύση.¹⁵⁵ Όποτε και να ξεκίνησε η προκουμαία, επί του παρόντος έχει σημασία πως έχουμε να κάνουμε με ένα ακόμη περσικό μηχανικό έργο.¹⁵⁶

Ούτε και το περιστατικό τιμωρίας υδάτων είναι μεμονωμένο. Κατά τη διάρκεια της εκστρατείας του Κύρου του Μεγάλου εναντίον της Βαβυλώνας και ενώ το περσικό στράτευμα προσπαθούσε να διαβεί με βάρκες το ποταμό Γύνδη, ένα από τα ιερά άσπρα άλογα έπεσε στο νερό και πνίγηκε ενώ προσπαθούσε να βγει στην απέναντι όχθη. Ο Κύρος οργίζεται με τον ποταμό και διακόπτει την προέλαση του στρατού για να τον τιμωρήσει.¹⁵⁷ Ο περσικός στρατός, κατά τα λεγόμενα του Ηροδότου, παρέμεινε για ένα ολόκληρο καλοκαίρι στην περιοχή αυτή ανοίγοντας 360 διώρυγες με διάφορες κατευθύνσεις, κάνοντας αδύναμη τη ροή του ποταμού Γύνδη και μειώνοντας το βάθος του τόσο ώστε να μπορεί μια γυναίκα να τον διανύσει χωρίς να βρέχονται τα γόνατά της, σύμφωνα με την επιθυμία του Κύρου (Ηροδ. 1.189 – 190). Κατά τον John Hart και άλλους μελετητές¹⁵⁸ ο Ηρόδοτος σφάλει: είτε οι πληροφορίες του είναι λανθασμένες είτε δεν κατάλαβε καλά την πληροφορία πως ο Κύρος κατέλαβε τη Βαβυλώνα με την εκτροπή ποταμών.

Έχουμε, λοιπόν, δυο περιπτώσεις τιμωρίας υδάτινου σώματος από έναν Πέρση μονάρχη για προσβολή προς το πρόσωπό του. Η πράξη αυτή μπορεί κάλλιστα να ερμηνευτεί ως θρησκευτική τελετουργία ή ως απόπειρα εξαναγκασμού σε υποταγή των υδάτων μέσω μαγικών καταδέσμων.¹⁵⁹ Η λέξη *βάρβαρα* (Ηροδ. 7.34) μπορεί να μεταφραστεί και ως μη ελληνικά, αλλότρια, ξένα – στην προκειμένη περίπτωση περσικά.¹⁶⁰ Οπότε έχουμε να κάνουμε με τελετουργία εξευμενισμού, την οποία οι Έλληνες αντιλαμβάνονται διαφορετικά. Άλλωστε η πράξη αυτή είναι σύμφωνη με τα πιστεύω του Ζωροαστρισμού. Το θαλασσινό νερό θεωρείται πως είναι πόσιμο νερό μολυσμένο από το *Εχθρικό Πνεύμα*.¹⁶¹ Μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής των γεφυρών του Ελλήσποντου και ενώ το στράτευμα είναι έτοιμο να τις διασχίσει οι Πέρσες έκαψαν κάθε είδους θυμιάματα στις γέφυρες και τοποθέτησαν κλαδιά μυρτιάς σε όλο το μήκος τους. Με την ανατολή του ηλίου *ο Ξέρξης έκανε σπονδή από χρυσή φιάλη στη θάλασσα και προσευχήθηκε στον ήλιο να μη του συμβεί κάποιο ατύχημα το οποίο θα τον εμπόδιζε να κατακτήσει την Ευρώπη και θα τον ανάγκαζε να γυρίσει πίσω προτού φτάσει στα άκρα της. Μετά την προσευχή έριξε τη φιάλη στον*

¹⁵⁴ Ο Peter Green υποστηρίζει τα όσα γράφει ο Κτησίας ως προς την παρουσία Κρητών τοξοτών στη Σαλαμίνα. Αποδίδει στη δράση τους την απόφαση του Ξέρξη να εγκαταλείψει το όλο εγχείρημα (P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 174).

¹⁵⁵ J. F. Lazenby, πρβλ σημ. 67, σ. 163 – 164 και 198.

¹⁵⁶ Οι Πέρσες αξιοποιούν τις τεχνικές τους δεξιότητες και μετά την εκστρατεία του Ξέρξη. Ο Πέρσης στρατηγός Μεγάβαζος πολιορκεί τους Αθηναίους και τους συμμάχους τους στη νήσο Προσωπιτίδα της Αιγύπτου για δεκαοχτώ μήνες. Με την αποξήρανση μιας διώρυγας και την τροπή του ρεύματος του Νείλου σε διαφορετική κατεύθυνση καταφέρνει να ενώσει το μεγαλύτερο μέρος του νησιού με τη στεριά και να αποκλείσει τον αθηναϊκό στόλο στη στεγνή κοίτη του ποταμού. Στη συνέχεια ο Μεγάβαζος διασχίζει πεζή το Νείλο και κατατροπώνει τους Έλληνες στο νησί (Θουκ. 1.109).

¹⁵⁷ *Κάρτα τε δη εχαλέπαινε τω ποταμω ο Κυρος τουτο υβρίσαντι* (Ηροδ. 1.189).

¹⁵⁸ A. R. Burn, πρβλ. σημ. 2, σ. 55, J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 106, R. Waterfield, πρβλ σημ. 57, 1998, σ. 612.

¹⁵⁹ A. R. Burn, ο.π., σ. 320 – 321.

¹⁶⁰ E. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, 1977², σ. 58.

¹⁶¹ M. Boyce, *A History of Zoroastrianism*, τόμος 2, 1982, σ. 166 – 167.

Ελλάσποντο και ένα χρυσό κρατήρα και ένα Περσικό ξίφος. Ο Ηρόδοτος δεν είναι βέβαιος αν τα αντικείμενα που πέταξε ο Ξέρξης στο νερό ήταν μια προσφορά στον ήλιο ή δώρα προς τον Ελλάσποντο ως ένδειξη μετάνοιας (Ηροδ. 7.54). Κατά τη Boyce τόσο η φύση των προσφορών, όσο και ο τρόπος με τον οποίο γίνονται, μπορεί να έχουν σχέση με την επίκληση για βοήθεια δυο κατωτέρων Ahuras, του Mithra (Μίθρας)¹⁶² και του Varuna του Baga,¹⁶³ με τους Πέρσες να ζητούν νίκη δημιουργημένη από τους Ahuras.¹⁶⁴

Το νερό έχει ύψιστη σημασία για το Ζωροαστρισμό καθώς το δεύτερο πράγμα που δημιουργείται κατά τη γένεση του κόσμου, μετά τον ουρανό, είναι το νερό και πάνω σε αυτό δημιουργείται η γη.¹⁶⁵ Οι Πέρσες σέβονται το νερό των ποταμών, όπως φαίνεται από την απαγόρευση να ουρούν και να φτύνουν σε αυτό, αλλά και να πλένουν τα χέρια τους (Ηροδ. 1.138.). Η πράξη αυτή δεν είναι τίποτα άλλο από τήρηση θρησκευτικού τυπικού του Ζωροαστρισμού από σεβασμό προς την αγνή δημιουργία του νερού και του *Amesa Spenta, Haurvatat*,¹⁶⁶ που το προστατεύει και ενημερώνει πως καμία φυσική πηγή ύδατος δεν πρέπει να μολύνεται τοιοιτοτρόπως.¹⁶⁷ Το καθαρό νερό χαίρει ύψιστης τιμής από τους Πέρσες όπως διαπιστώνεται από το ότι ο βασιλιάς πίνει νερό μόνον από τον ποταμό Χοάσπη (Ηροδ. 1.188).¹⁶⁸ Στις Πινακίδες των Οχυρώσεων της Περσέπολης διαπιστώνουμε πως δίνονται προμήθειες για λατρείες που σχετίζονται με ποτάμια: 1 *marrī* κρασί για τον ποταμό Huputish, 1 *marrī* κρασί για τον ποταμό Rannakara, 1 *marrī* κρασί για τον ποταμό Shaushanush. Ο Μάγος N λαμβάνει 12 *artabes* σιτάρι για τον ποταμό Ahinharishta.¹⁶⁹ Συναντούμε και τελετές κατευνασμού των ποταμών. Οι Μάγοι θυσιάζουν άσπρα άλογα στο Στρυμόνα προσπαθώντας να τον εξευμενίσουν και θάβουν ζωντανούς εννέα νέους και εννέα νέες προτού αρχίσει η διάβαση από το στρατό των γεφυρών στις Εννέα Οδούς (Ηροδ. 7.113 – 114).¹⁷⁰ Σύμφωνα με την Boyce η θυσία των παιδιών, όπως και αυτή της Άμμηστρης,¹⁷¹ γυναίκας του Ξέρξη, γίνονται προς τιμή του Yama, βασιλιά των νεκρών, ώστε να ευχαριστηθεί με αυτές τις επίλεκτες και νεαρές ζωές και να μην προσθέσει και άλλες ψυχές στους υπηκόους του. Οι τελετουργίες αυτές δεν έχουν σχέση με το Ζωροαστριασμό και πρόκειται για παγανιστικές τελετουργίες που διασώζονται ακόμη και εφαρμόζονται σε εξαιρετικές περιπτώσεις.¹⁷² Ο Schwartz αντί

¹⁶² Ο πιο σημαντικός θεός, παγανιστικής προέλευσης, με πρωταρχική και διακριτή λειτουργία τη φύλαξη των συμβολαίων (contract). Με αυτήν του την ιδιότητα προεδρεύει σε όλες τις κοινωνικές σχέσεις: από συμφωνίες μεταξύ ατόμων ως διακρατικές συνθήκες. Διασχίζει τον ουρανό με το άρμα του από το Βουνό *Hara*, ακολουθώντας την πορεία του ήλιου, και επιβλέπει τον κόσμο τιμωρώντας την απάτη και προασπίζοντας τη δικαιοσύνη. Επιπλέον, ο Μίθρας παρέχει το νερό για την ανάπτυξη των φυτών, προάγει τα κοπάδια, παρατείνει την ανθρώπινη ζωή και ανακουφίζει από το άγχος (M. Schwartz, “The Religion of Achaemenian Iran”, *CHI ii*, σ. 670).

¹⁶³ Η κύρια Βεδική Θεότητα που πρεσβεύει των υδάτων και έχει ομοιότητες με τον Ahura Mazda (M. Schwartz, ο.π., σ. 667 – 668).

¹⁶⁴ M. Boyce, ο.π., σ. 167.

¹⁶⁵ M. Schwartz, “The Old Eastern Iranian World View according to the Avesta”, *CHI ii*, σ. 643.

¹⁶⁶ Ένας από την επτάδα των Θεοτήτων της Νεότερης Avesta, που ονομάζονται *Amesa Spentas* (Άγιοι Αθάνατοι), που προΐσταται στο Νερό και το όνομά του αποδίδεται ως *Ολότητα, Υγεία*. Βλ. M. Schwartz, “The Religion of Achaemenian Iran”, *CHI ii*, σ. 668 – 669 και G. Gnoli, “Zoroastrianism”, *Religions of Antiquity*, R. M. Seltzer (εκδ.), 1989, σ. 133 – 134.

¹⁶⁷ M. Boyce, ο.π., σ. 182.

¹⁶⁸ H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, 1966, σ. 163.

¹⁶⁹ M. Schwartz, ο.π., σ. 687.

¹⁷⁰ Ο Ηρόδοτος παρουσιάζει το έθιμο αυτό ως καθαρά Περσικό: *περσικόν δε το ζώνοντας κατορύσσειν*.

¹⁷¹ Θάβει ζωντανούς δεκατέσσερις γιους ευγενών Περσών με την ελπίδα πως ο θεός του Κάτω Κόσμου θα τους δεχόταν στη θέση της (Ηροδ. 7.114)

¹⁷² M. Boyce, ο.π., σ. 167 και M. Boyce, “The Religion of Cyrus the Great”, *Achaemenid History III, Method and Theory*, 1988, σ. 23.

για τον Yama προτείνει τον Nergal, θεό του βαβυλωνιακού Κάτω Κόσμου, και επισημαίνει την ιδιαίτερη σημασία της θυσίας επτά ζευγαριών. Υποδεικνύει επί τούτου τα επτά στάδια της κατάβασης της Inanna στον Κάτω Κόσμο ενώπιον της Ereškigal¹⁷³ και το Βαβυλωνιακό δόγμα των επτά παραδείσων.¹⁷⁴

Ιδιαίτερη μνεία για το νερό παρατηρείται και στα ταφικά έθιμα των Περσών. Τα πτώματα σύμφωνα με τα πιστεύω του Ζωροαστριασμού θεωρούνται πως είναι μολυσμένα και μάλιστα αυτά των ενάρετων ανθρώπων είναι οι σημαντικότερες εστιές μόλυνσης. Επειδή μέσα σε αυτά παραμονεύει ο δαίμονας Nasu, που στοχεύει στη διαφθορά όσων τα ακουμπήσουν, απαγορεύεται σε οποιονδήποτε να έρθει σε επαφή με αυτά ή να τα μεταφέρει. Μόνο εξειδικευμένοι νεκροθάφτες μπορούν, χωρίς κίνδυνο, να καταπιάνονται με τη φροντίδα των πτωμάτων.¹⁷⁵ Εξαιρέσεις σε αυτόν τον κανόνα είναι η απομάκρυνσή τους από το δρόμο και το νερό.¹⁷⁶ Στη συνέχεια το πτώμα μεταφέρεται σε συγκεκριμένο χώρο, ο οποίος ονομάζεται *Daxma*, όπου και εκτίθεται γυμνό και δεμένο στο έδαφος ή στερεωμένο σε αυτό με πέτρες και τούβλα για να κατασπαραχθεί από πουλιά και σκυλιά. Η εξήγηση, που δίνεται για το στερέωμα του πτώματος στο έδαφος, έχει να κάνει με την αποτροπή της μεταφοράς τμημάτων ή και ολοκλήρου από τα σκυλιά και τα πουλιά σε καλλιεργημένες περιοχές ή περιοχές όπου υπάρχουν υδάτινα σώματα.¹⁷⁷

Ο Ξέρξης σε καμία περίπτωση δεν διαπράττει κάτι πρωτόκουστο για τα δεδομένα της Ανατολής. Πραγματοποιεί έργα, τα οποία θα διευκολύνουν σημαντικά την εκστρατεία του, εκμεταλλευόμενος την εμπειρία του περσικού μηχανικού σώματος που βοήθησε σημαντικά στην εκτέλεση των σχεδίων των προκατόχων του. Τα έργα αυτά δίνουν και ένα τόνο μονιμότητας στην εκστρατεία, καθώς θα εξυπηρετούσαν την επικοινωνία με τον κύριο πυρήνα της αυτοκρατορίας σε περίπτωση επικράτησης των Περσών. Και στην περίπτωση της μαστίγωσης του Ελλησπόντου και πάλι δεν πρωτοτυπεί. Όπως είδαμε ο Κύρος τον έχει ήδη προλάβει, έστω και αν η δικά του τιμωρία φαντάζει πιο ήπια. Ούτως ή άλλως υποκρύπτεται μια θρησκευτική συμπεριφορά την οποία ο Ηρόδοτος είτε αγνοεί είτε παραλείπει. Όπως είδαμε, το νερό αποτελεί πρωταρχικό στοιχείο για τη λατρεία του Ζωροαστριασμού.

B) Η πυρπόληση των ναών της Ακρόπολης και άλλες ασεβείς πράξεις

Διαβάζοντας τον Ηρόδοτο μαθαίνουμε πως μετά τη νίκη του στα στενά των Θερμοπυλών ο περσικός στρατός φτάνει ανενόχλητος στην Αττική. Η Αθήνα είχε ήδη εγκαταλειφθεί από τους κατοίκους της, εκτός από μια μικρή ομάδα υπερασπιστών που είχε κλειστεί στην Ακρόπολη. Για τον Ηρόδοτο η αιτία της παραμονής τους στην πόλη δεν ήταν τόσο η φτώχιά τους, αλλά η πίστη πως εκείνοι γνώριζαν το πραγματικό νόημα του χρησμού της Πυθίας για τα ξύλινα τείχη. Οι Πέρσες απέφυγαν να κάνουν κατά μέτωπο επίθεση και άρχισαν να ρίχνουν φλεγόμενα βέλη από το λόφο του Αρείου Πάγου με αποτέλεσμα να αρχίσει να

¹⁷³ Η Ereškigal είναι η “βασιλίσα του Βασιλείου των Νεκρών” (σουμεριακά η *Κυρία της Μεγάλης Γης* – ένα από τα ονόματα του Άδη). Αρχικά κυβερνούσε το βασίλειο μόνη της, αλλά αργότερα συμμετείχε στη διακυβέρνηση ο σύζυγός της, Nergal. Το όνομά του προέρχεται από τη σουμεριακή λέξη *ne.eri.ii.gal* που μεταφράζεται ως *Εξουσία της Μεγάλης Πόλης* δηλαδή του Κάτω Κόσμου. Χρησιμοποιεί επίσης και το όνομα Erra (J. Bottéro, *Mesopotamia. Writing, Reasoning and the Gods*, 1987, σ. 216, 244 – 245. Για τις μεσοποταμιακές αντιλήψεις περί θανάτου βλέπε και σ. 268 – 286).

¹⁷⁴ M. Schwartz, ο.π., σ. 692.

¹⁷⁵ J. Davis, *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, 1999, σ. 43 – 44.

¹⁷⁶ Ο Στράβων (15.3.16) αναφέρει πως οι Πέρσες δεν ρίχνουν νεκρά πλάσματα στα ποτάμια.

¹⁷⁷ A. De Jong, *Traditions of the Magi. Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*, 1997, σ. 434 – 435.

καίγεται το ξύλινο τείχος. Οι υπερασπιστές, αν και βρισκόταν πλέον σε δύσκολη θέση, αρνήθηκαν να ενδώσουν στις εκκλήσεις των Πεισιστρατιδών για συνθηκολόγηση. Ο Ξέρξης δεν ήξερε τι να κάνει, πάντα σύμφωνα με τον Ηρόδοτο,¹⁷⁸ αλλά η λύση δόθηκε σχετικά γρήγορα. Οι πολιορκητές βρήκαν κάποιο μονοπάτι, σκαρφάλωσαν στον ιερό βράχο και σκότωσαν τους υπερασπιστές που είχαν καταφύγει ως ικέτες στον Παρθενώνα. Στη συνέχεια, οι Πέρσες λεηλάτησαν το ναό και έκαψαν τα πάντα στην Ακρόπολη.

Όμως το επεισόδιο δεν τελειώνει εδώ. Την επομένη μέρα ο Ξέρξης, αφού έστειλε έναν αγγελιοφόρο στα Σούσα για να ανακοινώσει την επίτευξη του πρώτου στόχου της εκστρατείας του, την κατάληψη της Αθήνας, διέταξε τους Αθηναίους εξόριστους, που ακολουθούσαν το στράτευμά του, να ανέβουν στην Ακρόπολη και να τελέσουν θυσίες σύμφωνα με το αθηναϊκό τυπικό. Η πράξη του αυτή φέρνει τον Ηρόδοτο σε αμηχανία, ο οποίος προσπαθεί να βρει λογική εξήγηση. Καταλήγει πως κάποιο όνειρο ή τύψεις για την πυρπόληση του ιερού οδήγησαν τον Ξέρξη σε αυτήν την πράξη (Ηροδ. 8.51 – 54). Επιπλέον η είδηση της πυρπόλησης της Ακρόπολης, όταν έγινε γνωστή στους Έλληνες, που ήταν συγκεντρωμένοι στη Σαλαμίνα, μείωσε το ηθικό τους σε τέτοιο βαθμό που οι περισσότεροι ήταν έτοιμοι να φύγουν και να πλεύσουν προς τον Ισθμό (Ηροδ. 8.55).

Η Αθήνα δεν είναι η μοναδική πόλη που υφίσταται τέτοιου είδους καταστροφές κατά την εκστρατεία του Ξέρξη. Το φαινόμενο της πυρπόλησης ναών δεν είναι μεμονωμένο και απαντάται και αλλού. Μετά τη μάχη των Θερμοπυλών το περσικό στράτευμα ενώ προελαύνει προς την Αθήνα λεηλατεί και καταστρέφει πόλεις και ναούς. Ο Ηρόδοτος αναφέρει μόνο τα ονόματα των πόλεων (Ηροδ. 8.33) και δεν διευκρινίζει αν σε καθεμία από αυτές οι Πέρσες καίνε και τα ιερά. Αλλά μια τέτοια υπόθεση μάλλον είναι εύλογη. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση των Αβών, όπου υπήρχε ναός του Απόλλωνα διακοσμημένος με θησαυρούς και αφιερώματα, καθώς και μαντείο της ίδιας θεότητας,¹⁷⁹ τα οποία καταστράφηκαν και λεηλατήθηκαν (Ηροδ. 8.32 – 33). Την πληροφορία επιβεβαιώνει ο Πausanίας (10.35.1 – 3) και προσθέτει πως *οι Έλληνες που αντιστάθηκαν στο βάρβαρο θεώρησαν καλό να μην ξανακτίσουν τα καμένα ιερά, αλλά να τα αφήσουν για πάντα ερειπωμένα ως υπενθύμιση του μίσους*.¹⁸⁰ Όμως, όπως επισημαίνουν οι How και Wells μια ολοκληρωτική καταστροφή του ναού είναι πολύ δύσκολο να συμβιβαστεί με τη διατήρηση των αγαλμάτων, τα οποία προφανώς αφιερώθηκαν νωρίτερα, αλλά τα είδε ο ίδιος ο Ηρόδοτος αρκετό καιρό μετά την περσική εισβολή (8.27)¹⁸¹ ή με την

¹⁷⁸ *Ὡστε Ξέρξην ἐπὶ χρόνον συχνὸν ἀπορίησι ἐνέχεσθαι, οὐ δυνάμενόν σφεας ἐλεῖν* (Ηροδ. 8.52). Αρκετά περιέργη μια τέτοια διαπίστωση από τον Ηρόδοτο καθώς η επιχείρηση μόλις είχε αρχίσει και ήδη διαφαινόταν ευνοϊκή κατάληξη. Άλλωστε οι Πέρσες δεν αντιμετώπιζαν, όπως διαφαίνεται από τα λεγόμενα του Ηροδότου, οργανωμένο αθηναϊκό στράτευμα.

¹⁷⁹ Το μαντείο των Αβών θεωρείται ως ένα από τα αρχαιότερα και η φήμη του είχε ξεπεράσει τα όρια του ελληνικού κόσμου καθώς συμπεριλαμβάνεται στα μαντεία που συμβουλευτήκε ο βασιλιάς των Λυδών Κροίσος την περίοδο που αναρωτιόταν εάν ήταν προς το συμφέρον να κηρύξει πόλεμο κατά της ανερχόμενης τότε Περσίας του Κύρου (Ηροδ. 1.46).

¹⁸⁰ Ο Πausanίας επίσης αναφέρει στο ίδιο χωρίο πως το ιερό των Αβών πυρπολείται για δεύτερη φορά από τους Θηβαίους κατά το Φωκικό πόλεμο του 348 π.Χ.. Ο Διόδωρος (16.58) πιστεύει πως η φωτιά δεν ήταν σκόπιμο έργο των Θηβαίων ωστόσο επέφερε την καταστροφή του ιερού και το θάνατο μερικών Φωκίων. Αυτή η πληροφορία αρκεί για να επιβεβαιώσει πως το ιερό των Αβών αν όχι και το μαντείο κάποια στιγμή επισκευάστηκαν. Επιπλέον αποδεικνύει πως οι Έλληνες πυρπολούσαν ναούς.

¹⁸¹ Αν ο Ηρόδοτος όντως είδε τα αγάλματα αυτά στο ναό των Αβών τότε είναι άξιον απορίας η διάσωσή τους από τη σύληση του ναού. Μπορούμε να υποθέσουμε πως οι κάτοικοι των Αβών και το ιερατείο του μαντείου κατάφεραν να κρύψουν ορισμένους από τους θησαυρούς, στους οποίους συγκαταλέγονται τα αγάλματα. Όμως αντίστοιχα εύλογη είναι και η υπόθεση πως από σεβασμό στον Απόλλωνα οι Πέρσες δεν πείραζαν καθόλου το ναό και το μαντείο του.

επίσκεψη στο μαντείο των Αβών του Κάρα Μυ για να το συμβουλευτεί, κατόπιν διαταγής του Μαρδόνιου (Ηροδ. 8.133 – 135).¹⁸² Πιθανότατα ο χρυσός και το ασήμι κλάπηκαν και οι ξύλινες κατασκευές καταστράφηκαν, ωστόσο επειδή ο Ελληνικός ναός δεν συμπεριλάμβανε στην αρχιτεκτονική του δόμηση αψιδωτό θόλο για να εξαπλώσει την καταστροφή με την πτώση του, οι τοίχοι και οι κίονες θα είχαν πολύ λίγες ζημιές από την πυρκαγιά και θα μπορούσαν να επανορθωθούν εύκολα.¹⁸³ Ο Μαρδόνιος αποχωρώντας από την Αττική πυρπολεί την Αθήνα *μετατρέποντας σε ερείπια ό,τι είχε μείνει όρθιο τείχη, σπίτια, ναούς, τα πάντα*. Η Ακρόπολη βέβαια ήταν ήδη κατεστραμμένη.¹⁸⁴ Ο Ηρόδοτος, πάντως, σπεύδει να δικαιολογήσει την υποχώρηση του Μαρδόνιου παρουσιάζοντας λόγους στρατηγικής, αλλά δεν θίγει επιπλέον την καταστροφή των ιερών (Ηροδ. 9.13).

Ο Ξέρξης δεν είναι ο μοναδικός Πέρσης ηγεμόνας που συμπεριφέρεται με τέτοιο τρόπο απέναντι σε ελληνικούς ναούς. Παρόμοια συμπεριφορά επιδεικνύει και ο Δαρείος. Κατά την Ιωνική Επανάσταση οι Πέρσες ανακαταλαμβάνουν τη Μίλητο, η οποία δεν τυχαίνει ευνοϊκής μεταχείρισης: οι περισσότεροι από τους άντρες σκοτώνονται και οι γυναίκες και τα παιδιά εκπίπτουν σε καθεστώς δουλείας. Αυτό που μας ενδιαφέρει στο συγκεκριμένο χωρίο είναι η τύχη του περιφημου ναού των Βραχυιδών στα Δίδυμα. Ο ναός, ο βωμός και το μαντείο λεηλατούνται και πυρπολούνται (Ηροδ. 6.13).¹⁸⁵ Στο χωρίο 6.32 ο Ηρόδοτος αναφέρει πως οι Πέρσες για να τιμωρήσουν τους Ίωνες, που είχαν συμμετάσχει στην επανάσταση, πυρπόλησαν τις πόλεις τους, συμπεριλαμβανομένων και των ναών τους. Παρόμοια τύχη επιφυλάσσουν ο Δάτης και ο Αρταφέρνης για τους ναούς της Νάξου (Ηροδ. 6.96) και της Ερέτριας (Ηροδ. 6.101).

Κάτι ανάλογο φαίνεται πως συμβαίνει και με τους Δελφούς. Ο Ηρόδοτος κάνει λόγο για ένα τμήμα του στρατού του Ξέρξη που κατευθύνθηκε προς τους Δελφούς με σκοπό να συλήσει το ναό και να πάρει τα διάφορα αφιερώματα, για τα οποία, όπως τονίζει ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός, ο Ξέρξης ήταν καλύτερα πληροφορημένος παρά για την περιουσία που άφησε πίσω του στην Περσία.¹⁸⁶ Κάτι τέτοιο τελικά δεν συμβαίνει. Ο θεός Απόλλων μπόρεσε να υπερασπιστεί ο ίδιος την περιουσία του, όπως άλλωστε είχε ήδη απαντήσει σε σχετική ερώτηση των κατοίκων των Δελφών, όταν εκείνοι πληροφορήθηκαν για τον επερχόμενο κίνδυνο που απειλούσε τους ιερούς θησαυρούς (Ηροδ. 8.35). Άλλωστε ως εκ θαύματος τα όπλα του, που δεν τα άγγιζε ανθρώπινο χέρι, είχαν μετακινηθεί από το εσωτερικό του ναού και εμφανίστηκαν μπροστά του: *μόλις οι Πέρσες φτάνουν στο ναό της Προναίας Αθηνάς τους χτύπησαν κερανοί από τον ουρανό και δυο πελώριοι βράχοι κατακύλησαν με δυνατή βοή και κρότο από τον Παρνασσό και έπεσαν πάνω τους, σκοτώνοντας πολλούς, ενώ ταυτόχρονα ακούστηκε μια πολεμική ιαχή από το εσωτερικό του ναού της Προναίας*. Οι Πέρσες τράπηκαν σε φυγή καταδιωκόμενοι από δυο γιγάντιες μορφές,

¹⁸² Ανεξάρτητα από το βαθμό καταστροφής των οικοδομημάτων είναι πιθανόν πως το μαντείο λειτουργούσε. Προφανώς είναι μάλλον απίθανο ο Μαρδόνιος ή οποιοσδήποτε άλλος να συμβουλευόταν ένα μαντείο, το οποίο μόλις λίγες εβδομάδες πριν, είχε λεηλατηθεί από τον στρατό του και να πιστευε πως θα λάμβανε ειλικρινή απάντηση.

¹⁸³ W. W. How – J. Wells, πρβλ σημ. 56, τόμος 2, σ. 244 – 245.

¹⁸⁴ Εδώ μάλλον πρόκειται για υπερβολή του Ηροδότου. Ο Θουκυδίδης (1.89) αναφέρει πως είχε καταστραφεί σχεδόν ολόκληρο το τείχος, όπως και τα περισσότερα σπίτια, με εξαίρεση εκείνα στα οποία είχαν κατοικήσει υψηλά ιστάμενοι Πέρσες αξιωματούχοι. Από τον Πausanias μπορούμε να υποθέσουμε πως μάλλον διασώθηκαν οι ναοί των Διόσκουρων (1.18.1) και του Διονύσου (1.20.2).

¹⁸⁵ Ο Στράβων (14.1.5) αποδίδει την καταστροφή του ναού στον Ξέρξη, αλλά μάλλον είναι αδύνατο να έχει δίκιο.

¹⁸⁶ *Πάντα δ' ήπίστατο τὰ ἐν τῷ ἱρῷ ὅσα λόγου ἦν ἄξια Ξέρξης, ὡς ἐγὼ πυνθάνομαι, ἄμεινον ἢ τὰ ἐν τοῖσι οἰκίοισι ἔλιπε* (Ηροδ. 8.35).

που αναγνωρίστηκαν ως οι τοπικοί ήρωες Φύλακος και Αυτόνους, αλλά και από τους κατοίκους των Δελφών. (Ηροδ. 8.36 – 39). Το περιστατικό αναφέρει και ο Διόδωρος (11.14), αλλά η διήγησή του έχει σημαντικές διαφορές από εκείνη του Ηροδότου. Σύμφωνα με αυτόν ο Ξέρξης προστάζει τους άνδρες του όχι μόνο να συλήσουν τα αναθέματα, αλλά και να κάψουν το τέμενος του Απόλλωνα. Επίσης κάνει λόγο για θεϊκή παρέμβαση στην οποία αποδίδει την καταιγίδα με τη δυνατή βροχή, τους πολλούς κεραυνούς που μαινόταν πάνω από το μαντείο και προκάλεσε την πτώση μεγάλων βράχων, οι οποίοι, όπως και στον Ηρόδοτο, σκότωσαν μεγάλο αριθμό Περσών. Έτσι τρομοκρατημένοι οι Πέρσες υποχώρησαν. Ο Διόδωρος δεν αναφέρει τους δυο ήρωες, ωστόσο διασώζει μια επιγραφή – *έλεγειον* – (χωρίς όμως να αναφέρει τον συνθέτή της) σε τρόπαιο το οποίο στήθηκε δίπλα στο ναό της Προναίας Αθηνάς για να υπενθυμίζει την εμφάνιση των θεών στους μεταγενέστερους.¹⁸⁷

Η επιμονή μου σε αυτό το γεγονός οφείλεται στη διαπίστωση πως η ηροδότεια διήγηση συμπεριλαμβάνει πολλά εξωπραγματικά στοιχεία. Κατά πάσα πιθανότητα πρόκειται για κατασκευάσμα εκ των υστέρων με σκοπό να εξομαλύνει κάπως τη στάση που τήρησε το μαντείο των Δελφών απέναντι στους Πέρσες και να δείξει ταυτόχρονα την οργή των θεών απέναντι στον ασεβή Ξέρξη. Την ίδια γνώμη συμμερίζονται και οι How και Wells και επισημαίνουν πως ο μύθος έχαιρε ευρείας αποδοχής όπως διαπιστώνεται από την επανάληψή του με μικρές παραλλαγές κατά την επίθεση των Γαλατών στους Δελφούς το 279 π.Χ. (Παυσανίας, 10.23).¹⁸⁸ Επιπλέον υποστηρίζουν πως το μαντείο είχε δείξει πως έτρεφε φιλοπερσικά αισθήματα και οι περισσότερες από τις φυλές που σχημάτιζαν την αμφικτιονία των Δελφών είχαν ενωθεί με τον Ξέρξη (Ηροδ. 7.132). Συνεπώς οποιαδήποτε απόπειρα λεηλασίας του μαντείου από τους Πέρσες θα ήταν αψυχολόγητη και άκαιρη πολιτικά. Είναι σαφές πως ο Ξέρξης θα μπορούσε να είχε λεηλατήσει τους Δελφούς, αλλά απέφυγε να το διαπράξει.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Ο Κτησίας παραθέτει σχετικά δυο φανταστικά και ανακριβή επεισόδια. Ο Μαρδόνιος αποπειράθηκε να συλήσει το μαντείο μετά την ήττα του στις Πλαταιές και ενώ ο Ξέρξης βιάδιζε εναντίον της Αθήνας. Όμως βροχή από χαλάζι τον σκοτώνει στους Δελφούς, γεγονός που προξένησε μεγάλη λύπη στον Ξέρξη [FGH 688 F13 (29)]. Το μαντείο συλήθηκε τελικά από τον ευνούχο Ματακά σύμφωνα με εντολή του ίδιου του Ξέρξη όταν επέστρεψε στις Σάρδεις από την Ελλάδα [FGH 688 F13 (31)].

¹⁸⁸ Στην απόθεση των Γαλατών συμμετέχουν πέρα από το Φύλακο οι Υπερβόρειοι Υπέροχος και Λαοδόκος και ο Πύρρος, γιος του Αχιλλέα. Η θεϊκή παρέμβαση εκδηλώνεται με δυνατούς σεισμούς, βροντές, κεραυνούς και πτώση βράχων.

¹⁸⁹ Η παράδοση, ωστόσο, υποστηρίζει ισχυρά την άποψη πως ένα περσικό στράτευμα στάλθηκε εναντίον των Δελφών. Οι How και Wells διακρίνουν τρεις διαφορετικές ερμηνείες για την επίλυση αυτού του προβλήματος. 1) Ο Ξέρξης έστειλε ένα απόσπασμα για να καταλάβει το μαντείο, επειδή διαπίστωσε πως αυτό αμφιταλαντευόταν [πρβλ. τις προσευχές των κατοίκων των Δελφών για ευνοϊκούς ανέμους για το ελληνικό ναυτικό (Ηροδ. 7.178, 189) και το δεύτερο χρησμό προς τους Αθηναίους Ηροδ. 7.141 – 143], παρασυρμένο ίσως από τη δεκάτη των περιουσιών που η αντιπερσική παράταξη ορκίστηκε πως θα αφιέρωνε στο μαντείο (Ηροδ. 7.132)]. Οι Φωκείς απόθησαν το περσικό απόσπασμα με τη βοήθεια μιας καταιγίδας και κάποιων άλλων φαινομένων, που θεωρήθηκαν υπερφυσικά. Ίσως ο Ξέρξης να έστειλε ένα αρκετά μικρό απόσπασμα πιστεύοντας πως δεν θα συναντούσε κάποιου είδους αντίσταση, καθώς οι ιερείς είχαν απαγορεύσει οποιαδήποτε άμυνα και οι Δελφοί θεωρούνταν ανοικτή πόλη. Στη συνέχεια οι Πέρσες αντιλήφθηκαν το πολιτικό σφάλμα μιας τέτοιας επίθεσης. 2) Οι Πέρσες που επιτέθηκαν στους Δελφούς ήταν απλώς μια ομάδα ανοργανωτών πλιατσικολόγων που ενεργούσαν αυτοβούλως χωρίς εντολές από την κεντρική διοίκηση. Αυτή η ερμηνεία αντιτίθεται στα όσα δηλώνει ο Ηρόδοτος στα χωρία 8.34 – 35. 3) Η Περσική δύναμη στάλθηκε για να προστατεύσει τους Δελφούς από περιστασιακούς ληστές, αλλά ίσως να παρεμποδίστηκε από φανατικούς Φωκείς από τον Παρνασσό. Αυτή η άποψη προϋποθέτει πως οι Δελφοί είχαν επισυνάψει κάποιου είδους ξεκάθαρης συμφωνίας με τους Πέρσες (W. W. How – J. Wells, πρβλ σημ. 56, τόμος 2, σ. 245 – 246).

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει και για τη στάση που τήρησε το μαντείο των Δελφών κατά τα *Μηδικά*, η οποία κάλλιστα μπορεί να θεωρηθεί ως φιλοπερσική. Κάτι τέτοιο διαπιστώνεται εύκολα από μια σειρά χρησμών με καθαρά αρνητικό περιεχόμενο, οι οποίοι δίνονται σε διάφορες Ελληνικές πόλεις που απέστειλαν πρεσβείες στο μαντείο για να ζητήσουν τη συμβουλή του σχετικά με τη στάση που έπρεπε να τηρήσουν εμπρός στην επικείμενη περσική εισβολή. Η Αθήνα είναι η πρώτη πόλη, που, όπως καταγράφει ο Ηρόδοτος, καταφεύγει στο μαντείο. Οι Αθηναίοι απεσταλμένοι έλαβαν μια απάντηση από την Πυθία που ουσιαστικά προμηνύει την ολοκληρωτική καταστροφή της πόλης τους. Ακολουθώντας τη συμβουλή κάποιου Τίμωνα, ο οποίος πρέπει να κατείχε εξέχουσα θέση στο μαντείο, ζητούν και τελικά λαμβάνουν δεύτερο χρησμό θετικότερο από τον προηγούμενο. Ο χρησμός προφητεύει πως τα ξύλινα τείχη θα δώσουν τη νίκη στην Αθήνα και συμβουλεύει τους Αθηναίους να αντιμετωπίσουν τον εχθρό στη Σαλαμίνα (Ηροδ. 7.140 – 142).¹⁹⁰

Η δεύτερη περίπτωση είναι εκείνη του Άργους. Η πελοποννησιακή αυτή πόλη δεν συμμετέχει στη συμμαχία κατά των Περσών με το αιτιολογικό πως το μαντείο τους είχε δώσει χρησμό, ο οποίος τους συνιστούσε να προφυλαχθούν. Ο Ηρόδοτος παραθέτει και την εκδοχή πως ο Ξέρξης πριν ξεκινήσει την εκστρατεία του έστειλε απεσταλμένο στους Αργείους που τους ζητούσε να απέχουν από τον πόλεμο με την αιτιολογία της κοινής τους καταγωγής. Μπορεί ο Ηρόδοτος να αμφιβάλλει για την εκδοχή αυτή, ωστόσο σπεύδει να προσθέσει πως ο Αρταξέρξης Α΄ απάντησε σε σχετικό αίτημα των Αργείων πως συνεχίσουν να υφίστανται οι φιλικές σχέσεις που είχαν συνάψει με τον πατέρα του και το Άργος είναι η φιλικότερη πόλη προς την Περσία (Ηροδ. 7.148 – 152). Το Άργος βέβαια είχε κατηγορηθεί για μηδισμό μια κατηγορία από την οποία φυσικά ήθελε να απαλλαγεί. Ίσως ο ισχυρισμός τους πως συμβουλευτήκαν το μαντείο λόγω της καταστροφής που υπέστησαν από τον Κλεομένη και στη συνέχεια οι κακοί διπλωματικοί τους χειρισμοί για συμμετοχή στη συμμαχία, αλλά με προϋποθέσεις, να γίνονται με στόχο να διασκευάσουν τη σοβαρότατη αυτή κατηγορία.¹⁹¹ Επίσης και οι Κρήτες αρνήθηκαν να αντισταθούν στους Πέρσες έπειτα από αποτρεπτικό χρησμό του μαντείου (Ηροδ. 7.169). Τέλος οι Σπαρτιάτες έλαβαν χρησμό από το μαντείο των Δελφών σύμφωνα με τον οποίο είτε η Λακεδαίμονα θα καταστρεφόταν από τους βάρβαρους, είτε ένας Σπαρτιάτης βασιλιάς θα σκοτωνόταν (Ηροδ. 7.220).¹⁹²

Οι παραπάνω χρησμοί, όπως και το γεγονός πως ολόκληρη η αμφικτιονία των Δελφών είχε μηδίσει, είναι αρκετές ενδείξεις για να καταλήξουμε στο συμπέρασμα

¹⁹⁰ Οι How και Wells (πρβλ σημ. 56, τόμος 2, σ. 181 – 182) πιστεύουν πως η Αθήνα μετά την πτώση των Θερμοπυλών δεν θα διέθετε τον απαραίτητο χρόνο για να ζητήσει δυο φορές τη συμβουλή του μαντείου και δέχονται μόνο την αυθεντικότητα του πρώτου χρησμού. Ο Pericles Georges αμφισβητεί εξ ολοκλήρου τη γνησιότητα των χρησμών αυτών και πιστεύει πως δημιουργήθηκαν από την αθηναϊκή ηγεσία μετά το Αρτεμίσιο και τις Θερμοπύλες για να πείσουν τους Αθηναίους να εγκαταλείψουν την Αττική και να πολεμήσουν στη Σαλαμίνα (P. Georges, “Saving Herodotus’ Phenomena. The Oracles and the Events of 480 B.C.”, *Classical Antiquity* 5, 1986, σ. 37 – 39).

¹⁹¹ Βλ. όμως και P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek Experience: from the Archaic Period to the Age of Xenophon*, 1994, σ. 67. Ο διπλωματικός ισχυρισμός του Ξέρξη για συγγένεια των Αργείων με τους Πέρσες ήταν γνωστή στους Έλληνες της Ευρώπης μαζί με τη συμπάθεια του Άργους προς την Περσία.

¹⁹² Κατά τον Georges είναι αυτός ο χρησμός μεταγενέστερο δημιούργημα της σπαρτιατικής διπλωματίας σε περίοδο που το γόητρο της Σπάρτης ως προς τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις ήταν πεσμένο. Οι Σπαρτιάτες μετέτρεψαν την καταστροφή των Θερμοπυλών στην πνευματική βάση της αξίωσής τους πως εκείνοι ήταν οι σωτήρες της Ελλάδας και όχι οι Αθηναίοι. Ο Λεωνίδας θυσιάστηκε για τη σωτηρία της Σπάρτης και κατ’ επέκταση για την Ελληνική συμμαχία της οποίας ηγείτο η Σπάρτη (P. Georges, πρβλ σημ. 190, σ. 23).

πως το μαντείο είχε ταχθεί ψυχή τε και σώματι με τους Πέρσες. Οι λόγοι που οδήγησαν του υπεύθυνους του μαντείου σε μια τέτοια απόφαση είναι κάτι παραπάνω από προφανείς. Πέρα από το ασύλληπτο, για τα ελληνικά δεδομένα, μέγεθος του περσικού στρατού το οποίο από μόνο του ήταν υπεραρκετό για να καθιστά βέβαιη την τελική περσική επικράτηση, φαίνεται πως και η περσική διπλωματία πρέπει να έπαιξε το ρόλο της. Η επιβίωση του μαντείου για χρονικό διάστημα άνω του ενός έτους υπό περσική κατοχή, δεν σημαίνει απαραίτητα πως υποστήριζε ενεργά τους Πέρσες.¹⁹³ Από την άλλη όμως ήταν απόλυτα φυσιολογικό για τους Πέρσες, λόγω της εξέχουσας θέσης του μαντείου στα ελληνικά πράγματα, να έρθουν σε επαφή με τους Δελφούς για τη διαπραγμάτευση κάποιας συμφωνίας, είτε άμεσης σύμπραξης, είτε ευνοϊκής ουδετερότητας, ώστε να εδραιώσουν σε πολύ πιο στέρεες βάσεις την κυριαρχία τους.

Η περίπτωση των Δελφών σίγουρα δεν συμβιβάζεται με την κατηγορία πως ο Ξέρξης δεν ακολούθησε την πολιτική των προκατόχων του σε ζητήματα θρησκείας. Ανεξάρτητα από το αν το μαντείο μήδισε ή όχι δεν διαπιστώνεται με απόλυτη βεβαιότητα πως ο Ξέρξης επιχείρησε να το βλάψει με οποιονδήποτε τρόπο. Οπωσδήποτε ήταν προς το συμφέρον του η σύναψη και διατήρηση φιλικών σχέσεων με έναν οργανισμό τόσο ισχυρό και με μεγάλη επιρροή στον ελλαδικό χώρο όπως το μαντείο των Δελφών. Το μαντείο πάντως μετά το πέρας της εκστρατείας δεν φαίνεται να βγήκε ζημιωμένο και το κύρος του παραμένει αλώβητο. Μια τέτοιου είδους διαπίστωση δεν επαρκεί για να αποκλείσουμε κατηγορηματικά την περίπτωση οποιασδήποτε συνεργασίας με τους Πέρσες, παρά μόνο το ότι αυτή δεν έγινε δημόσια. Πόλεις, όπως λ.χ. το Άργος, επικαλούνται την ύπαρξη αποτρεπτικού δελφικού χρησμού για να δικαιολογήσουν την ουδετερότητά τους κατά τα *Μηδικά* ή τη σύμπραξη με τους Πέρσες, έστω και αν αυτή δεν εκδηλώθηκε έμπρακτα. Κάποιες από αυτές παραμένουν *φίλοι* των Περσών και μετά το πέρας των *Μηδικών* (βλ. πάλι Άργος). Οι αρχαίοι Έλληνες μετά τη νίκη τους στις Πλαταιές δίνουν το ένα δέκατο από τα λάφυρα στους Δελφούς (Ηροδ. 9.81). Ωστόσο δεν γνωρίζουμε κατά πόσο προχώρησαν στην πραγματοποίηση της εξαγγελίας τους πως θα αφιέρωναν το ένα δέκατο των περιουσιών των Ελληνικών πόλεων που μήδισαν στο μαντείο (Ηροδ. 7.132). Ξέρουμε πως η Θήβα πολιορκήθηκε από τον ελληνικό συμμαχικό στρατό μετά τις Πλαταιές, αλλά η πολιορκία έληξε αμέσως μόλις οι Θηβαίοι παρέδωσαν τους μηδίσαντες συμπολίτες τους (Ηροδ. 9.86 – 87).

Οι Αχαιμενίδες βασιλείς είχαν υιοθετήσει ήδη από την απαρχή της βασιλικής τους δυναστείας μια πάγια πολιτική θρησκευτικής ανεκτικότητας απέναντι στις ξένες λατρείες και δεν επιχειρούσαν να επιβάλουν τη δικιά τους θρησκεία στους υπηκόους τους. Από πολύ νωρίς είχαν αντιληφθεί τη δύναμη και το κύρος που διέθεταν τα ιερατεία της αρχαιότητας, ιδιαίτερα εκείνα της Εγγύς Ανατολής, και προσπάθησαν συνειδητά να διατηρούν καλές σχέσεις με αυτά. Το πρώτο σχετικό παράδειγμα καταγράφεται στον Κύλινδρο του Κύρου, ο οποίος εμπεριέχει την περσική εκδοχή για την κατάληψη της Βαβυλώνας.¹⁹⁴ Αν περιοριστούμε μόνο σε αυτήν την πηγή για την πτώση της Βαβυλώνας διαπιστώνουμε πως ο ιδρυτής της Περσικής αυτοκρατορίας εκμεταλλεύτηκε τη δυσανεξία των Βαβυλωνίων για τις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις του Ναβονίδη, του τελευταίου Νεοβαβυλωνίου μονάρχη. Η όλη εικόνα μεταβάλλεται ριζικά με τη σύγκριση του Κυλίνδρου με το

¹⁹³ P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 66 – 67.

¹⁹⁴ A. Kurt, πρβλ σημ. 44, σ. 601 – 602, A. L. Oppenheim, “Assyrian and Babylonian Historical Texts”, *The Ancient Near East. An Anthology of Texts and Pictures*, J. B. Pritchard (εκδ.), τόμος 1, 1965, σ. 206 – 208.

αντίστοιχο Βαβυλωνιακό Χρονικό¹⁹⁵ και με κείμενα διαφόρων σφετεριστών. Η εκστρατεία στην πραγματικότητα δεν ήταν τόσο εύκολη και “η ευρέως διαδεδομένη ιδέα πως ο Ναβονίδης ήταν μισητός στους υπηκόους αντανακλά την επιτυχία της προπαγάνδας του Κύρου για τη νομιμοποίηση της κυριαρχίας του”.¹⁹⁶ Η θρησκεία είναι ένα ισχυρό όπλο το οποίο ο Κύρος ήξερε να μεταχειρίζεται προς όφελος του. Οι Πέρσες εφαρμόζουν παρόμοια τακτική προσέγγισης σε ό,τι αφορά στα ελληνικά ιερά. Ο ναός της Αρτέμιδος στην Έφεσο μετά την Ιωνική Επανάσταση απολαμβάνει την πλήρη υποστήριξη των Περσών και αρχίζει να εξελίσσεται ως το σημαντικότερο θρησκευτικό κέντρο των Ιώνων, ειδικά όταν η Δήλος περιήλθε στον έλεγχο της Αθήνας και η σημασία του ιερού του Ποσειδώνα στο Πανιώνιο άρχισε να φθίνει.¹⁹⁷ Η Δήλος, ο κατεξοχήν τόπος λατρείας του Απόλλωνα, μένει ανέπαφη κατά την εκστρατεία του Δάτη και μάλιστα ο Δάτης καίει ως προσφορά τριακόσια τάλαντα λιβάνι (Ηροδ. 6.97).

Επιπλέον είναι εμφανής στους Πέρσες βασιλείς μια τάση παλινόρθωσης ναών. Παραδοσιακά αποδίδεται στον Κύρο η ανοικοδόμηση του ναού του Σολόμωντα και ο επαναπατρισμός των Ιουδαίων από τη Βαβυλώνα (Εσδρα 1).¹⁹⁸ Ο Δαρειός στην επιγραφή του Behistun ανακοινώνει πως επιδιόρθωσε τα ιερά που κατέστρεψε ο Μάγος Gaumata.¹⁹⁹ Παρεμφερείς ισχυρισμούς διατυπώνει και ο Ξέρξης στην επιγραφή *Daiva*. Επαναφέρει τη λατρεία του Ahura Mazda σε μέρη όπου προηγουμένως λατρεύονταν δαίμονες και καταστρέφει τους τόπους λατρείας τους.²⁰⁰ Για την επιγραφή αυτή έχουν γραφτεί πολλά και για μια φορά ακόμη οι απόψεις δίστανται. Είναι βέβαιο πως δεν αναφέρεται ούτε στην Ακρόπολη ούτε στο ναό των Εσαγύλων στη Βαβυλώνα.²⁰¹ Ίσως η απάντηση να σχετίζεται με το διηγεκές που χαρακτηρίζει τις βασιλικές επιγραφές των Αχαιμενιδών. Ο Josef Wiesehöfer είναι της γνώμης πως ο Ξέρξης κάνει μια γενική εξαγγελία χωρίς να έχει κάποιο συγκεκριμένο γεγονός υπόψη του.²⁰² Εκτός των άλλων ερχόμαστε σε επαφή με έναν Ξέρξη προβληματισμένο με τη θνητότητα του ανθρώπινου γένους μαζί με το δόγμα και την τήρηση των τυπικών της λατρείας,²⁰³ εκ διαμέτρου αντίθετο με την εικόνα των ελληνικών πηγών. Συγχρόνως, έχοντας κατά νου την επιγραφή *Daiva*, μπορούμε να κατανοήσουμε την απόφαση του Ξέρξη να στείλει τους Αθηναίους εξόριστους να τελέσουν ιεροτελεστία στην πυρπολημένη Ακρόπολη. Το κίνητρό του είναι διαφορετικό από ότι πιστεύει ο Ηρόδοτος. Ο Ξέρξης καταστρέφει ένα ναό, όπου

¹⁹⁵ A. L. Oppenheim, ο.π., σ. 203.

¹⁹⁶ A. Kurt, πρβλ σημ. 44, σ. 602 – 603.

¹⁹⁷ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 87 – 88.

¹⁹⁸ E. Stern, “The Persian Empire and the Political and Social History of Palestine in the Persian Period”, *CHJ i*, σ. 70. Η Amélie Kuhrt προσθέτει πως οι Πέρσες ήθελαν να διατηρήσουν υπό τον έλεγχό τους τις τεράστιες εκτάσεις που κατέλαβαν μετά την ήττα των Βαβυλωνίων και για να επιτύχουν το σκοπό τους εποίκιζαν και ενδυνάμωναν τα επαρχιακά κέντρα. Ίσως η ανοικοδόμηση της Ιερουσαλήμ να αποτελεί μέρος αυτής της πολιτικής (A. Kuhrt, ο.π., σ. 660).

¹⁹⁹ R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *DB I* 14.1.61 – 71, σ.120.

²⁰⁰ R. G. Kent, ο.π., *XPh* 3.13 – 5.60, σ. 151 – 152.

²⁰¹ M. Boyce, *A History of Zoroastrianism*, τόμος 2, 1982, σ. 174 – 175. Ο David Stronach αποκλείει και την περίπτωση ο Κεντρικός Ναός στο Tere Nūsh – I Jān να είναι ένα από τα *daivadāna*, που κατέστρεψε ο Ξέρξης, για δυο λόγους: δεν υπάρχουν ενδείξεις καταστροφής στην επίχωση του Κεντρικού Ναού και βρέθηκαν αντικείμενα που να χρονολογούνται αναμφισβήτητα στην Αχαιμενιδική εποχή, ακόμη και κατά την περίοδο της πρόχειρης εγκατάστασης (D. Stronach, “Tere Nūsh – I Jān: The Median settlement”, *CHI ii*, σ. 836). Ωστόσο ο Muhammad Dandamaev και ο Vladimir Lukonin πιστεύουν πως η επιγραφή *Daiva* αναφέρεται σε δυο χώρες, μια όπου έγινε η επανάσταση και μια όπου ο Ξέρξης εισήγαγε τη νέα λατρεία (M. A. Dandamaev – V. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, 1989, σ. 353)

²⁰² J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 54.

²⁰³ M. Boyce, ο.π., σ. 176 – 177.

προηγουμένως λατρεύονταν *daivas*, και επαναφέρει τη λατρεία του Ahura Mazda και την Arta μέσω των Πεισιστρατιδών, οι μόνοι από τους Αθηναίους, που μαζί με τους εξόριστους συντρόφους τους δεν ήταν οπαδοί του Ψεύδους.²⁰⁴

Δυο άλλα χωρία διαφοροποιούνται σημαντικά από την εικόνα της ασέβειας: Ο Ξέρξης θυσιάζει χίλια βόδια στην Αθηνά της Τροίας και οι μάγοι έκαναν σπονδές με κρασί στα πνεύματα των ηρώων (Ηροδ. 7.43).²⁰⁵ Στην Άλο της Αχαΐας πληροφορείται από τους οδηγούς του για τον τοπικό μύθο με το ιερό του Λαφύστιου Δία και δίνει εντολή να μην πλησιάσει κανείς τον ιερό χώρο και επιπλέον σεβάστηκε το σπίτι και το ιερό της οικογένειας του Αθάμαντα, που σχετιζόταν με το μύθο (Ηροδ. 7.197). Ο Ηρόδοτος, εμμέσως πλην σαφώς, υπαινίσσεται πως ο Ξέρξης δείχνει τον απαιτούμενο σεβασμό από φόβο μήπως ο Δίας οργιστεί μαζί του αν πράξει διαφορετικά. Ούτως ή άλλως βλέπουμε πως δεν καταστρέφει αλόγιστα οποιοδήποτε χώρο, σχετιζόμενο με την ελληνική λατρεία: κάποιος λόγος πρέπει να συντρέχει. Τα ιερά, που πυρπολεί, βρίσκονται σε πόλεις, οι οποίες δεν συντάχθηκαν με τους Πέρσες, οπότε μια τέτοια πράξη εντάσσεται στον τρόπο αντιμετώπισης των εχθρών. Επίσης σύμφωνα με τον Ηρόδοτο οι Πέρσες, τουλάχιστον αρχικά, λάτρευαν τις θεότητες τους σε ανοικτό χώρο ή στην εστία του σπιτιού και δεν χρησιμοποιούσαν ναούς, αγάλματα και βωμούς (Ηροδ. 1.132).²⁰⁶ Αν η παρατήρηση αυτή ευσταθεί, τότε τέτοιοι χώροι δεν πρέπει να τους προξενούσαν κάποια ιδιαίτερη αίσθηση.²⁰⁷

Ο Θεμιστοκλής αναφέρεται σε μια άλλη πτυχή ασέβειας του Ξέρξη, η οποία χρήζει ιδιαίτερης μνείας. Ενώ οι Έλληνες στρατηγοί συζητούν για το επόμενο στρατηγικό βήμα, που πρέπει να επιχειρήσουν μετά την αποχώρηση του Περσικού στόλου από τη Σαλαμίνα. Οι θεοί και οι ήρωες τους βοήθησαν να νικήσουν τον άνδρα που δεν ήξερε τι σημαίνει ιερό και βλάσφημο... που καίει και καταστρέφει τα αγάλματα των θεών ο οποίος και τη θάλασσα τόλμησε να μαστιγώσει και να τη δέσει με αλυσίδες (Ηροδ. 8.109). Οι αρχαίοι Έλληνες δείχνουν να μην γνωρίζουν σε βάθος την Περσική – Ανατολική νοοτροπία. Είναι πολύ πιθανόν τα λόγια του Θεμιστοκλή να αποτελούν μια πολιτική ερμηνεία της κατάστασης μια και απαντά σε λόγο πολιτικού, του Ευρυβιάδη. Συγχρόνως έχουμε πληροφορίες πως ο Ξέρξης μετέφερε στην Περσία ένα σημαντικό αριθμό αγαλμάτων, ανάμεσα στα οποία συμπεριλαμβανόταν και το σύμπλεγμα των Αθηναίων τυραννοκτόνων, Αρμόδιου και Αριστογείτονος (Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 3.16.7 – 8.2) και το άγαλμα της Αρτέμιδος της Βραυρώνας (Αρριανός, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 7.19.2, Πausανίας 8.46.3).²⁰⁸ Η τακτική του αυτή συμβαδίζει απόλυτα με τη νοοτροπία των Αχαιμενιδών βασιλέων, που, ακολουθώντας το παράδειγμα των προκατόχων τους Ασσύριων και Βαβυλώνιων, έπαιρναν για τα παλάτια τους θησαυρούς των ηττημένων ως αναμνηστικά των επιτυχημένων τους κατακτήσεων.²⁰⁹

²⁰⁴ P. Georges, πρβλ σημ. 191, σ. 56 – 57.

²⁰⁵ Η πράξη αυτή δεν γίνεται τυχαία. Ο Ξέρξης ετοιμάζεται να περάσει στην Ευρώπη ως απόγονος του Πριάμου και ως φορέας της εκδίκησης της Τροίας απέναντι στους Αχαιούς (P. Georges, πρβλ σημ. 191, σ. 47 – 48, 61 – 62).

²⁰⁶ M. Boyce, ο.π., σ. 21.

²⁰⁷ Ο Muhammad Dandamaev και ο Vladimir Lukonin πως οι Αχαιμενίδες είχαν ναούς και βωμούς (M. A. Dandamaev – V. Lukonin, ο.π., σ. 343 – 344).

²⁰⁸ Σε αυτά ο Πausανίας συμπεριλαμβάνει και το χάλκινο άγαλμα του Απόλλωνα των Βραγχιδών, το οποίο ο Ξέρξης αφαιρεί ως τιμωρία για τη δειλία που δήθεν έδειξαν στις ναυμαχίες εναντίον των Αθηναίων (1.16.3 και 8.46.3). Ο ναός όμως έχει ήδη καταστραφεί από το Δαρείο. Ο Στράβων (11.11.4) προχωράει το ζήτημα περισσότερο αναφέροντας πως ο Αλέξανδρος κατέστρεψε την πόλη των Βραγχιδών στη Σογδιανή, τους είχε οποίους είχε εγκαταστήσει εκεί ο Ξέρξης, επειδή του παρέδωσαν τους θησαυρούς του ναού του Απόλλωνα στα Δίδυμα.

²⁰⁹ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 230 – 231.

Όμως για ασέβεια απέναντι στα θεία κάλλιστα μπορούν να κατηγορηθούν και οι Έλληνες. Οι Ίωνες και οι Αθηναίοι σύμμαχοί τους κατά την Ιωνική επανάσταση πυρπολούν τις Σάρδεις μαζί με το ναό της Κυβέλης, καθώς και τα ιερά άλση. Το γεγονός αυτό δίνει στους Πέρσες τη δικαιολογία για να κάψουν αργότερα τους ναούς της Ελλάδας (Ηροδ. 5.102). Ο Ηρόδοτος επανεμφανίζει αυτό το κίνητρο δυο φορές ακόμη: στην καταστροφή της Ερέτριας (6.101) και στην ομιλία του Ξέρξη σχετικά με το αν πρέπει να εκστρατεύσουν εναντίον της Ελλάδας (7.8).

Ούτε και η πρακτική της αρπαγής αγαλμάτων είναι άγνωστη στους Έλληνες. Ο Ηρόδοτος περιγράφει ένα σχετικό επεισόδιο με πρωταγωνιστές τους Αιγινήτες και τους Αθηναίους. Οι κάτοικοι της Επιδαύρου για να αντιμετωπίσουν ένα πρόβλημα έλλειψης σιτηρών, που τους μάλιστα, κατόπιν υποδείξεως του μαντείου των Δελφών κατασκεύασαν αγάλματα της Δαμίας και της Αυξήσιας. Το υλικό κατασκευής τους έπρεπε ήταν ξύλο καλλιεργημένης ελιάς, το οποίο τους έδωσαν οι Αθηναίοι με τον όρο να τελούν ετήσιες θυσίες στον Ερεχθέα και στην Πολιούχο Αθηνά με τη μορφή εορταστικού φόρου τιμής, που θα έστελναν κάθε χρόνο στην Αθήνα. Τα αγάλματα αυτά τα πήραν οι Αιγινήτες ύστερα από μια επιτυχημένη επιδρομή στην Επίδαυρο και τα μετέφεραν στην Αίγινα όπου και καθιέρωσαν γιορτές προς τιμή τους. Μετά την απώλεια των δυο αγαλμάτων, οι Επιδαύριοι έπαψαν να στέλνουν το συμφωνημένο φόρο στην Αθήνα και κατάφεραν να αποδείξουν πως πλέον δεν έφεραν καμία τέτοια δέσμευση. Οι Αθηναίοι δεν έμειναν άπραγοι και επιχείρησαν, ωστόσο ανεπιτυχώς, να πάρουν τα αγάλματα από την Αίγινα (Ηροδ. 5.82 – 85).²¹⁰

Η ιστορία αυτή, ανεξάρτητα από το πόσο αληθινή μπορεί να είναι, μας παρέχει μια αρκετά διαφωτιστική εικόνα ως προς τη λειτουργικότητα των αγαλμάτων των αρχαίων Ελλήνων, φυσικά εκτός της ιερατικής τους σημασίας και της αξίας τους ως έργο τέχνης. Τα δυο αυτά αγάλματα ουσιαστικά αποτελούν την επισφράγιση μιας συμφωνίας μεταξύ των Αθηναίων και των κατοίκων της Επιδαύρου και λειτουργούν ως διαρκή ενθύμηση της. Με την αρπάγη των αγαλμάτων από τους Αιγινήτες δίνεται εύλογο πρόσχημα στους κατοίκους της Επιδαύρου να απαλλαγούν από αυτήν τη συμφωνία, η οποία προφανώς δεν είναι πλέον συμφέρουσα. Ίσως με την επιστροφή των αγαλμάτων στην κατοχή των Αθηναίων να ήταν εφικτή μια αναπροσαρμογή της. Από την άλλη τα αγάλματα παρέχουν στους Αθηναίους μια ηθική δικαιολογία για την αντιπαράθεσή τους με τους Αιγινήτες. Συνεπώς οι Έλληνες έχουν γνώση της ιδεολογικής δήλωσης, που πραγματοποιεί ο Ξέρξης με τη μεταφορά ελληνικών αγαλμάτων στην Ασία. Ταυτόχρονα είναι διατεθειμένοι να την χρησιμοποιούν με τη σειρά τους ως νόμιμη δικαιολογία για τις μελλοντικές τους επιχειρήσεις εναντίον των Περσών.

Μένει μόνο να εξεταστεί ο λόγος πυρπόλησης της Αθήνας, που προφανώς δεν γίνεται αναίτια. Πρέπει αρχικά να αφήσουμε κατά μέρος την προφανή δικαιολογία πως η πόλη αυτή ήταν ένα από τα σημαντικότερα εμπόδια για την κατάκτηση της Ελλάδας. Όπως επισημαίνει και ο Jack Balcer,²¹¹ οι Αθηναίοι το 507 π.Χ. επιχείρησαν να συνάψουν διπλωματικές σχέσεις με την Περσία ώστε να λάβουν στρατιωτικές ενισχύσεις κατά της Σπάρτης. Για την επίτευξη αυτού του στόχου έστειλαν απεσταλμένους στις Σάρδεις, οι οποίοι ολοκλήρωσαν επιτυχώς την

²¹⁰ Υπάρχουν δυο εκδοχές, όπως ήταν αναμενόμενο, για την αποτυχία των Αθηναίων, αλλά και οι δυο έχουν μεταφυσική βάση οπότε δεν μπορούμε να είμαστε απολύτως σίγουροι για τα ακριβή γεγονότα. Φαίνεται πως μάλλον οι Αθηναίοι ηττήθηκαν σε μάχη εναντίον των Αιγινήτων. Ο Ηρόδοτος πάντως τοποθετεί σε αυτά τα συμβάντα την απαρχή τους μίσους ανάμεσα στις δυο πόλεις (Ηροδ. 5.85 – 89).

²¹¹ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 158 – 159. Ωστόσο εδώ κάνει λάθος στην παραπομπή του στον Ηρόδοτο: αντί για το χωρίο 5.73 παραπέμπει στο χωρίο 5.96, το οποίο αναφέρεται στη δεύτερη πρεσβεία των Αθηναίων προς τον Αρταφέρνη.

αποστολή που τους ανατέθηκε προσφέροντας όμως *γην και ύδωρ*,²¹² όπως άλλωστε τους ζήτησε ο Αρταφρένης. Η Εκκλησία του Δήμου, μετά την επιστροφή της πρεσβείας στην Αθήνα, υποτίθεται πως τιμώρησε τους απεσταλμένους (Ηροδ. 5.73). Είναι απίθανο όμως οι Αθηναίοι να μην γνώριζαν εκ των προτέρων τα ανταλλάγματα που θα τους ζητούσαν οι Πέρσες. Η συμμαχία βρίσκεται σε ισχύ μέχρι τη συμμετοχή της Αθήνας στην Ιωνική Επανάσταση (499 π.Χ.). Η αιτία της ρήξης της συμμαχίας, όπως μας την παρουσιάζουν οι Αθηναίοι, είναι η ακόλουθη. Οι Αθηναίοι στέλνουν πρέσβεις στις Σάρδεις για να παρακαλέσουν τους Πέρσες να μην ανταποκριθούν στις εκκλήσεις του εξόριστου Ιππία που βρισκόταν στην Ασία προσπαθώντας να εξασφαλίσει περσική βοήθεια ώστε να επιστρέψει θριαμβευτής στην Αθήνα. Ο Αρταφρένης, ενεργώντας ξεκάθαρα ως μεσάζων για την επίλυση διαφορών ανάμεσα σε υπηκόους του Μεγάλου Βασιλιά, υπέδειξε στους Αθηναίους πως έπρεπε να δεκτούν πίσω τον Ιππία εφόσον ήθελαν να διατηρήσουν την ασφάλεια τους. Εκείνοι αρνήθηκαν να συμμορφωθούν με τις υποδείξεις του Πέρση σατράπη όντας αποφασισμένοι να έρθουν σε πολεμική αντιπαράθεση με την Περσία (Ηροδ. 5.96).

Έτσι οι Αθηναίοι έγιναν προδότες στα μάτια του Δαρείου παρέχοντάς του ταυτόχρονα την απαραίτητη αφορμή για να στείλει εναντίον τους στρατεύματα. Σύμφωνα με την πολιτική θεωρία των Περσών η υποταγή στον Ahura-Mazda και στο Μεγάλο Βασιλιά είναι ισόβια και ο Αρταφρένης ήταν διατεθειμένος να υποστηρίξει την αθηναϊκή κυβέρνηση, αν και στην προκειμένη περίπτωση τον εξόριστο Ιππία, που αποδεχόταν και τηρούσε τη συμμαχία. Οι μελετητές διατυπώνουν δύο διαφορετικές ερμηνείες για αυτήν την ενέργεια των Αθηναίων. Πρόκειται είτε για μια διπλωματική δήλωση της νομιμότητας του αθηναϊκού καθεστώτος προς τους Πέρσες και οποιουδήποτε άλλους, είτε για μια μεταγενέστερη απόπειρα να ξαναγράψουν την ιστορία τους, έπειτα από την ήττα του Ξέρξη, την περίοδο που η έμφαση, που έδιναν στον πρωταγωνιστικό τους ρόλο ως επικεφαλής της αντίστασης εναντίον του Πέρση εισβολέα, ήταν η βάση των δικών τους μπεριαλιστικών επιτευγμάτων και φιλοδοξιών.²¹³

Επιπλέον αν λάβουμε υπόψιν και την περίπτωση της Μιλήτου, τα αίτια πυρπόλησης της Ακρόπολης γίνονται πιο ευδιάκριτα. Οι Μιλήσιοι, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες Ιωνικές πόλεις, απολάμβαναν ειδικά προνόμια, αλλά πάρα αυτά ηγήθηκαν στην Ιωνική Επανάσταση. Οι Πέρσες καταστρέφουν σχεδόν ολοκληρωτικά την Μίλητο για να τιμωρήσουν παραδειγματικά τους Μιλήσιους. ως αντίποινα για την προδοσία τους.²¹⁴ Η αθέτηση, λοιπόν, της συμμαχίας εκ μέρους των Αθηναίων, πιθανότατα καλούσε για ανάλογα μέτρα όπως εκείνα της Μιλήτου. Η πράξη αυτή φαίνεται πως έχει κάποιο αποτέλεσμα, καθώς, όπως είδαμε, το ελληνικό στράτευμα που βρισκόταν στη Σαλαμίνα τρομοκρατήθηκε (Ηροδ. 8.55).

²¹² Η προσφορά γης και ύδατος συμβολίζει την αναγνώριση της ανωτερότητας του αποδέκτη διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο το έδαφος ώστε να ξεκινήσουν οι διαπραγματεύσεις για τα οφέλη και τις υποχρεώσεις του εκάστοτε δότη ως προς τους Πέρσες. Δεν υπάρχει κάποιος γενικός κανόνας για τη φύση των προνομίων και των υποχρεώσεων και παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις. Ωστόσο αυτή η σχέση ήταν δεσμευτική και παρείχε το δικαίωμα στο Μεγάλο Βασιλιά ή στους αντιπροσώπους του να επέμβουν πιο δραστικά, εφόσον μια πράξη εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας (A. Kuhrt, "Earth and Water", *Achaemenid History III, Method and Theory*, 1988, σ. 98 – 99).

²¹³ R. M. Berthold, "The Athenian Embassies to Sardis and Cleomene's Invasion of Attica", *Historia* 51, 2002, σ. 266 – A. Kuhrt, ο.π., σ. 93.

²¹⁴ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 187 – 188. Με βάση αυτό το σκεπτικό μπορούμε να δικαιολογήσουμε και τις ιδιαίτερα αυστηρές τιμωρίες που υποτίθεται πως επιβάλλει ο Ξέρξης στην Αίγυπτο και στη Βαβυλώνα για τις εξεγέρσεις τους.

Ανακεφαλαιώνοντας, διαπιστώνουμε πως ο Ξέρξης δεν ενεργεί με τέτοιο τρόπο ώστε να ευσταθούν απόλυτα οι πράξεις ασέβειας και ιεροσυλίας για τις οποίες κατηγορείται. Ναι, μεν, καίει και λεηλατεί ναούς, αρπάζει λατρευτικά και όχι μόνο αγάλματα, αλλά και σε αυτήν την περίπτωση δεν πρωτοτυπεί. Παρόμοιες τακτικές ακολουθούν οι προκάτοχοί του βασιλείς αλλά και ελληνικές πόλεις, όπως η Αθήνα και η Αίγινα. Ο Ξέρξης, λοιπόν, κατά την εκστρατεία του στην Ελλάδα διατηρεί την τακτική αυτή, που καθιερώθηκε από τον Κύρο και διατηρήθηκε από τους Καμβύση και Δαρείο.²¹⁵ Ούτως ή άλλως η πυρπόληση και λεηλασία των πόλεων των ηττημένων αντιπάλων είναι ένα πάγιο φαινόμενο των πολεμικών συρράξεων καθ' όλη τη διάρκεια της ανθρώπινης ιστορίας.

2) Διοικητικά παραπτώματα

Για τους αρχαίους Έλληνες η αυστηρότητα στην επιβολή ποινών είναι καθαρά βαρβαρικό χαρακτηριστικό. Ο Αρριανός (*Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 4.7.3 – 4) αποδοκιμάζει τον Αλέξανδρο για τρεις αποφάσεις του, αλλά στην προκειμένη περίπτωση μας ενδιαφέρει μόνο ότι αφορά στην τιμωρία του Βήσσου: *ο Αλέξανδρος, αφού κατηγόρησε τον Βήσσο για προδοσία απέναντι στο Δαρείο, διέταξε να αποκοπούν η μύτη και οι άκρες των αυτιών του και να μεταφερθεί ο Βήσσος στα Εκβάτανα, όπου και να θανατωθεί παρουσία της συνέλευσης των Μήδων και των Περσών. Δεν επιδοκιμάζω την υπερβολική τιμωρία του Βήσσου και θεωρώ πως ο ακρωτηριασμός των άκρων είναι βαρβαρικό έθιμο.*

Δείγματα τέτοιου τύπου βαρβαρικής συμπεριφοράς καταλογίζονται και στον Ξέρξη. Από αυτά ξεχωρίζω δυο, την τιμωρία του γιου του Πύθιου και τον αποκεφαλισμό του Λεωνίδα, όχι τόσο για την απήχησή τους, καθώς οι μεταγενέστεροι μελετητές τα αναφέρουν πολύ σπάνια, όσο γιατί παρέχουν τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε κατά πόσο ευσταθεί ο παραπάνω ισχυρισμός.²¹⁶ Ο Ξέρξης, όπως θα επιχειρήσω να δείξω, δεν είναι ο μοναδικός που επιβάλλει τέτοιου είδους ποινές, το παράδειγμά του ακολουθούν ακόμη και Έλληνες. Παρά τις όποιες ομοιότητες θα εξετάσω την περίπτωση του Πύθιου και του Λεωνίδα ξεχωριστά, επειδή απλούστατα έχουμε να κάνουμε με τιμωρίες που επιβάλλονται σε συμμαχούς και εχθρούς αντίστοιχα.

Α) Η τιμωρία του Λυδού Πύθιου

Το επεισόδιο με το Λυδό Πύθιο, γιο του Άτυ και πιθανότατα εγγονό του Κροίσου, παραδοσιακά θεωρείται ως η σημαντικότερη ένδειξη υπέρμετρης σκληρότητας και απανθρωπιάς, στοιχεία που αποτελούν γνωρίσματα του χαρακτήρα του Ξέρξη. Με την πρώτη ματιά η εκτέλεση του γιου του (Ηροδ. 7.39) είναι επαρκής απόδειξη για τέτοιου είδους ισχυρισμούς.

Η πρώτη επαφή Ξέρξη – Πύθιου γίνεται όταν το ηπειρωτικό περσικό στράτευμα φτάνει στη φρυγική πόλη Κελαινές. Ο Πύθιος το υποδέχεται, φροντίζει για τη σίτιση του²¹⁷ και στη συνέχεια προτίθεται να παραχωρήσει στον Ξέρξη όλη

²¹⁵ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 232 και σ. 257 – 258.

²¹⁶ Βλ. για τον Πύθιο: P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 70. Για το Λεωνίδα: J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ. 122, N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC*, 1986³, σ. 236, J. F. Lazenby, πρβλ σημ. 67, σ. 141, D. M. Robinson, πρβλ σημ. 50, σ. 84, C. G. Starr, *A History of the Ancient World*, 1983³, σ. 289.

²¹⁷ Στον Ηρόδοτο *ξενίοσι μεγίστοισι*. Σύμφωνα με τον E. Powell (πρβλ σημ. 160, σ. 235) *ξενίζω*: παρέχω πλούσιο τραπέζι.

του τη χρηματική περιουσία, η οποία είναι αστρονομική,²¹⁸ με την αιτιολογία πως δεν θα του λείψουν τα χρήματα, καθώς οι πρόσοδοι από τα κτήματά του επαρκούν για μια άνετη ζωή. Ο Ξέρξης τον επαινεί για αυτήν την προσφορά, του ανακοινώνει πως πλέον τον θεωρεί ξένο του και του χαρίζει επτά χιλιάδες χρυσούς δαρεικούς: *Κράτησε την περιουσία που απόκτησες όλα αυτά τα χρόνια και φρόντισε να μείνεις πάντα ο άνδρας που απέδειξες σήμερα ότι είσαι. Δεν θα το μετανιώσεις ποτέ, ούτε τώρα ούτε στο μέλλον* (Ηροδ. 7.27 – 30). Τα λόγια του Μεγάλου Βασιλιά θα αποβούν τραγικά για τον Πύθιο, καθώς προμηνύουν τα όσα πρόκειται να επακολουθήσουν. Ενώ ο περσικός στρατός ξεκίνησε από τις Σάρδεις προς την Άβυδο, ο Πύθιος ζήτησε από τον Ξέρξη να απαλλάξει από τις στρατιωτικές του υποχρεώσεις τον πρωτότοκο από τους πέντε γιους του. Η αντίδραση δεν ήταν η αναμενόμενη· ο Ξέρξης οργίστηκε πάρα πολύ και *διέταξε τους ανθρώπους, που είχαν τέτοιου είδους καθήκοντα,*²¹⁹ να βρουν τον πρωτότοκο γιο του Πύθιου, να τον κόψουν στη μέση και να τοποθετήσουν τα δυο κομμάτια δεξιά και αριστερά του δρόμου για να περάσει ανάμεσά τους ο στρατός. Ο Ξέρξης δικαιολογεί την απόφασή του – ο ίδιος ο Ηρόδοτος δεν κάνει κάποιο σχόλιο²²⁰ – ανακοινώνοντας στον Πύθιο, τον οποίο πλέον αποκαλεί δούλο, πως είναι καθήκον του να ακολουθήσει το στρατεύμα με όλα τα μέλη της οικογένειάς του, ακόμη και με τη γυναίκα του. Όμως σύμφωνα με τον Ξέρξη η τιμωρία που επιβάλλεται στον Πύθιο είναι μικρότερη από αυτή που του αρμόζει. Λόγω της προηγούμενης του ευεργεσίας χάνει μόνο τον πρωτότοκο και όχι όλους τους γιους και την ίδια του τη ζωή (Ηροδ. 7.38 – 39).²²¹ Η οργή του Μεγάλου Βασιλιά, όπως παρατηρεί ο Peter Green, σαν την ευγνωμοσύνη του έχει την τάση να είναι ταυτόχρονα δεσποτική και συντριπτική.²²²

Σε γενικές γραμμές οι ποινές που επιβάλλουν οι Πέρσες για παραπτώματα στρατιωτικής και διοικητικής φύσης ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για εχθρούς ή για συμμάχους είναι ιδιαίτερες σκληρές, τουλάχιστον για τα δεδομένα της αρχαίας Ελλάδας.²²³ Όπως θα δούμε παρακάτω, μετά τη μάχη των Θερμοπυλών ο Λεωνίδας,

²¹⁸ Το ποσό ανέρχεται σε δυο χιλιάδες τάλαντα ασήμι και τέσσερα εκατομμύρια χρυσούς δαρεικούς στατήρες παρά επτά χιλιάδες (Ηροδ. 7.28).

²¹⁹ *Κάρτα τε έθνιμόθη ό Ξέρξης* (Ηροδ. 7.39). Ο Ηρόδοτος εδώ μας διασώζει την πληροφορία πως στην Αχαιμενιδική αυτοκρατορία υπήρχαν επίσημοι δήμιοι – βασιανιστές, γεγονός που υποδεικνύει πως τέτοιους είδους ποινές αποτελούσαν συνήθη πρακτική.

²²⁰ Απλώς αναφέρει πως η διαταγή εκτελέστηκε: *Ποιησάντων δέ τούτων τούτο, μετά ταύτα διεξήιε ό στρατός* (Ηροδ. 7.40).

²²¹ Ο Pierre Briant προσδίδει μια διαφορετική διάσταση στην εκτέλεση του γιου του Πύθιου. Αυτό το *βαρβαρικό* έθιμο παρατηρήθηκε σε πολλούς λαούς και απόκτησε μια μαγική – θρησκευτική διάσταση. Στην εκδοχή του Ηρόδοτου ο Ξέρξης είχε τρομοκρατηθεί από έκλειψη ηλίου που είχε συμβεί λίγο νωρίτερα και αμέσως μετά την καταστροφή των γεφυρών του Ελλησπόντου και τον εξευμενισμό των υδάτων (Ηροδ. 7.37). Παρά τις κατευναστικές εξηγήσεις των Μάγων, ο Ξέρξης αποφάσισε να προχωρήσει σε τελετή εξευμενισμού του στρατού ακολουθώντας που περιγράφει ο Ηρόδοτος. Με αυτόν τον τρόπο το κακό παραμένει πίσω σταματημένο και απωθημένο λόγω της θυσίας. Η επιλογή ανθρώπινου θύματος αντί για ζώου πραγματοποιείται μόνο σε σοβαρές περιπτώσεις: εκκρεμούσε η τύχη του στρατού και κατά συνέπεια η τύχη της εκστρατείας και του βασιλιά (P. Briant, πρβλ σημ. 6, σ. 255).

²²² P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 70.

²²³ Παρόμοιες αντιλήψεις στην απονομή δικαιοσύνης διέπνεαν και τους Μήδους. Ο βασιλιάς Αστυάγης για να τιμωρήσει τον Άρπαγο, που παράκουσε τις εντολές του και δεν σκότωσε τον Κύρο όταν ήταν βρέφος, διατάζει να σφάζουν το μοναχογιό του Μήδου ευγενή και να τον τεμαχίσουν. Στη συνέχεια παρέθεσε γεύμα ξεγελώντας τον Άρπαγο ώστε να φάει το μαγειρευμένο σώμα του γιου του (Ηροδ. 1.117 – 119). Την τιμωρία αυτή φαίνεται πως την εμπνεύστηκε από τους Σκύθες. Μερικοί από αυτούς για να εκδικηθούν τον πατέρα του Αστυάγη, Κυαζάρη, επειδή τους προσέβαλε και τους κακομεταχειρίστηκε ενώ εκείνοι τον υπηρετούσαν πιστά, σκότωσαν ένα από τα παιδιά, που τους είχε αναθέσει να εκπαιδεύσουν, το έκαναν κομμάτια, το μαγείρεψαν και του το πρόσφεραν. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο εδώ εντοπίζεται και η αφορμή του πολέμου ανάμεσα στους Μήδους και στους Λυδούς,

νεκρός όντας, αποκεφαλίζεται και στη συνέχεια το κεφάλι του τοποθετείται σε πάσσαλο (Ηροδ. 7.238). Η Φερετίμη για να εκδικηθεί το θάνατο του γιου της διατάζει να καρφώσουν τους άνδρες της Βάρκας σε πασσάλους που έστησαν γύρω από το τείχος της πόλης και έβαλε να κόψουν τα στήθη των γυναικών τους και στη συνέχεια να τις παλουκώσουν στην ίδια θέση (Ηροδ. 4.202).²²⁴ Ο Θουκυδίδης (1.110) αναφέρει πως οι Πέρσες συλλαμβάνουν τον Ινάρω, βασιλιά της Λιβύης και παρακινητή της Αιγύπτου σε επανάσταση, και τον παλουκώνουν. Στην ολοκλήρωση της εικόνας συμβάλλουν και οι λιγοστές περσικές πηγές που έχουμε στη διάθεση μας. Στην τρίγλωσση επιγραφή του Behistun ο Δαρείος τονίζει επανειλημμένα σε επιγραφές τον τρόπο με τον οποίο τιμωρεί τους πρωταίτιους των διαφόρων εξεγέρσεων κατά την προσπάθειά του να σταθεροποιηθεί στον περσικό θρόνο. Η πιο συνήθης τιμωρία που εφαρμόζει είναι η εξής: κόβει τη μύτη, τα αυτιά και τη γλώσσα και βγάζει το ένα από τα μάτια του. Στην συνέχεια ο αιχμάλωτος τοποθετείται στην είσοδο του παλατιού του σε κοινή θέα για παραδειγματισμό και επιβεβαίωση της νίκης του Δαρείου. Ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα ο επαναστάτης αρχηγός παλουκώνεται.²²⁵ Αυτή η διαδικασία δεν ακολουθείται πάντοτε καθώς, όπως διαπιστώνουμε, κάποιοι άλλοι μόνο παλουκώνονται ή απλώς εκτελούνται χωρίς να γίνεται λόγος για τον τρόπο εκτέλεσης.²²⁶ Πιθανόν να τίθεται σε εφαρμογή μόνο για ειδικές περιπτώσεις όταν ο Δαρείος πιστεύει πως οι περιστάσεις απαιτούν μια πιο εκλεπτυσμένη μορφή εκτέλεσης.

Η αυστηρή περσική δικαιοσύνη δεν κάνει διακρίσεις σε εχθρούς και φίλους, όταν καλείται να επιβάλει ποινές. Ο Ξέρξης κόβει τα κεφάλια των υπεύθυνων για την κατασκευή των γεφυρών του Ελλησπόντου που καταστράφηκαν από την τρικυμία (Ηροδ. 7.35). Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας της Σαλαμίνας μερικοί Φοίνικες που είχαν χάσει τα πλοία τους κατηγορήσαν τους Ίωνες για προδοσία. Ο Ξέρξης βλέποντας όμως το κατόρθωμα ενός πλοίου από τη Σαμοθράκη διατάζει να τους αποκεφαλίσουν επειδή συκοφάντησαν καλύτερους τους (Ηροδ. 8.90). Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (11.19.4 – 6) αναφέρει πως ο Ξέρξης εκτέλεσε μερικούς Φοίνικες ως υπαίτιους για την ήττα του στη Σαλαμίνα και πως οι υπόλοιποι επειδή φοβήθηκαν για την τύχη τους έφυγαν στην Ασία.²²⁷ Ο κυβερνήτης των Σάρδεων Οροίτης θανατώνει

καθώς οι Σκύθες κατέφυγαν στη Λυδία και ο Αλυάττης αρνήθηκε να τους παραδώσει στον Κυαζάρη, όταν εκείνος το απαίτησε (Ηροδ. 1.73 – 74).

²²⁴ Η μοναδική περίπτωση ανασκολοπισμού γυναικών στον Ηρόδοτο. Προφανώς το κόψιμό του στήθους γίνεται για να την εξίσωσή τους με τους άνδρες σε ότι αφορά στις τιμωρίες. Αργότερα και η ίδια η Φερετίμη πεθαίνει με φρικτό θάνατο και ο Ηρόδοτος σχολιάζει πως αυτή είναι η τιμωρία των θεών για την υπερβολική ανθρώπινη εκδίκηση (Ηροδ. 4.205).

²²⁵ R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *DB III* 32.2.70 – 78, 33.2.78 – 81, σ. 124.

²²⁶ R. G. Kent, ο.π., *DB III* 42.3.40 – 49, *DB III* 47.3.69 – 75, *DB III* 50.3.83 – 92, σ. 127 – 128, *DB V* 71.5.1 – 14, 74.5.20 – 30, σ. 134.

²²⁷ Φοινικική επιγραφή, στη σαρκοφάγο του βασιλιά Eshmunazar της Σιδώνας, η οποία χρονολογείται στο πρώτο μισό του 5^{ου} αιώνα π.Χ., αναφέρει πως ο Ξέρξης ανταμείβει τους Φοίνικες για τα σπουδαία κατορθώματά τους. Αν αυτά σχετίζονται με τον πόλεμο με τους Έλληνες τότε έρχονται σε αντίθεση με τα όσα ξέρουμε από τους Έλληνες συγγραφείς (H. Bengtson, *The Greeks and the Persians*, 1969, σ. 407 – 408). Οι Baurgain και Bonnet συμφωνούν με τον Bengtson ως προς τη χρονολόγηση της επιγραφής (C. Baurgain – C. Bonnet, *Les Phéniciens. Marins des trois Continents*, 1992 σ. 75). Ωστόσο υπάρχει και η άποψη πως η επιγραφή αντανάκλα την εδαφική κατάσταση της Σιδώνας προς την τελευταία τριετία του 6^{ου} αιώνα π.Χ., χρονική περίοδο, κατά τη οποία η φοινικική πόλη έχαιρε της περσικής εύνοιας. Σύμφωνα με την επιγραφή ο Πέρσης βασιλιάς χαρίζει στον Eshmunazar και στη μητέρα του τις πόλεις Dor και Jaffa ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που του προσέφεραν. Τέλος η Elayi πιστεύει πως η επιγραφή επιβεβαιώνει τις καλές σχέσεις ανάμεσα στο βασιλιά της Σιδώνας και στο Μεγάλο Βασιλιά και ολοκληρώνει προσθέτοντας πως “στη διάρκεια των Μηδικών πολέμων οι κλασικοί συγγραφείς επιβεβαιώνουν τη συνέχιση των καλών αυτών σχέσεων και ειδικά επί Ξέρξη, ο

τον τύραννο της Σάμου Πολυκράτη. Ο Ηρόδοτος υποστηρίζει πως ο Πολυκράτης δολοφονείται με τρόπο ανάξιο και στη συνέχεια το πτώμα του ανασκολοπίζεται. Ωστόσο η τύχη του Οροίτη δεν διαφέρει πολύ από εκείνη του Πολυκράτη. Εκμεταλλεύτηκε για προσωπικό όφελος την αστάθεια που επικρατούσε στην αυτοκρατορία μετά το θάνατο του Καμβύση και ενώ ο Δαρείος προσπαθούσε να εδραιώσει την εξουσία του. Έπειτα από κλήρωση, ο Βαγαίος αναλαμβάνει να τιμωρήσει εκ μέρους του Δαρείου τον Οροίτη για το θάνατο του Μιτροβάτη και του γιου του, αποστολή που φέρνει επιτυχώς εις πέρας (Ηροδ. 3.125 – 128).²²⁸ Παρόμοια τιμωρία επιφυλάσσει ο Δαρείος για τον Αρυνάνδη παρά την επιτυχημένη εκστρατεία του στη Λιβύη, επειδή τόλμησε να κόψει ασημένιο νόμισμα καθαρότερο από εκείνο του Μεγάλου Βασιλέως (Ηροδ. 4.165). Ο Πέρσης Ζώπυρος προκειμένου να πείσει τους πολιορκημένους Βαβυλώνιους πως είναι με το μέρος τους αυτοακρωτηριάζεται: κόβει τα αυτιά και τη μύτη του, ξυρίζει το κεφάλι του και μαστιγώνεται. Ο Δαρείος έκπληκτος τον ρωτάει ποιος είχε το θράσος να του είχε επιβάλει τέτοια τιμωρία και τι είχε κάνει για να την αξίζει (Ηροδ. 3.154 – 155).

Ο Δαρείος καταδικάζει σε ανασκολοπισμό τον Σανδώκη, έναν από τους βασιλικούς δικαστές, επειδή χρηματιζόταν. Ενώ όμως βρισκόταν στο σταυρό ο Δαρείος συνειδητοποίησε πως οι υπηρεσίες του στο βασιλικό οίκο βάραιναν περισσότερο από τα παραπτώματα του και διέταξε να τον κατεβάσουν (Ηροδ. 7.194). Ο Σατάσπης, επειδή βίασε την κόρη του Ζώπυρου, καταδικάζεται σε ανασκολοπισμό. Η μητέρα του και αδελφή του Δαρείου πείθει τον Ξέρξη να δείξει επιείκεια και ο Σατάσπης αναλαμβάνει να περιπλεύσει τη Λιβύη και να επιστρέψει από τον Αραβικό κόλπο. Σύμφωνα με τη μητέρα του αυτή η τιμωρία είναι πιο αυστηρή από αυτήν που του επέβαλε ο Ξέρξης. Όμως δεν ολοκληρώνει το ταξίδι του και επιστρέφοντας στην Περσία η αρχική ποινή εκτελείται κανονικά (Ηροδ. 4.43).

Ο Ηρόδοτος διασώζει άλλο ένα παραπλήσιο περιστατικό με εκείνο του Πύθιου. Το σκηνικό παραμένει το ίδιο, αλλάζουν μόνο οι πρωταγωνιστές. Ο Δαρείος ετοιμάζεται να διαβεί τον Ελλήσποντο για να καθυποτάξει τους Σκύθες και ο Πέρσης Οιόβαζος του ζητάει μια παρόμοια χάρη. Παρακαλεί τον Δαρείο να αφήσει πίσω έναν τουλάχιστον από τους τρεις γιους του, που υπηρετούν στο εκστρατευτικό σώμα. Ο Δαρείος του απαντά σαν να πρόκειται για το δίκαιο αίτημα ενός καλού φίλου και προθυμοποιείται να αφήσει και τους τρεις. Η πραγματικότητα όμως είναι διαφορετική: ο Δαρείος δίνει εντολή στους ανθρώπους, που είχαν τέτοιου είδους καθήκοντα, να σκοτώσουν και τους τρεις γιους του Οιόβαζου (Ηροδ. 4.84).²²⁹ Ο τρόπος εκτέλεσης δεν ξεκαθαρίζεται – *καί οὔτοι μὲν ἀποσφαγέντες αὐτοῦ ταύτη ἐλείποντο* (Ηροδ. 4.85) – αν και δεν γνωρίζουμε αν είχαν την ίδια τύχη με το νεκρό σώμα του γιου του Πύθιου.

Πέρα από τον κοινό αφηγηματικό τύπο,²³⁰ τα δυο χωρία έχουν πολλά παρόμοια χαρακτηριστικά. Κάποιος αξιωματούχος, μάλλον αρκετά υψηλόβαθμος ώστε να έχει άμεση πρόσβαση στο βασιλιά, ζητάει να απαλλαγεί από τη στράτευση ένας από τους γιους του (στην περίπτωση του Πύθιου αυτός είναι ο πρωτότοκος, ενώ σε αυτή του Οιόβαζου δεν ξεκαθαρίζεται). Η αντίδραση του βασιλιά διαφέρει, αλλά

οποίος υποστήριζε φανερά τη Σιδώνα” (J. Elayi, *Sidon Cité Autonome de l’empire Perse*, 1989, σ. 92, 108, 147).

²²⁸ *Ἀποκτείνας δέ μιν οὐκ ἀξίως ἀπηγήσιος Ὀροίτης ἀνεσταύρωσε· τῶν δέ οἱ ἐπομένων ὅσοι μὲν ἦσαν Σάμιοι* (Ηροδ. 3.125).

²²⁹ *Ὁ δὲ κελεύει τοὺς ἐπὶ τούτων ἐπεστεῶτας ἀποκτείνει πάντας τοὺς Οἰοβάζου παῖδας.*

²³⁰ Η σκυθική εκστρατεία του Δαρείου είναι ανάλογη με την ελληνική του Ξέρξη και η αποτυχία του πρώτου μας προϊδεάζει για την επικείμενη αποτυχία και του δεύτερου. Βλ. σχετικά: F. Hartog, πρβλ σημ. 148, σ. 36 – 38, D. Lateiner, πρβλ σημ. 123, σ. 156.

το αποτέλεσμα είναι το ίδιο: η χάρη δεν εισακούεται και ο περί ου ο λόγος θανατώνεται. Και οι δυο πάντως επιδεικνύουν ιδιαίτερη σκληρότητα: ο Δαρείος σκοτώνει όλους τους γιους του Οιόβαζου και ο Ξέρξης τεμαχίζει το γιο του Πύθιου. Σύμφωνα με τον John Hart ο Δαρείος αντιδρά υπολογιστικά ώστε να αποθαρρύνει παρόμοια αιτήματα, ενώ ο Ξέρξης παρακινείται από την οργή του. Ανεξάρτητα από το αν οι ιστορίες είναι αληθινές ή όχι καθιστούν πασιφανές ποιος πιστεύεται πως είναι ο τρόπος συμπεριφοράς των Περσών βασιλέων.²³¹ Ο Ξέρξης είναι επιρρεπής σε συναισθήματα και επομένως ασύμφωνος με τα περσικά δεδομένα.²³² Όμως και ο τρόπος εκτέλεσης, που επιλέγει ο Ξέρξης, λειτουργεί αποτροπαϊκά, καθώς γίνεται εμφανές σε όλο το στρατό πως τέτοιου είδους χάρες όχι μόνο δεν πραγματοποιούνται, αλλά δεν πρέπει καν να επιδιώκονται. Είναι προφανές πως για τους Πέρσες η συμμετοχή στο στράτευμα είναι υποχρεωτική και δεν γίνονται εξαιρέσεις για κανέναν. Όλοι τιμωρούνται ανάλογα ανεξάρτητα από τα αξιώματα και την κοινωνική τους θέση εφόσον προβούν σε ενέργειες αντίθετες με τη θέληση του Μεγάλου βασιλιά.

Τέτοιες *βαρβαρικές* τιμωρίες εφαρμόζουν και οι Έλληνες. Οι Έλληνες και Κάρες μισθοφόροι του βασιλιά της Αιγύπτου, Άμασι, σκοτώνουν τους γιους του Φάνη μπροστά στα μάτια του κόβοντας τους λαιμούς τους πάνω από ένα μεγάλο κρατήρα. Στη συνέχεια ρίχνουν στον κρατήρα κρασί και νερό και αφού ανακατεύουν το μείγμα το πίνουν. Ωστόσο ο Ηρόδοτος δικαιολογεί κάπως την πράξη τους με το σκεπτικό πως είχαν οργιστεί με το Φάνη που τους πρόδωσε προσχωρώντας στον Καμβύση και οδηγώντας εναντίον τους το περσικό στράτευμα (Ηροδ. 3.11). Οι Αθηναίοι με επικεφαλής τον πατέρα του Περικλή, Ξάνθιππο σταυρώνουν τον Πέρση Αρταύκτη με το αιτιολογικό πως *συγκέντρωνε γυναίκες στο ναό του Πρωτεσίλαου στον Ελαιούντα και διέπραττε διάφορες ύβρεις και είχε κλέψει χρήματα από τον ίδιο ναό*. Δεν περιορίστηκαν σε αυτή την καταδίκη και λιθοβόλησαν μέχρι θανάτου το γιο του σε σημείο τέτοιο, ώστε να μπορεί ο Αρταύκτης να παρακολουθεί την εκτέλεση (Ηροδ. 7.33, 9.120). Οι Σελευκίδες βασιλείς διατηρούν την παραδοσιακή Αχαιμενιδική ποινή για ζητήματα προδοσίας απέναντι στην κεντρική εξουσία. Ο Αντίοχος Γ΄ τιμωρεί τον αντιβασιλέα της Μικράς Ασίας, Μόλωνα, και τον αντιβασιλέα των Άνω Σατραπειών, Αχαιό, για τις εξεγέρσεις, που πραγματοποίησαν εναντίον του, με μέθοδο ξεκάθαρα Αχαιμενιδική. Το σώμα του Μόλωνα, ο οποίος είχε αυτοκτονήσει για να διαφύγει των βασανιστηρίων, που του επιφύλασσαν οι εχθροί του, εφόσον τον συλλάμβαναν ζωντανό, παλουκώνεται στην περιοχή Καλλωνίτη της Μηδίας στους πρόποδες του όρους Ζάγρος (Πολύβιος 5.54. 3 – 7). Ο Αχαιός υπέμεινε αυστηρότερη τιμωρία, καθώς είχε την ατυχία να συλληφθεί ζωντανός. Με εντολή των Φίλων του Αντίοχου ακρωτηριάστηκε, αποκεφαλίστηκε και παλούκωσαν το πτώμα του, αφού πρώτα έραψαν το κεφάλι του σε ασκό από δέρμα γαϊδάρου (Πολύβιος 8.21.1- 3).

Όπως είδαμε η περίπτωση του Πύθιου δεν είναι μεμονωμένη. Οι ποινές που επιβάλλονται σε άτομα που έχουν δυσαρεστήσει το Μεγάλο Βασιλιά είναι ιδιαίτερες αυστηρές. Με την αυστηρότητα αυτή οι Πέρσες αποσκοπούν στον παραδειγματισμό

²³¹ J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 112.

²³² Σε επιγραφή του ο Δαρείος (R. G. Kent, πρβλ σημ. 3, *DNb* 8b.11 – 15, σ. 140) καυχείται πως τα αισθήματα δεν τον αγγίζουν. Σχεδόν πανομοιότυπη επιγραφή έχει να επιδείξει και ο Ξέρξης. Φαίνεται πως οι δυο επιγραφές έχουν κοινή προέλευση και ο συνδυασμός τους μας βοηθά να τις κατανοήσουμε πληρέστερα (B. Gharib, “A Newly Found Inscription of Xerxes”, *Iranica Antiqua* 8, 1968, σ. 54 – 69). Ο Maythofer έχει διαφορετική άποψη. Δεν λαμβάνει καθόλου υπόψιν του τα όσα παραθέτει ο Gharib και σύμφωνα με αυτόν η προαναφερθείσα επιγραφή απλώς επιβεβαιώνει τα όσα είναι ήδη γνωστά από όλες σχεδόν τις υπόλοιπες επιγραφές του Ξέρξη – εξαιρεί πάντως την επιγραφή *Daiva* – ό,τι δηλαδή δεν μπορεί να ξεφύγει από την κληρονομιά του πατέρα του και πάντα επισκιάζεται από τον Δαρείο.

των υπολοίπων ώστε να μην επαναληφθούν παρόμοια παραπτώματα. Η πράξη του Ξέρξη δεν γίνεται εν βρασμώ ψυχής και δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως καπρίτσιο, μια και είναι απόλυτα σύμφωνη με την πρακτική αυτή και η σημασία της επιτείνεται περισσότερο λόγω της απόπειρας του Λυδού να εκμεταλλευτεί την καλή εντύπωση που άφησε στον βασιλιά του. Ο Ξέρξης, αποκαλώντας τον Πύθιο ως ξένο του, του προσδίδει μια από τις σημαντικότερες τιμές της Αχαιμενιδικής αυτοκρατορίας τον αναγνωρίζει ως μέλος της αριστοκρατικής ελίτ, η οποία απολαμβάνει μια πλούσια γκάμα προνομίων με σημαντικότερο τη συμμετοχή στη διακυβέρνηση της αχανούς αυτοκρατορίας. Η ευγενική καταγωγή δεν είναι ο μοναδικός παράγων που εξασφαλίζει αυτό το προνόμιο, καθώς σημαντικό ρόλο κατέχει και η βασιλική εύνοια, η οποία εκδηλώνεται με την προσφορά δώρων. Ο βασιλιάς είναι ευγνώμων και είναι διατεθειμένος να αναγνωρίσει το λάθος του. Ωστόσο αποφεύγει να φαίνεται ιδιαίτερα δεκτικός και ανεκτικός στις απαιτήσεις των υφισταμένων του, όπως και μαλακός στην απόδοση ποινών. Σε περίπτωση που πράξει διαφορετικά θα φανεί αδύναμος στα μάτια των Περσών ευγενών με αποτέλεσμα ο θρόνος του να αρχίσει να γίνεται επισφαλής. Ο Ξέρξης υπενθυμίζει στον Πύθιο την πραγματική του θέση στον πολιτικό και κοινωνικό μηχανισμό της αυτοκρατορίας. Είναι δούλος του Μεγάλου Βασιλιά και τα προνόμια που απολαμβάνει είναι εφήμερα. Διασφαλίζονται μόνο από τη συνεχή προσφορά και πίστη στην κεντρική εξουσία. “Το σύστημα των βασιλικών ανταμοιβών εξυπηρετεί την ενδυνάμωση της υπεροχής του βασιλιά στο πολιτικό σύστημα και θέτει τους αποδέκτες κάτω από συνεχή υποχρέωση απέναντι του. Αντιστρόφως η ανταρσία, η προδοσία της εμπιστοσύνης που τους έδειχνε ο βασιλιάς και η διαφθορά οδηγούν στην δημόσια άρση της βασιλικής εύνοιας, η οποία σηματοδοτείται με την αφαίρεση από τον παραβάτη των αυλικών του συμβόλων. Σε ιδιαίτερα σοβαρές περιπτώσεις ακολουθούσε δημόσια εκτέλεση με μακάβριο τρόπο ή αργός θάνατος από βασανιστήρια”.²³³

Οι Πέρσες βασιλείς δεν καταφεύγουν πάντοτε στην επιβολή αυστηρών ποινών, αλλά είναι διατεθειμένοι να επιδείξουν μεγαλοψυχία και να συγχωρέσουν, εφόσον οι περιστάσεις το ευνοούν. Αυτή τους η διάθεση διαπιστώνεται από το ακόλουθο περιστατικό. Οι Σπαρτιάτες είχαν θανατώσει τους πρέσβεις, που είχε στείλει ο Δαρείος πριν από την εκστρατεία των Δάτη και Αρταφέρνη για να ζητήσουν γην και ύδωρ, ρίχνοντας τους σε ένα πηγάδι. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο τιμωρήθηκαν για αυτό το έγκλημα, καθώς οργίστηκε μαζί τους ο Ταλθύβιος, κήρυκας του Αγαμέμνονα, και για μεγάλο χρονικό διάστημα δεν λάμβαναν ευνοϊκούς οίωνους από τις θυσίες τους. Για να εξιλεωθούν για το ανοσιούργημα τους απέστειλαν στην Περσία το Σπερθία, του Ανηρίστου και το Βούλη, του Νικολάου, οι οποίοι μάλιστα προσφέρθηκαν εθελοντικά, για να τιμωρηθούν από τον Ξέρξη. Το αποτέλεσμα όμως δεν ήταν το προσδοκώμενο. Όταν οι δυο Σπαρτιάτες έφτασαν στα Σούσα και ανήγγειλαν στον Ξέρξη πως τους έστειλάν οι συμπολίτες τους για να τιμωρηθούν για τον φόνο των Περσών αγγελιοφόρων, αυτός αρνήθηκε να τους επιβάλλει την οποιαδήποτε τιμωρία. Πέρα από το αίσθημα μεγαλοψυχίας που του αποδίδει ο Ηρόδοτος,²³⁴ ο ίδιος ο Ξέρξης αιτιολογεί την απόφασή του με το διττό σκεπτικό πως δεν ήθελε να εξισωθεί με τους Σπαρτιάτες διαπράττοντας παρόμοιο έγκλημα και δεν σκόπευε να τους απαλλάξει από την ενοχή τους διαπράττοντας ακριβώς το ίδιο αδίκημα (Ηροδ. 7.134 – 136).²³⁵

Ο Ξέρξης δεν συμπεριφέρεται πάντοτε με αυστηρότητα και σκληρότητα όποτε καλείται να ασκήσει την κρίση του. Είναι διατεθειμένος να δείξει και επιείκεια,

²³³ A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 689.

²³⁴ “Υπό μεγαλοφροσύνης (Ηροδ. 7.136).

²³⁵ Βλ. και D. Lateiner, πρβλ σημ. 123, σ. 160 – 161.

προφανώς για πολιτικούς λόγους. Αποφεύγει να διαπράξει ασέβεια, ακόμη και αν η πράξη του είναι απολύτως δικαιολογημένη, και δεν καταπατά τον παγκόσμιο νόμο της ιερότητας των πρέσβων. Διατηρεί επίσης ένα *casus belli* εναντίον της Σπάρτης το οποίο ενδυναμώνεται με την παραδοχή του από του Σπαρτιάτες. Δεν πρέπει όμως να λησμονούμε πως η Σπάρτη δεν βρισκόταν υπό την εξουσία του και παρά την επερχόμενη πολεμική αντιπαράθεση οι δυο άνδρες δεν ήταν υπόλογοι στους νόμους του Μεγάλου Βασιλιά. Σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε είτε με υπηκόους της αυτοκρατορίας, που δυσαρέστησαν ή πρόδωσαν την εμπιστοσύνη του βασιλιά τους είτε με εχθρούς που αιχμαλωτίστηκαν. Δεν γνωρίζουμε αν και τι είδους τιμωρία θα μπορούσε να επιβληθεί σε μια ειδική περίστασή όπως αυτή του Σπερθία και του Βούλη. Η απόφαση που τελικά λαμβάνει ο Ξέρξης ίσως και να αντικατοπτρίζει αυτό το πρόβλημα

Β) Ο αποκεφαλισμός του βασιλιά της Σπάρτης, Λεωνίδα

Η μάχη των Θερμοπυλών αντιμετωπίζεται ως γεγονός–ορόσημο, όχι μόνο για την αρχαία ελληνική, αλλά και για την παγκόσμια ιστορία. Μια μικρή ομάδα Ελλήνων, με προεξέχοντες τους Σπαρτιάτες, αντιπαρατάχθηκε στο πολυπληθέστερο περσικό στράτευμα. Ο Ulrich Wilcken υπερθεματίζει εις βάρος μιας μερίδας των σύγχρονων του ιστορικών, χωρίς όμως να τους αναφέρει ονομαστικά, που επικρίνουν το Λεωνίδα για την απόφασή του να μείνει και να πολεμήσει αντί να σωθεί ο ίδιος και οι οπλίτες του. Πιστεύει πως δεν αναγνωρίζουν την *ηθική νίκη*, που επιφέρει, *αυτό το παράδειγμα της εκπλήρωσης του καθήκοντος σε ύψιστο βαθμό* και ολοκληρώνει το εγκώμιο του ευχόμενος να αποτελεί ο Λεωνίδας και οι πιστοί οπλίτες του *αντικείμενο θαυμασμού για τη νεολαία*.²³⁶ Η αντίληψη αυτή αρκεί για να καταστήσει ξεκάθαρη τη συναισθηματική φόρτιση που έχει συνδεθεί με τις Θερμοπύλες.

Ιδιαίτερης σημασίας, επί του παρόντος, είναι η τελευταία ημέρα της μάχης: οι Λακεδαιμόνιοι, με τη συμπαράσταση των Θεσπιέων και των Θηβαίων,²³⁷ και ενώ φαινόταν πως η μάχη ήταν χαμένη, παρέμειναν στις θέσεις τους και έπεσαν μαχόμενοι, για να καλύψουν την υποχώρηση του υπόλοιπου στρατεύματος. Κατά το Διόδωρο το Σικελιώτη (11.9.3 – 11.10.4) και τον Πλούταρχο (*Περί της Ηροδότου Κακοηθείας*, 32), οι Σπαρτιάτες έκαναν πρώτα μια απεγνωσμένη επίθεση με σκοπό να σκοτώσουν τον Ξέρξη, η οποία όμως δεν απέφερε αποτέλεσμα, γιατί ο Πέρσης μονάρχης δεν βρισκόταν εκείνη τη στιγμή στη βασιλική σκηνή (:). Στη διάρκεια της ύστατης συμπλοκής, αλλά χρονικά αρκετά πιο πριν από την ολοκλήρωσή της, σκοτώνεται ο Λεωνίδας, βασιλιάς της Σπάρτης και αρχηγός των Ελλήνων στη μάχη των Θερμοπυλών. Τα ακριβή αίτια του θανάτου του δεν καταγράφονται από την αρχαία ελληνική γραμματεία, ωστόσο ο θάνατός του γίνεται η αφορμή για την τελευταία πράξη της μάχης. Οι εναπομείναντες Σπαρτιάτες – περιέργως δεν αναφέρονται, τουλάχιστον άμεσα, ούτε οι Θεσπιείς, ούτε οι Είλωτες,²³⁸ που

²³⁶ U. Wilcken, πρβλ σημ. 33, σ. 188 – 189.

²³⁷ Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (7.222) οι Θηβαίοι, σε αντίθεση με τους Θεσπιείς, που παρέμειναν με τη θέλησή τους, κρατήθηκαν από το Λεωνίδα ως όμηροι. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης δεν τους αναφέρει καθόλου. Ο Βοιωτός Πλούταρχος έχει άλλη γνώμη και κατηγορεί μάλιστα τον Ηρόδοτο για παραποίηση της αλήθειας (*Περί της Ηροδότου Κακοηθείας*, *Ηθικά*, 865B.6 – 865F.14).

²³⁸ Η μοναδική μνεία, που γίνεται για τους Είλωτες, απαντάται στο χωρίο 8.25. Μετά το πέρας της μάχης των Θερμοπυλών και της ναυμαχίας στο Αρτεμίσιο ο Ξέρξης δίνει την άδεια στους υποτακτικούς του (8.24) να μεταβούν στις Θερμοπύλες και να επιθεωρήσουν το πεδίο της μάχης. Προσπαθεί με τεχνάσματα να παρουσιάσει τις απώλειες του στρατού του μικρότερες και των Ελλήνων μεγαλύτερες από είναι στην πραγματικότητα, αλλά όπως δηλώνει ξεκάθαρα ο Ηρόδοτος η πρόθεση

ακολουθούσαν πάντοτε τα σπαρτιατικά στρατιωτικά αγήματα και πολεμούσαν στο πλευρό των κυρίων τους – τραυματισμένοι, κουρασμένοι και σχεδόν άοπλοι από την πολύωρη μάχη, διεκδικούν από τους Πέρσες το σώμα του Λεωνίδα. Με την τέταρτη προσπάθεια καταφέρνουν να το σώσουν, ακριβώς την στιγμή, που οι Αθάνατοι, με αρχηγό τον Υδάρνη και οδηγούμενοι από τον Εφιάλτη, κατεβαίνουν από το βουνό, οδηγώντας τη μάχη στην τελική της κατάληξη. Έτσι ο αγώνας των Σπαρτιατών για το νεκρό Λεωνίδα δεν έχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα πέρα από το να προσδώσει μια ακόμη πιο ηρωική χροιά στη μάχη (Ηροδ. 7.224 – 225).²³⁹

Η πιο αποτρόπαια και καταδικαστέα πράξη της μάχης των Θερμοπυλών διαδραματίζεται μετά τη λήξη της. Ο Ξέρξης κατά την επιθεώρηση του πεδίου της μάχης έμαθε πως ο Λεωνίδας ήταν βασιλιάς και διοικητής του στρατού της Σπάρτης και διέταξε να κόψουν το κεφάλι του και να το καρφώσουν σε πάσσαλο.²⁴⁰ Ο Ηρόδοτος θεωρεί πως η απόφαση αυτή του Ξέρξη υποδηλώνει το μίσος, που έτρεφε προς το Λεωνίδα, το οποίο, όπως γράφει, διαπιστώνεται και από αλλού – χωρίς όμως να αναφέρεται ξανά σε αυτό το ζήτημα. Και προσθέτει για να στηρίξει την άποψη του πως γνωρίζει από προσωπική εμπειρία ότι οι Πέρσες περισσότερο από κάθε άλλο λαό τιμούν τους νεκρούς πολεμιστές που διέπρεψαν στη μάχη (Ηροδ. 7.238) και μάλιστα έχει ήδη παρουσιάσει ένα σχετικό επεισόδιο. Σε μια μικρή αψιμαχία, έξω από τη Σκιάθο, μεταξύ προωθημένων τμημάτων του περσικού και του ελληνικού στόλου οι Πέρσες σώζουν τη ζωή ενός αντιπάλου τους, του Αιγινήτη Πύθη, επειδή έδειξε υπέρμετρη γενναιότητα και στη συνέχεια τον επιδεικνύουν στο υπόλοιπο στράτευμα, συμπεριφερόμενοι απέναντι του με το μεγαλύτερο σεβασμό. Οι υπόλοιποι Αιγινήτες αιχμάλωτοι αντιμετωπίστηκαν ως δούλοι (Ηροδ. 7.179 – 181).²⁴¹

Και στην περίπτωση του αποκεφαλισμού του Λεωνίδα, δυστυχώς, ο Ηρόδοτος είναι η μοναδική μας πηγή και η πληροφορία που μας παραθέτει δεν μπορεί να διασταυρωθεί. Για να την καλύτερη κατανόηση της πρέπει να διακρίνουμε δυο παραμέτρους: τη σημασία που έχει για την Εγγύς Ανατολή ο αποκεφαλισμός των νεκρών εχθρών και τη λειτουργικότητα που έχει αυτό το γεγονός στο έργο του Ηροδότου.

Για το πρώτο σκέλος ο ίδιος ο Ηρόδοτος είναι αρκετά διαφωτιστικός, καθώς παραθέτει μερικά χωρία με παραπλήσια χαρακτηριστικά. Η Τόμυρη, βασίλισσα των Μασσαγετών, κατατροπώνει το στρατό του Κύρου και τοποθετεί το κεφάλι του πτώματός του σε έναν ασκό γεμάτο με ανθρώπινο αίμα (1.214).²⁴² Ο Δαρείος και οι υπόλοιποι συνωμότες κόβουν τα κεφάλια των Μάγων που έχουν σκοτώσει και

του γίνεται αμέσως αντιληπτή και κανείς δεν ξεγελιέται. Και φυσικά στους νεκρούς Σπαρτιάτες συμπεριλαμβάνει και τους Είλωτες.

²³⁹ Ο Ηρόδοτος σε αυτές τις δυο παραγράφους κάνει λόγο για το θάνατο δυο ετεροθαλών αδερφών του Ξέρξη, του Αβροκόμη και του Υπεράνθη, γιων του Δαρείου και της Φραταγούνης. Ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός, όμως, δεν φανερώνει ξεκάθαρα τον ακριβή χρόνο και τόπο θανάτου τους αφήνοντας ανοικτό το πεδίο για την αναπόφευκτη εικασία πως πέθαναν διεκδικώντας το σώμα του Λεωνίδα. Ούτως ή άλλως ο θάνατος δυο μελών της περσικής αυτοκρατορικής οικογένειας εξισορροπεί κάπως την απώλεια του Λεωνίδα για τους Έλληνες και αποτελεί το πρώτο ουσιαστικό πλήγμα για τους Πέρσες.

²⁴⁰ Έκέλευσε άποταμόντας τήν κεφαλὴν ἀνασταυρώσαι. Βέβαια έχοντας μαζί του το Δημάρατο, μια τέτοια πληροφορία θα ήταν ήδη στη διάθεσή του πριν καν ξεκινήσει η πρώτη μέρα της μάχης.

²⁴¹ Εύλογο είναι το ερώτημα γιατί δεν πράττουν ανάλογα και με τους εναπομείναντες Σπαρτιάτες, που αν μην τι άλλο αγωνίστηκαν με παρόμοιο, αν όχι μεγαλύτερο σθένος. Ίσως ο μύθος των Θερμοπυλών, σύμφωνα με το σπαρτιατικό στρατιωτικό πνεύμα, απαιτεί το θάνατο όλων των υπερασπιστών.

²⁴² Το ρήμα που χρησιμοποιεί ο Ηρόδοτος είναι το *εναπήκε* ιωνικός τύπος του *εναφήμι*: τοποθετώ εντός. Σύμφωνα με τον E. Powell (ο.π., σ. 120) το ρήμα *εναπήμι* έχει τη σημασία του *πετάω μέσα*. Δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο το κεφάλι να είναι κομμένο, άλλωστε πιο εύκολα μεταχειρίζεται κανείς ένα αποκομμένο μέλος από ότι το ολόκληρο πτώμα.

κρατώντας τα ως αποδεικτικά στοιχεία της πράξης τους, βγαίνουν από το παλάτι παρακινώντας τους Πέρσες σε εξέγερση (3.79). Οι Σκύθες πολεμιστές παραδίδουν στο βασιλιά τους όλα τα κεφάλια των νεκρών εχθρών και η παράδοση έστω και ενός μόνο κεφαλιού αποτελεί την προϋπόθεση για τη συμμετοχή τους στο μοίρασμα των λαφύρων (4.64). Οι κάτοικοι της χερσονήσου του Ταύρου έχουν ως έθιμο να κόβουν τα κεφάλια των αιχμαλώτων πολέμου και να τα τοποθετούν στη στέγη των σπιτιών τους ως προστατευτικά σύμβολα (4.103).²⁴³ Ο Πέρσης στρατηγός Άρπαγος, ο υπεύθυνος για την καταστολή της Ιωνικής επανάστασης, και ο ύπαρχος των Σάρδεων, Αρταφέρνης, εκτελούν τον πρωτεργάτη της Ιστιαίου, τύραννο της Μιλήτου και στέλνουν ταριχευμένο το κεφάλι του στο Δαρείο (6.30).²⁴⁴ Παρεμφερή τακτική, αν και Έλληνες, ακολουθούν και οι κάτοικοι της Αμαθούντος, πόλεως της Κύπρου. Για να εκδικηθούν τον Ονήσιλο, επειδή πολιορκήσε την πόλη τους, μετά την ήττα του στη μάχη που πραγματοποιήθηκε στην πεδιάδα της Σαλαμίνας, έκοψαν το κεφάλι από το πτώμα του και το κρέμασαν πάνω από την πύλη της Αμαθούντος, έστω και αν αργότερα και, έπειτα από σχετική συμβουλή από μαντείο, αποκαθήλωσαν και στη συνέχεια έθαψαν το κεφάλι του Ονήσιλου. Οι Αμαθούσιοι άρχισαν να τον τιμούν ως ήρωα και να τελούν ετήσιες θυσίες προς τιμήν του (5.114).²⁴⁵

Ο αποκεφαλισμός των εχθρών δεν είναι κάτι καινούργιο ή έστω περιστασιακό φαινόμενο για την Εγγύς Ανατολή. Η Ασσυριακή αυτοκρατορία και σε αυτήν την περίπτωση έχει αφήσει το στίγμα της στους Αχαιμενίδες. Αρκεί κανείς να παρατηρήσει τα ανάγλυφα από τη Νιμρούντ όπου απεικονίζονται Ασσύριοι πολεμιστές να μεταφέρουν κεφάλια προς τους γραφείς του στρατού για την καταμέτρηση των απωλειών της μάχης, αλλά και των λαφύρων. Ούτως ή άλλως η θανάτωση ενός σημαντικού αντιπάλου θα απέφερε στον κάθε στρατιώτη υλικές και ηθικές απολαβές.²⁴⁶ Αν κρίνουμε και από τους Σκύθες, η επίδειξη κεφαλιών είναι και ένας σχετικά ακριβής τρόπος για να κρίνουν οι διοικητές την απόδοση των πολεμιστών τους. Τέλος δεν πρέπει να λησμονούμε πως το να επιδεικνύει κανείς το κεφάλι ενός νεκρού είναι η πληρέστερη απόδειξη πως αυτός είναι πλέον νεκρός και δεν αποτελεί πια εμπόδιο.

Παρεμφερής αντιμετώπιση επιφυλάσσεται και για τα αγάλματα που απεικονίζουν βασιλείς. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του χάλκινου κεφαλιού αγάλματος ενός άγνωστου Ακκάδα ηγεμόνα, το οποίο βρέθηκε στη Νινευή. Το κεφάλι αποκόπηκε από το υπόλοιπο άγαλμα και στη συνέχεια υπέστη επιπλέον βανδαλισμούς. Το αριστερό μάτι, η μύτη, αυτιά και τα γένια καταστράφηκαν

²⁴³ Ανάλογη τύχη έχουν και τα κεφάλια των ναυαγών ναυτικών και των Ελλήνων που θυσιάζουν στην Παρθένο· καρφώνονται σε πασσάλους που πρέπει να τοποθετούνται μπροστά ή γύρω από το ναό, ενώ τα σώματα είτε θάβονται είτε πετιούνται σε ένα διπλανό γκρεμό (Ηροδ. 4.103). Το έθιμο αυτό κατά πάσα πιθανότητα είναι αληθινό και προφανώς η απαρχή για το μύθο της Ιφιγένειας που χρησιμοποιεί ο Ευριπίδης στην *Ιφιγένεια εν Ταύροις* (W. W. How – J. Wells, πρβλ σημ. 56, τόμος 1, σ. 338 και R. Waterfield, πρβλ σημ. 57, σ. 65).

²⁴⁴ Η συμπεριφορά του Δαρείου σε αυτήν την περίπτωση διαφέρει σημαντικά από την αντίστοιχη του Ξέρξη προς το Λεωνίδα. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο οι Πέρσες αξιωματούχοι φοβόντουσαν μην ανακτήσει την επιρροή που είχε στο βασιλιά και για αυτόν τον λόγο τον εκτέλεσαν. Ο Δαρείος τους επέπληξε γιατί τον ήθελε ζωντανό και έδωσε εντολή να περιποιηθούν και να θάψουν το κεφάλι του Ιστιαίου σύμφωνα με τις τιμές που αρμόζουν σε ευεργέτη της Περσίας.

²⁴⁵ Οι μοναδικοί πραγματικοί αποκεφαλιστές, κατά τον François Hartog, είναι οι κάτοικοι της Ταυρίδας και οι Σκύθες. Οι Πέρσες καταφεύγουν και άλλοτε σε τέτοιες τακτικές, ωστόσο αυτή δεν είναι η συνήθης πρακτική τους. Ο Ξέρξης ενεργεί αντίθετα με το νόμο των Περσών του σεβασμού προς τους ένδοξους νεκρούς (F. Hartog, πρβλ σημ. 148, σ. 157 – 158). Βέβαια το έθιμο αυτό αναφέρεται μόνο από τον Ηρόδοτο και μάλιστα άπαξ (7.238), οπότε δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε κατά πόσο είναι αληθές ή όχι.

²⁴⁶ A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 519.

σκόπιμα. Κατά τον Carl Nylander ο ακρωτηριασμός αυτός πρέπει να πραγματοποιείται κατά την περίοδο της ολοσχερούς καταστροφής της Ασσυριακής πρωτεύουσας από τους Μήδους και τους Βαβυλώνιους το 612 π.Χ. Αυτή η πράξη, η οποία ασφαλώς και δεν περιορίζεται μόνο στα αγάλματα, αλλά εφαρμόζεται και σε ανθρώπους είναι πάγια πρακτική της Εγγύς Ανατολής με σαφείς πολιτικές προεκτάσεις. Ο Nylander διακρίνει δυο περιπτώσεις: την ολοκληρωτική καταστροφή μιας εικόνας με σκοπό την εξάλειψη της ταυτότητας και της υπόστασής της (*damnatio memoriae*) και την επιλεκτική παραμόρφωση, που αποσκοπεί στην παρουσίαση της ήττας και της ταπεινώσης του εικονιζόμενου.²⁴⁷

Η βεβήλωση του νεκρού Λεωνίδα φαίνεται πως εξυπηρετεί και άλλο σκοπό πέρα από το να επιδείξει τη βαρβαρότητα του Ξέρξη. Ύστερα από το πέρας της μάχης των Πλαταιών και ενώ φαίνεται πως ο περσικός κίνδυνος έχει απομακρυνθεί από την κυρίως Ελλάδα διαδραματίζεται ένα επεισόδιο το οποίο γίνεται καλύτερα κατανοητό αν εξεταστεί σε στενή συνάρτηση με το χωρίο 7.238 του Ηροδότου. Η μάχη μόλις έχει ολοκληρωθεί και ο ελληνικός συνασπισμός έχει απομείνει μόνος και νικητής. Ο Λάμπων, γιος του Πυθέα, από την Αίγινα, πλησιάζει τον αρχιστράτηγο των Ελλήνων Πausανία και του υπενθυμίζει τη μεταχείριση, που έτυχε ο Λεωνίδας από τον Ξέρξη και τον προτρέπει να κάνει το ίδιο με το Μαρδόνιο. Ο Έλληνας αρχιστράτηγος αρνείται κατηγορηματικά να ακολουθήσει την προτροπή του Λάμπωνος. Αιτιολογεί την άρνησή του με τη διαπίστωση πως μια τέτοια πράξη αρμόζει στους βαρβάρους, ενώ για τους Έλληνες είναι αποτρόπαια. Ολοκληρώνει λέγοντας πως προτιμά να ικανοποιήσει τη σπαρτιατική νοοτροπία, η οποία απαιτεί ευσέβεια και αξιοπρέπεια στα έργα και στα λόγια, και κανένα άλλον (Ηροδ. 9.78 – 79). Το περιστατικό επιβεβαιώνει και ο γεωγράφος Πausανίας (3.4.9 – 10).

Αναπόφευκτη, λοιπόν, είναι η σύγκριση ανάμεσα στα δυο χωρία. Ο Ηρόδοτος για μία ακόμη φορά δίνει μια νέα διάσταση στο αντιθετικό ζεύγος Έλληνας – Βάρβαρος. Ενώ το πλαίσιο είναι το ίδιο, η νίκη μετά από μια σημαντική και πολύνεκρη μάχη, κατά την οποία η αντίθετη παράταξη έχει γνωρίσει ολοκληρωτική ήττα και ο αρχηγός της συμπεριλαμβάνεται στους νεκρούς, η αντιμετώπιση δεν είναι η ίδια. Ο Ξέρξης, επηρεασμένος από εκδικητική διάθεση, μίσος σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, βεβηλώνει το πτώμα του αντιπάλου του. Ο Nicholas Hammond επισημαίνει πως ο Ξέρξης, τηρώντας πιστά την περσική συνήθεια της απόδοσης τιμών προς τους ένδοξους άντρες, θάβει τους Έλληνες νεκρούς. Ο Λεωνίδας αποτελεί εξαίρεση και ο αποκεφαλισμός του χρησιμεύει ως αντίποινα για την εκτέλεση των απεσταλμένων του Δαρείου από τη Σπάρτη.²⁴⁸ Αντίθετα ο αρχιστράτηγος των Ελλήνων, Πausανίας, αν και έχει ιδιαίτερο λόγο, την ανταπόδοση για το νεκρό συγγενή του, δεν ενεργεί με αυτόν τον τρόπο. Μένει πιστός στα ελληνικά ιδεώδη και ταμπού ως προς τη συμπεριφορά προς τους νεκρούς και αρνείται να γίνει βάρβαρος, παρόλο που ζητούν κάτι τέτοιο από αυτόν. Για τον Πausανία και τον Ηρόδοτο η ίδια η ελληνική νίκη αποτελεί την τιμωρία του Ξέρξη για το έγκλημά του. Ο διάλογος του Πausανία με το Λάμπωνα, που συνίσταται από έναν έπαινο και την ανταπάντηση που αξίζει ακόμη μεγαλύτερο, δίνει τη δυνατότητα στον Ηρόδοτο να υπογραμμίσει μια σημαντική πτυχή της ελληνικής ανωτερότητας την αναγνώριση του ορίου και την αξιοπρεπή

²⁴⁷ C. Nylander, “Who Mutilated “Sargon’s?” Head”, *AJA* 84, 1980, σ. 329 – 333. Αυτός ο ακρωτηριασμός θυμίζει την ειδική τιμωρία που επιβάλλει, όπως είδαμε, ο Δαρείος σε δυο από τους διεκδικητές τους οποίους καλείται να αντιμετωπίσει με την άνοδό του στο θρόνο. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως και σε αυτή την περίπτωση οι Αχαιμενίδες ενστερνίστηκαν μια προϋπάρχουσα πρακτική της Εγγύς Ανατολής.

²⁴⁸ N. G. L. Hammond, “The Expedition of Xerxes”, *CAH iv*², σ. 563 – 564.

μεταχείριση των ηττημένων.²⁴⁹ Τα χωρία αυτά μοιάζουν να έχουν γραφτεί με κύριο άξονα αυτήν τη σκέψη. Άλλωστε ο αποκεφαλισμός του Λεωνίδα συναντάται μόνο στον Ηρόδοτο από όλους τους αρχαίους συγγραφείς, γεγονός κάπως περίεργο, καθώς αναμφισβήτητα παρέχει τροφή για την αμαύρωση του Πέρση μονάρχη.

Από την άλλη μια τέτοια πράξη δεν είναι πρωτοφανής για τα δεδομένα της Εγγύς Ανατολής. Ο Ξέρξης συμπεριφέρεται ακριβώς όπως οι προκάτοχοι του και θέλει να καταστήσει απόλυτα σαφές πως νίκησε και ο αντίπαλος του είναι νεκρός. Σύμφωνα με αυτήν τη λογική δεν υπάρχει πιο εμφανής τρόπος για να επιτύχει από το να κόψει το κεφάλι του Λεωνίδα και να το επιδείξει στο στρατό του. Έτσι επισφραγίζει τη νίκη του και παράλληλα προειδοποιεί τους εναπομείναντες εχθρούς του για το μέλλον που τους επιφυλάσσεται αν συνεχίσουν την αντίσταση τους. Προφανώς πρόκειται για μια προμελετημένη κίνηση τακτικής και όχι απόφαση της στιγμής. Ούτως ή άλλως ο Λεωνίδας δεν πρόλαβε να κάνει τόσα πολλά στις λίγες μέρες της σύγκρουσης των Θερμοπυλών ώστε να τραβήξει την ιδιαίτερη προσοχή του Ξέρξη πάνω του. Ήταν απλώς ένας ακόμη τοπικός ηγεμόνας που τόλμησε να αντισταθεί στην περσική στρατιωτική μηχανή και πλήρωσε αυτή του την απόφαση με τη ζωή του και αυτή των πολεμιστών του.

3) Υπόνοιες διαφθοράς: Οι γυναίκες της περσικής αυλής και οι επιρροές τους

Η επιρροή των γυναικών, κατά γενική ομολογία, θεωρείται ως ίσως όχι ο σπουδαιότερος παράγοντας της πτώσης της δυναστείας των Αχαιμενιδών. Οι αρχαίοι Έλληνες συγγραφείς με πρωτεργάτη τον Κτησία παρουσιάζουν τους Πέρσες βασιλείς να επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό ως προς τις αποφάσεις, που καλούνται να πάρουν, από τις γυναίκες της περσικής αυλής. Παραδοσιακά, ο Ξέρξης αντιμετωπίζεται ως ένας από τους πιο επιρρεπείς Πέρσες στις γυναικείες επιθυμίες και αρκετά συχνά ως ο πρώτος διδάξας.²⁵⁰ Ο Πλάτων στους *Νόμους* υπογραμμίζει πως ο Ξέρξης ανατράφηκε από τις γυναίκες της αυλής σύμφωνα με τα παλαιά έθιμα²⁵¹ και λόγω της κακής του ανατροφής έπαθε παρόμοια αυχήματα²⁵² με τον Καμβύση. Ο αρχαίος φιλόσοφος προσθέτει, πως από τότε σχεδόν κανένας βασιλιάς των Περσών δεν είναι πραγματικά μεγάλος παρά μόνο στα λόγια και στους τίτλους (695d – 696a).²⁵³ Αποδίδει όμως το σφάλμα στο Δαρείο, ο οποίος δεν διδάχτηκε από τα λάθη του Κύρου και ανέθρεψε τον γιο του, όπως ο Κύρος τον Καμβύση (695d). Ο Ξέρξης δεν αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση, καθώς οι γυναίκες όλων των Αχαιμενιδών βασιλέων, σύμφωνα πάντα με την αρχαία ελληνική γραμματεία, παρουσιάζονται ως σκληρές, γεμάτες από επιθυμία για εκδίκηση. Το κίνητρο που καθοδηγεί τις πράξεις τους δεν είναι άλλο από την

²⁴⁹ D. Lateiner, πρβλ σημ. 123, σ. 45 – 46.

²⁵⁰ H. Sancisi-Weerdenburg, “Exit Atossa: Images of Women in Greek Historiography on Persia”, στο *Images of Women in Antiquity*, A. Cameron – A. Kuhrt (εκδ.), 1983, σ. 21, P. Green, πρβλ σημ. 2, σ. 50, J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 79 – 88.

²⁵¹ *Τῇ βασιλικῇ καὶ τρυφῶσιν πάλιν παιδευθεὶς παιδείᾳ.*

²⁵² Με τον όρο *παθήμασιν* ο Πλάτων αναφέρεται στη διαμάχη ανάμεσα στον Καμβύση και τον αδερφό του Bardiya, στην εξάρτηση του Καμβύση από το ποτό και στην έλλειψη σύνεσης (*απαιδευσίας*) και τέλος στην άνοδο του Σμέρδη στον περσικό θρόνο, τον οποίο αναφέρει ως ευνούχο (695b). Ο Ηρόδοτος παραθέτει εκτενέστερα τα γεγονότα που περιστρέφονται γύρω από την υποτιθέμενη τρέλα του Καμβύση στο τρίτο του βιβλίο (16, 24 – 38, 61 – 67), αλλά οι σύγχρονοι ιστορικοί αμφισβητούν την ηροδότεια εκδοχή. Ενδεικτικά μόνο βλ.: P. Briant, ο.π., σ. 66 – 72, E. Bresciani, “Egypt and the Persian Empire”, Herman Bengtson (εκδ.), *The Greeks and the Persians*, 1969, σ. 333 – 353, A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC.*, σ. 662 – 664, A. B. Lloyd, πρβλ σημ. 88, σ. 166 – 180.

²⁵³ *Ὁ δέ, ἅτε τῶν αὐτῶν παιδείῶν γενόμενος ἔκγονος, παραπλήσια ἀπετέλεσεν τοῖς Καμβύσου παθήμασιν καὶ σχεδὸν ἕκ γε τοσοῦτου βασιλεὺς ἐν Πέρσαις οὐδεὶς πω μέγας ἐγγέγονεν ἀληθῶς, πλὴν γε ὄνοματι.*

επιθυμία τους για εξουσία και οι τιμωρίες, που επιβάλλουν για την απόκτηση και τη διασφάλιση της, είναι και αυτές με τη σειρά τους σκληρές και απάνθρωπες.²⁵⁴

Στην ενότητα που ακολουθεί θα επιχειρήσω να δείξω πως χαρακτηρισμοί τέτοιου τύπου είναι καθαρά ζήτημα ερμηνείας. Ο αρχαίος Ελληνικός σωβινισμός απέναντι στις γυναίκες, κατά βάση αθηναϊκός, μια και η πλειονότητα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας προέρχεται από την Αθήνα, έχει επηρεάσει και τους μελετητές της αρχαιότητας. Σε ότι αφορά τις γυναίκες της Ανατολής η κατάσταση είναι λίγο πιο σύνθετη. Η ευρωπαϊκή λογοτεχνία έχει να επιδείξει το κλισέ του ανατολικού δεσποτισμού καταδικασμένου να εκφυλιστεί στην ηγεμονία αδύναμων και άσωτων δυναστών, οι οποίοι τελούσαν υπό την κυριαρχία αυταρχικών βασιλισσών ή πανούργων ευνούχων και ήταν εξασθετισμένοι από γυναικείες αντιζηλίες και συνωμοσίες του χαρμιού. “Τα βιβλία *Bajaret* του Racine, ειδικά στον πρόλογο, και *Hellas* του Shelley, γράφτηκαν και τα δυο έχοντας υπόψιν τους την τραγωδία *Πέρσες* του Αισχύλου και μετέφεραν αυτό το κλισέ στην αναπαράσταση, που έκαναν, για την Οθωμανική αυλή της εποχής τους”.²⁵⁵ Ο Edward Said προσθέτει:

“Η Ανατολή οριενταλοποιήθηκε όχι μόνον επειδή βρέθηκε να είναι *οριενταλική* με όλους αυτούς τους τρόπους που θεωρούνται κοινότυποι για το μέσο Ευρωπαϊκό του 19^{ου} αιώνα, αλλά επειδή μπορούσε να γίνει – πράγμα που σημαίνει πως υποχρεώθηκε να γίνει – οριενταλική. Λίγοι θα συμφωνούσαν, για παράδειγμα, στο πώς η συνεύρεση του Φλωμπέρ με μια Αιγύπτια πόρνη γέννησε ένα εξαιρετικό δημοφιλές πρότυπο της Ανατολίτισσας: εκείνη δεν μίλησε ποτέ για τον εαυτό της, ποτέ δεν παρουσίασε τα αισθήματά της, την εικόνα, την ιστορία της. Αυτός μίλησε και την αναπαράστησε. Ήταν ξένος, σχετικά πλούσιος, αρσενικός, και αυτά συνιστούν ιστορικά δεδομένα κυριαρχίας τα οποία του επέτρεψαν όχι μόνο να αποκτήσει σωματικά την Κιουτσούκ Χανούμ αλλά και να μιλήσει για αυτήν και να πει στους αναγνώστες του κατά ποιον τρόπο ήταν *τυπική Ανατολίτισσα*. Αποψη μου είναι ότι η θέση ισχύος του Φλωμπέρ απέναντι στην Κιουτσούκ Χανούμ δεν αποτελούσε μεμονωμένη περίπτωση. Κάλλιστα εκπροσωπεί το γενικό πρότυπο ισχύος ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, και τον λόγο για την Ανατολή που αυτή η σχέση εγκαθιδρύει”.²⁵⁶

Με την επιστροφή του Ξέρξη στις Σάρδεις ο Ηρόδοτος αφηγείται μια ιστορία ερωτικού περιεχομένου με πρωταγωνιστή τον Ξέρξη (9.108 – 114), ο οποίος ερωτεύεται τη γυναίκα του αδελφού του, Μασίστη, γιου του Δαρείου και της Άτοσσας (Ηροδ. 7.82). Ο τρόπος με τον οποίον προσπαθεί να την κατακτήσει διαφοροποιείται από το πρότυπο του αυταρχικού ανατολίτη μονάρχη. Δεν καταφεύγει στη βία – ο Ηρόδοτος παρουσιάζει ως αιτία το σεβασμό προς τον αδελφό του (;)²⁵⁷ – αλλά της στέλνει διάφορα μηνύματα. Η γυναίκα αυτή, το όνομα της οποίας δεν αναφέρεται, αντιστέκεται στο Ξέρξη γνωρίζοντας πως εκείνος δεν θα χρησιμοποιούσε βία. Όντως κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει και ο Ξέρξης παντρεύει το γιο και διάδοχό του, Δαρείο, με την Αρταΰνη, κόρη του Μασίστη και αυτής της ανώνυμης γυναίκας, πιστεύοντας πως έτσι θα επιτύγχανε ευκολότερα στον σκοπό του.²⁵⁸ Το αποτέλεσμα όμως ήταν εντελώς διαφορετικό: ο Ξέρξης μεταβιβάζει το

²⁵⁴ M. Brosius, *Women in Ancient Persia (559 – 331 BC)*, 1996, σ. 105 – 106.

²⁵⁵ J. Sharwood Smith, *Greece and the Persians*, 1990, σ. 64 – 65.

²⁵⁶ E. W. Said, πρβλ σημ. 43, σ. 16 – 17.

²⁵⁷ *Ὅδὲ βίην προσέφερε προμηθέμενος τὸν ἀδελφεὸν Μασίστην* (Ηροδ. 9.108).

²⁵⁸ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνωνυμία της κόρης του Μασίστη με το ναύαρχο Αρταΰνη, έναν εκ των δυο ναυάρχων που επιζούν της ναυμαχίας της Μυκάλης. Ο άλλος ονομάζεται Ιθαμίτρης Ηροδ. 8.130, 9.102). Ο Μασίστης τον θεωρεί υπεύθυνο για την ήττα στη Μυκάλη και *τον αποκαλεί*

ενδιαφέρον του στην Αρταύνη με επιτυχία αυτήν τη φορά.²⁵⁹ Η σχέση αυτή δεν έμελλε να παραμείνει μυστική. Η Αρταύνη ζητά ως δώρο από τον Ξέρξη ένα ένδυμα, το οποίο είχε υφάνει η γυναίκα του, Άμηστρη. Ο Ξέρξης προσπάθησε να το αποφύγει προτείνοντας άλλα δώρα, επειδή φοβόταν την Άμηστρη, η οποία είχε ήδη μαντέψει τι συνέβαινε και με αυτόν τον τρόπο θα επιβεβαιώνονταν οι υποψίες της.²⁶⁰ Τελικά όμως υποκύπτει στην επιθυμία της Αρταύνης.

Οι φόβοι του Ξέρξη επιβεβαιώθηκαν: η Άμηστρη ανακάλυψε τι είχε συμβεί, αλλά περιέργως δεν οργίστηκε τόσο με την Αρταύνη όσο με τη μητέρα της. Έτσι στο βασιλικό δείπνο για τα γενέθλια του Ξέρξη, κατά το οποίο ο βασιλιάς δίνει δώρα στους Πέρσες και μάλιστα υπάρχει νόμος που ορίζει πως δεν μπορεί να αρνηθεί να ικανοποιήσει το αίτημα κανενός,²⁶¹ η Άμηστρη ζήτησε από τον Ξέρξη τη γυναίκα του Μασίστη ως δώρο. Εκείνος αναγκάστηκε να εκπληρώσει το αίτημά της και, προσπαθώντας να βελτιώσει κάπως την κατάσταση, κάλεσε το Μασίστη και του ζήτησε να χωρίσει τη γυναίκα του και ως αντάλλαγμα θα του έδινε ως σύζυγο την κόρη του. Ο Μασίστης αρνήθηκε εξοργίζοντας τον αδερφό του,²⁶² ο οποίος αντέδρασε και πάλι ακραία: *Θα σου πω, Μασίστη, τι έκανες γιατί ούτε θα σου προσφέρω πια την ευκαιρία να νυμφευθείς την κόρη μου, ούτε θα ζήσεις με τη γυναίκα σου για πολύ καιρό ακόμη, ώστε να μάθεις να δέχεσαι ένα δώρο που σου δίνεται* (Ηροδ. 9.111).²⁶³ Όντως η εκδίκηση της Άμηστρης ήταν ιδιαίτερα σκληρή. Οι σωματοφύλακες του Ξέρξη έκοψαν το στήθος, τη μύτη, τα αυτιά και τα χείλη της γυναίκας του Μασίστη και στη συνέχεια τα έριξαν στα σκυλιά²⁶⁴ και αφού της ξερίζωσαν τη γλώσσα την έστειλαν σπίτι της. Ο Μασίστης βλέποντας τη γυναίκα του σε αυτήν την κατάσταση αποφασίζει να υποκινήσει επανάσταση στη Βακτρία, της οποίας ήταν κυβερνήτης. Η εξέγερση δεν πραγματοποιήθηκε καθώς ο Ξέρξης ανακάλυψε τα σχέδια του αδερφού του και τον εξόντωσε μαζί με τους γιους και τους άνδρες του πριν φτάσει στη Βακτρία.²⁶⁵ *Έτσι τελείωσε ο έρωτας του Ξέρξη και η ζωή του Μασίστη*, όπως γράφει ο Ηρόδοτος (Ηροδ. 9.114).

χειρότερο και από γυναίκα, τη μεγαλύτερη προσβολή για έναν Πέρση. Ο Αρταύνης προσπάθησε να την ξεπλύνει με αίμα, αλλά τον παρεμπόδισε ο Ξεναγόρας από την Αλικαρνασό, που ανταμείβεται με τη διοίκηση της Κιλικίας και τη φιλία του Μασίστη, αλλά και του ίδιου του Ξέρξη (Ηροδ. 9.107).

²⁵⁹ Περιέργως δεν γίνεται καμία νύξη για οποιαδήποτε αντίδραση του γιου του Ξέρξη, Δαρείου, ο οποίος θίγεται άμεσα από την όλη ερωτική ιστορία.

²⁶⁰ *Φοβεόμενος δὲ Ἄμηστριν, μὴ καὶ πρὶν κατεικαζούση τὰ γινόμενα οὕτω ἐπευρεθῆ πρήσσω* (Ηροδ. 9.109).

²⁶¹ *Ὑπὸ τοῦ νόμου ἐξεργόμενος, ὅτι ἀτυχήσαι τὸν χρηζόντα οὐ σφί δυνατόν ἐστι βασιλίου δείπνου προκειμένον, κάρτα δὴ ἀέκων κατανεύει, καὶ παραδοὺς ποιέει* (Ηροδ. 9.110).

²⁶² *Ξέρξης δὲ θυμωθεὶς λέγει τάδε* (Ηροδ. 9.111).

²⁶³ Αν ο Μασίστης αποδεχόταν την πρόταση του Ξέρξη, τότε η σχέση – συμμαχία των δυο αδερφών θα γινόταν ακόμη πιο στενή, φέρνοντας το Μασίστη ακόμη πιο κοντά στη σειρά διαδοχής. Άρα η οργή του Ξέρξη πηγαιίνει πιο βαθιά από την προσπάθεια να εξομαλύνει την ίντριγκα για την οποία ήταν υπεύθυνος και την προσβολή που ένωσε λόγω της άρνησης του αδερφού να δεχτεί τη λύση που του προσέφερε. Ο Ξέρξης οργίζεται γιατί συνειδητοποιεί τη λήξη της συμμαχίας του με το Μασίστη και ασφαλώς αναμένει από τον αδερφό του απόπειρα *coup d'Etat*, υποψία, όπως θα δούμε παρακάτω, απόλυτα δικαιολογημένη. Ίσως, βέβαια, ο Μασίστης να έψαχνε απλώς την σωστή αφορμή από πλευράς ηθικής για να στραφεί εναντίον του αδερφού του.

²⁶⁴ Προφανώς ο Ηρόδοτος αναφέρει το ριζιμο των αποκομμένων μελών στα σκυλιά για να καταστήσει πιο αποτρόπαια την πράξη της Άμηστρης στους Έλληνες αναγνώστες του (παράβαλε σχετικά και τα όσα λέει ο Αρτάβανος για την τύχη που περιμένει το Μαρδόνιο εφόσον πραγματοποιηθεί η εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας 7.10). Οι Πέρσες, όπως άλλωστε καταγράφει προηγουμένως, εκθέτουν τους νεκρούς τους προς βορά των πουλιών και των σκυλιών (Ηροδ. 1.140). Συνεπώς αν όντως συνέβη κάτι τέτοιο είναι απόλυτα σύμφωνο με τα ταφικά τους έθιμα, σύμφωνα πάντα με τα όσα παραθέτει ο Αλικαρνασσεάς ιστορικός.

²⁶⁵ Ο Ηρόδοτος (9.113) υποστηρίζει πως αν ο Μασίστης έφτανε στη Βακτρία θα κατάφερνε να ξεσηκώσει τους κατοίκους της εναντίον του Ξέρξη. Φυσικά κάτι τέτοιο δεν σημαίνει αυτόματα πως θα

Το επεισόδιο μπορεί να ολοκληρώνεται για τον Ηρόδοτο, όμως κάτι τέτοιο δεν ισχύει για τους μελετητές των μηδικών πολέμων. Ο Olmstead γράφει χαρακτηριστικά: *Οι μεγάλες προσδοκίες των νεότερων χρόνων του Ξέρξη δεν πραγματοποιήθηκαν. Η αποτυχία της ευρωπαϊκής περιπέτειας άνοιξε το δρόμο για τις ίντριγκες του χαρεμιού με όλες τις δυσάρεστες τους συνέπειες.*²⁶⁶ Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και ο Cuyler Young: “ο Μεγάλος Βασιλιάς και οι γυναίκες της περσικής αυλής παρουσιάζονται να συμπεριφέρονται ανήθικα και λανθασμένα. Μια αυλή που καταπιάνεται με τις εσωτερικές της διαμάχες και αντιζηλίες και οδηγεί τους ανθρώπους σε αιματηρές δολοφονίες, αλλά δεν είναι ικανή να διοικήσει μια αυτοκρατορία”.²⁶⁷ Και εδώ η κατάσταση στην πραγματικότητα είναι κάπως πιο σύνθετη από αυτήν που μας περιγράφει ο Ηρόδοτος. Η Helen Sancisi-Weerdenburg²⁶⁸ αποδεικνύει αρκετά πειστικά, κατά την άποψη μου, πως το επεισόδιο αυτό ουσιαστικά είναι ένας παλαιότερος μύθος που έχει διασώσει η προφορική παράδοση και έχει ιδιαίτερη σημασία για τους Πέρσες, κάτι που προφανέστατα διαφεύγει της προσοχής των Ελλήνων. Το ένδυμα, το οποίο ζητά η Αρταύνη ως ανταμοιβή από τον Ξέρξη για τις υπηρεσίες της, δεν είναι άλλο από το επίσημο βασιλικό ένδυμα και ταυτόχρονα σύμβολο της περσικής βασιλικής αρχής.²⁶⁹ Από τα λεγόμενα του Ηρόδοτου μπορούμε να συμπεράνουμε πως η κόρη του Μασίστη δεν φοράει το βασιλικό χιτώνα, ωστόσο αυτός βρίσκεται στην κατοχή της.²⁷⁰ Αν δεχτούμε πως το ένδυμα συμβολίζει τη βασιλική αρχή τότε η Αρταύνη, ζητώντας το ως δώρο, τη διεκδικεί συνειδητά, αν όχι για την ίδια, οπωσδήποτε για την οικογένεια της. Καθώς ο σύζυγός της, Δαρείος, έχει επιλεγεί ως ο διάδοχος του θρόνου, η διεκδίκηση πρέπει να συσχετιστεί με τον πατέρα της, Μασίστη. Ούτως ή άλλως ο γάμος της Αρταύνης με το Δαρείο, όπως προτείνει η Sancisi-Weerdenburg, στην ουσία αποτελεί απόπειρα συμφιλίωσης δυο αδερφών, η οποία όμως δεν απέδωσε μακροπρόθεσμα, μια και η διαμάχη συνεχίστηκε με τα γνωστά αποτελέσματα. Η Άμηστρη, από την πλευρά της, ενεργεί εκ μέρους του γιου της με τρόπο, όπως έχω προαναφέρει, κατανοητό και τυπικό για τα περσικά δεδομένα.²⁷¹ Συνεπώς δεν έχουμε

κατάφερνε να κατατροπώσει τις στρατιές του Μεγάλου Βασιλιά και να ανέλθει στο θρόνο. Ούτως ή άλλως, ακόμη και αν έφτανε τελικά στον προορισμό του, ο Μασίστης θα δυσκολευόταν ιδιαίτερα στη συγκρότηση ικανού και ετοιμοπόλεμου στρατεύματος, καθώς οι Βακτρίοι και οι Σάκες, που συμμετείχαν στην εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας έμειναν με το Μαρδόνιο μετά την αποχώρηση του Ξέρξη (Ηροδ. 8.113) και προφανώς πολλοί λίγοι από αυτούς επέστρεψαν στην Ανατολή.

²⁶⁶ A. T. Olmstead, πρβλ σημ. 2, σ. 267.

²⁶⁷ T. Cuyler Young Jr, *The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes*, *CAH iv*², σ. 77–78.

²⁶⁸ H. Sancisi-Weerdenburg, πρβλ σημ. 250, σ. 28 – 30.

²⁶⁹ Το αίτημά της δημιουργεί το εύλογο ερώτημα, μήπως η οικογένειά της την κατεύθυνε στην ερωτική αυτή ιστορία με απώτερο σκοπό την ιεραρχική της αναρρίχηση. Έτσι μου φαίνεται πιο κατανοητό γιατί η Άμηστρη στρέφεται εναντίον της μητέρας της Αρταύνης και όχι εναντίον της ίδιας. Η Αρταύνη δεν ενεργεί από μόνη της, απλώς τυγχάνει να είναι το εκτελεστικό όργανο της οικογενειακής πολιτικής στην παρούσα στιγμή.

²⁷⁰ *Και ἡ Ἄμηστρις πυνθάνεται μιν ἔχουσαν* (Ηροδ. 9.110). Άλλωστε από ότι φαίνεται και από τον Πλούταρχο (*Αρταξέρξης*, 5.3 – 4) υπάρχει ταμπό ως προς το να φοράει κάποιος άλλος, πέρα του Βασιλιά, το βασιλικό χιτώνα: ο Αρταξέρξης δίνει στον Τιρίβαζο το μανδύα του απαγορεύοντας του όμως να το φορέσει. Ο Τιρίβαζος τον παρακαύει και το φοράει όχι από κακία, αλλά λόγω ματαιοδοξίας και επιπολαιότητας, όπως σπεύδει να προσθέσει ο Πλούταρχος. Η πράξη του αυτή προκαλεί γενική δυσφορία, γιατί κάτι τέτοιο δεν επιτρέπονταν (*ου γαρ εζην*).

²⁷¹ J. Wiesehöfer, πρβλ σημ. 21, σ. 53. Ο Ηρόδοτος καταλογίζει στην Άμηστρη μια ακόμη βάνανυση πράξη: θάβει ζωντανούς δεκατέσσερις γιους ευγενών Περσών με την ελπίδα πως ο θεός του Κάτω Κόσμου θα τους δεχόταν αντί για αυτήν (Ηροδ. 7.114). Ο Κτησίας στα *Περσικά* καταγράφει μια πλειάδα επεισοδίων όπου η Άμηστρη ζητάει το κεφάλι επί πινάκι κάποιου: του Ινάρω [FGH 688 F14 (36)] του Έλληνα γιατρού Απολλωνίδη από την Κω [FGH 688 F14 (42)] και του Αλκίδη [FGH 688

να κάνουμε με μια παράλογη πράξη βίας, αλλά με συνειδητή πολιτική ενέργεια που αποσκοπεί στη διατήρηση της καθεστηκυίας τάξης πραγμάτων τη περσικής αυλής. Έτσι άθελα του ο Ηρόδοτος διασώζει μια απόπειρα αρπάγης του θρόνου από ένα μέλος της οικογένειας των Αχαιμενιδών.²⁷² Πάντως ο διάδοχος του Ξέρξη, Αρταξέρξης Α΄, ο Μακρόχειρ, καταστέλλει μια επανάσταση στη Βακτρία.²⁷³

Η πιο σημαντική γυναίκα της ζωής του Ξέρξη, όπως συμπεραίνουμε από τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς, δεν είναι άλλη από τη μητέρα του, Άτοσσα. Η ζωή της αναμφισβήτητα μπορεί να χαρακτηριστεί ως πολυτάραχη. Κόρη του ιδρυτή της Αχαιμενιδικής δυναστείας, Κύρου του Μεγάλου, παντρεύεται αρχικά τον αδελφό της Καμβύση (Ηροδ. 3.31) και με το θάνατο του το σφετεριστή Σμέρδη (Ηροδ. 3.68).²⁷⁴ Μετά τη *Μαγοφονία* ο Δαρείος παντρεύεται όλες τις γυναίκες των προκατόχων του, για να διασφαλίσει πως μόνο οι γιοι του θα μπορούσαν να επικαλεστούν καταγωγή από τον Κύρο,²⁷⁵ στις οποίες φυσικά συγκαταλέγεται και η Άτοσσα (Ηροδ. 3.88). Η Άτοσσα, αν και δεν μνημονεύεται ονομαστικά από τον ποιητή, εμφανίζεται και στους *Πέρσες* του Αισχύλου. Στην τραγωδία παρουσιάζεται ως η μητέρα που αγωνιά για την τύχη του γιου της που ανέλαβε να πραγματοποιήσει ένα παράτολμο σχέδιο, την εκστρατεία εναντίον της Ελλάδας. Ωστόσο κατά τη Sancisi-Weerdenburg είναι αμφίβολο αν η πρακτική της πολύ συχνής χρήσης των *Περσών* ως πηγή για τη θέση της Άτοσσας στην περσική αυλή, μπορεί να δικαιολογηθεί, καθώς η συμπεριφορά της κάθε άλλο από περσική μπορεί να χαρακτηριστεί και δεν διαφαίνεται πουθενά αν ο Αισχύλος είχε στη διάθεσή του ειδικές πληροφορίες για τις Περσίδες βασίλισσες.²⁷⁶

Στις *Ιστορίες* του Ηροδότου η Άτοσσα φαίνεται να διαδραματίζει προεξέχοντα και καθοριστικό ρόλο μόνο δυο φορές. Στην πρώτη πείθει το Δαρείο να αρχίσει προετοιμασίες για εκστρατεία στην Ελλάδα (Ηροδ. 3.134)²⁷⁷ και στη δεύτερη παρεμβαίνει στην επιλογή διαδόχου του Δαρείου (Ηροδ. 7.3). Επί του παρόντος μας ενδιαφέρει μόνο το δεύτερο περιστατικό για το οποίο έχω ήδη μιλήσει διεξοδικά στο προηγούμενο κεφάλαιο.²⁷⁸ Αυτό που μας ενδιαφέρει επί του παρόντος είναι η αμφιβολία του Ηρόδοτου για τη βαρύτητα της πρότασης του Δημάρατου καθώς, όπως αναφέρει, η Άτοσσα ήταν παντοδύναμη (Ηροδ. 7.2 – 3).²⁷⁹ Την άποψη αυτή συμμαρτυρεί και ο Jack Martin Balcer, ο οποίος συνήθως είναι πολύ επιφυλακτικός και σε γενικές γραμμές διαφωνεί με την παραδοσιακή απεικόνιση του Ξέρξη. Η

F14 (43)]. Η Brosius (πρβλ σημ. 254, σ. 113) αναγνωρίζει, ως κίνητρο, την εκδίκηση της μητέρας. Αυτό που παρουσιάζεται ως βάνανση εκδίκηση στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά η εκπλήρωση των καθηκόντων της Άμηστρης ως μητέρας, η οποία καλείται να χρησιμοποιήσει την κοινωνική της θέση – ως βασιλομήτωρ – για να αντιμετωπίσει την αδικία, που ενέπεσε στην οικογένειά της (M. Brosius, ο.π., σ. 122).

²⁷² Βλ. J. Wiesehöfer (πρβλ σημ. 21, σ. 53) και M. A. Dandamaev (πρβλ σημ. 2, σ. 232), ο οποίος κάνει και την πολύ ορθή παρατήρηση πως κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ξέρξη εμφανίστηκε η σημαντικότερη απειλή για την επιβίωση της Περσικής αυτοκρατορίας, οι επαναστάσεις των σατραπών. Ο John Hart αντιμετωπίζει αρκετά διαφορετικά το περιστατικό συνδέοντας το με την επιρροή της Μοίρας. Τα πράγματα συμβαίνουν επειδή πρέπει να συμβούν. Ο Ξέρξης, όπως και ο Κροίσος, τιμωρείται και με οικογενειακή τραγωδία και με καταστροφή σε δημόσιο επίπεδο (J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 48 – 49).

²⁷³ H. P. Francfort, 'Central Asia and Eastern Iran', *CAH iv*², σ. 173 – 174, Κτησίας, *FGH* 688 F 14.

²⁷⁴ Περισσότερα για την ιστορία Καμβύση, Bardiya, Gaumata, Σμέρδη, και την ενθρόνιση του Δαρείου βλ. M. A. Dandamaev, ο.π., σ. 84 – 113.

²⁷⁵ Γνωρίζουμε επίσης πως ο Δαρείος παντρεύεται την κόρη του Κύρου, Αρτυστόνη για την οποία φαίνεται πως τρέφει ιδιαίτερη αδυναμία (Ηροδ. 7.69) και την Πάρμη, κόρη του πραγματικού Σμέρδη.

²⁷⁶ H. Sancisi-Weerdenburg, πρβλ σημ. 250, σ. 24.

²⁷⁷ Ως προς την παρέμβαση της Άτοσσας για την εκστρατεία του Δαρείου στην Ελλάδα βλ. H. Sancisi-Weerdenburg, ο.π., σ. 24 – 25 και M. Brosius, ο.π., σ. 107.

²⁷⁸ Βλ σ. 17 – 19.

²⁷⁹ *Ἡ γὰρ Ἀτοσσα εἶχε τὸ πᾶν κράτος.*

δύναμη της Άτοσσας στην περσική αυλή επέβαλλε την επιλογή του γιου της, Ξέρξη, ως διαδόχου του Δαρείου.²⁸⁰ Μένει μόνο να εξεταστεί κατά πόσο η Άτοσσα διέθετε την απαραίτητη δύναμη. Σύμφωνα με τη Maria Brosius ο σημαντικός ρόλος της Άτοσσας στην περσική αυλή προέρχεται από την ιδιότητά της ως μητέρα του Μεγάλου Βασιλιά. Ο βασιλιάς είναι εκείνος που αποφασίζει για το διάδοχο του.²⁸¹ Όπως έχω ήδη αναφέρει, η βασιλική επιγραφή *XPrf* κινείται σε παρόμοιο πνεύμα. Το γεγονός πως ο Ξέρξης είναι εκείνος από τους πολλούς γιους του Δαρείου που επιλέχθηκε από τον πατέρα του για να τον διαδεχθεί στο θρόνο έχει άμεσο αντίκτυπο στην κοινωνική θέση της μητέρας του. Είναι πλέον η βασιλομήτωρ και τα νέα προνόμια που αποκτά, όποια και αν είναι αυτά πηγάζουν από αυτήν της την ιδιότητα.

Ο Ηρόδοτος παρουσιάζει δυο ακόμη γυναίκες να επηρεάζουν τον Ξέρξη στις αποφάσεις του. Η πρώτη είναι η γυναίκα του Τεάσπη και αδερφή του Δαρείου, η οποία παρεμβαίνει για να σώσει τη ζωή του γιου της, Σατάσπη, επειδή εκείνος βίασε την κόρη του Ζώπυρου και του είχε επιβληθεί θανατική ποινή. Ο Ξέρξης δείχνει επιείκεια και ο Σατάσπης αναλαμβάνει να περιπλεύσει τη Λιβύη και να επιστρέψει από τον Αραβικό κόλπο. Επειδή αποτυγχάνει στην αποστολή του, ο Βασιλιάς επιβάλλει την αρχική ποινή και ο Σατάσπης ανασκολοπίζεται (Ηροδ. 4.43). Και σε αυτό το περιστατικό υπάρχει προηγούμενο: η γυναίκα του Ινταφρένη μεσολαβεί για τη σωτηρία της οικογένειάς της²⁸² και επιτυγχάνει να σώσει τον αδελφό της και τον πρωτότοκο γιο της (Ηροδ. 3.119). Με βάση τα δυο αυτά περιστατικά η Brosius καταλήγει στα εξής συμπεράσματα: “Ο Ηρόδοτος παρέχει αποδείξεις για μια κοινή, από ότι φαίνεται, πρακτική παρέμβασης εκ μέρους των γυναικών, γεγονός το οποίο οι μεταγενέστεροι ιστορικοί ερμηνεύουν ως ένδειξη της δύναμης των γυναικών της βασιλικής αυλής. Συγχρόνως επιδεικνύεται πάλι η ανεξαρτησία της δικαστικής κρίσης του Βασιλιά, η οποία ίσως είναι δυνατόν να τροποποιηθεί ως ανταπόκριση σε παρακλήσεις, δεν μπορεί να ανακαλεστεί. Οι γυναίκες του βασιλικού οίκου πήγαιναν στο Βασιλιά και μεσολαβούσαν ώστε να μετατραπεί μια απόφαση. Η μητέρα του Σατάσπη επιτυγχάνει, αλλά δεν μπόρεσε να απελευθερώσει εξ ολοκλήρου το γιο της από την απόφαση του Βασιλιά”.²⁸³

Η δεύτερη γυναίκα είναι η βασίλισσα της Αλικαρνασσού, Αρτεμισία. Αν και δεν εντάσσεται άμεσα στην περσική αυλή, φαίνεται πως και αυτή ασκεί επιρροή στον Ξέρξη. Ο Ηρόδοτος αναφέρει ρητά πως ο Ξέρξης έτρεφε για την Αρτεμισία ιδιαίτερη εκτίμηση. Πριν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας καλεί σε συμβούλιο τους διοικητές του στόλου του και στέλνει το Μαρδόνιο να ζητήσει τη γνώμη τους για την προοπτική μιας ναυμαχίας (Ηροδ. 8.67).²⁸⁴ Η Αρτεμισία είναι η μοναδική που συμβουλεύει εναντίον, καθώς, όπως λέει, *οι Έλληνες είναι ανώτεροι από αυτούς σε ναυτικά ζητήματα όσο και οι γυναίκες από τους άνδρες*.²⁸⁵ Αντί για μάχη προτείνει ή να προελάσουν κατά της Πελοποννήσου ή να παραμείνουν στις θέσεις τους και απλώς να περιμένουν, γιατί οι Έλληνες δεν διαθέτουν επαρκείς προμήθειες, ούτε και την απαραίτητη συνοχή, ώστε οι Πελοποννήσιοι να παραμείνουν στην Αττική εφόσον

²⁸⁰ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 137.

²⁸¹ M. Brosius, πρβλ σημ. 254, σ. 21 – 24 και σ. 108.

²⁸² Ο άντρας της και ένας εκ των Επτά συνωμοτών, μαζί με όλους τους άρρενες της οικογένειάς του, είχε συλληφθεί με την υποψία πως επρόκειτο να εξεγερθεί εναντίον του Δαρείου, κατόπιν βίαιης εισβολής του στα βασιλικά διαμερίσματα και καταδικάστηκαν σε θάνατο (Ηροδ. 3.118).

²⁸³ M. Brosius, ο.π., σ. 118.

²⁸⁴ Οι How και Wells θεωρούν ύποπτη την έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς στους τέσσερις Πέρσες ναύαρχους, όπως και την προεξέχουσα θέση του Μαρδόνιου σε αυτό το συμβούλιο (W. W. How – J. Wells, πρβλ σημ. 56, τόμος 2, σ. 258).

²⁸⁵ *Οί γάρ άνδρες τών σών άνδρων κρέσσονες τοσοῦτό εἰσι κατὰ θάλασσαν ὅσον άνδρες γυναικῶν*. Περιέργη σύγκριση, καθώς γίνεται από μια γυναίκα.

πολιορκείται η Πελοπόννησος. Και προσθέτει πως ο Ξέρξης πρέπει να προσέχει, επειδή *συνηθίζεται οι καλοί αφέντες να έχουν κακούς υπηρέτες και οι κακοί καλούς. Εσύ, λοιπόν, που είσαι ο καλύτερος από όλους τους ανθρώπους, έχεις τους χειρότερους υπηρέτες, οι οποίοι φαίνονται πως είναι σύμμαχοι σου μόνο στα λόγια, οι Αιγύπτιοι, οι Κύπριοι, οι Κίλικες και οι Πάμφυλοι, όμως δεν παρέχουν καμία ωφέλεια* (Ηροδ. 8.68).²⁸⁶ Υστέρα από την απάντησή της όλοι, φίλοι και εχθροί της, περίμεναν να την τιμωρήσει ο Ξέρξης. Προς έκπληξη όλων η αντίδραση του Βασιλιά ήταν εντελώς διαφορετική: Αν και ήθελε να διεξάγει τη ναυμαχία, έμεινε πολύ ικανοποιημένος από την απάντησή της. Αν και προηγουμένως πίστευε πως είναι αξιοθαύμαστη, τότε την εκτίμησε πολύ περισσότερο (Ηροδ. 8.69).²⁸⁷

Μετά την ολοκλήρωση της ναυμαχίας, με τη γνωστή δυσάρεστη έκβαση για τους Πέρσες, η Αρτεμισία εμφανίζεται πάλι να συμβουλεύει τον Ξέρξη.²⁸⁸ Ο Μαρδόνιος του προτείνει να επιτεθούν στην Πελοπόννησο είτε με επικεφαλής τον Ξέρξη είτε με τον ίδιο ως διοικητή ενός επίλεκτου στρατεύματος. Για το Μαρδόνιο η ήττα στη θάλασσα δεν έχει καμία σημασία, γιατί σε ότι αφορά στον πόλεμο οι Πέρσες δεν βασίζονταν στα πλοία, αλλά στους άνδρες και στα άλογα. Και προσθέτει πως οι Έλληνες δεν θα αποφύγουν την υποταγή και θα λογοδοτήσουν για τις προσβολές του παρελθόντος. Ο Ξέρξης δεν πρέπει να τους δώσει το δικαίωμα να γελάνε σε βάρος των Περσών, οι οποίοι ποτέ δεν φάνηκαν δειλοί. Ο Μαρδόνιος, τέλος, αποδίδει τις ευθύνες για την ήττα στη δειλία που επέδειξαν οι Αιγύπτιοι, οι Φοίνικες, οι Κύπριοι και οι Κίλικες (Ηροδ. 8.100), επαναλαμβάνοντας ουσιαστικά την προειδοποίηση της Αρτεμισίας πριν από τη ναυμαχία. (Ηροδ. 8.68) Ο Πέρσης στρατηγός, βέβαια, διατυπώνει αυτήν την πρόταση έχοντας υπόψιν το δικό του συμφέρον. Αν ο Ξέρξης αποζητούσε εξιλαστήριο θύμα ώστε να επιρρίψει ευθύνες για την αποτυχία της εκστρατείας, ως εμπνευστής της ο Μαρδόνιος αποτελούσε την ιδανικότερη περίπτωση. Αυτό, άλλωστε, φαίνεται από τις αντιδράσεις, που προξένησε στην Περσία η είδηση της ήττας: οι Πέρσες έριξαν όλο το βάρος των ευθυνών στο Μαρδόνιο (Ηροδ. 8.99).²⁸⁹

Ο βασιλιάς στρέφεται στην Αρτεμισία για συμβουλές ως προς την τακτική που πρέπει να ακολουθήσει, επειδή *σε παρόμοιες περιστάσεις μόνο αυτήν του είχε δώσει καλές συμβουλές* (Ηροδ. 8.101). Η Αρτεμισία πιστεύει πως πρέπει να αφήσει το Μαρδόνιο πίσω με το στράτευμα που ζήτησε, γιατί αν το σχέδιο του αποδώσει

²⁸⁶ *Πρὸς δέ, ὦ βασιλεῦ, καὶ τότε ἐς θυμὸν βάλεο, ὡς τοῖσι μὲν χρηστοῖσι τῶν ἀνθρώπων κακοὶ δοῦλοι φιλέουσι γίνεσθαι, τοῖσι δὲ κακοῖσι χρηστοί. Σοὶ δὲ ἐόντι ἀρίστῳ ἀνδρῶν πάντων κακοὶ δοῦλοι εἰσὶ, οἱ ἐν συμμαχῶν λόγῳ λέγονται εἶναι, ἐόντες Αἰγύπτιοί τε καὶ Κύπριοι καὶ Κίλικες καὶ Πάμφυλοι, τῶν ὄφελός ἐστι οὐδέν.*

²⁸⁷ Για τον John Hart το επεισόδιο αυτό είναι ακόμη ένα παράδειγμα της άποψης πως ο Ξέρξης θα είχε κερδίσει τον πόλεμο αν ακολουθούσε τις σωστές συμβουλές. Ωστόσο η απόρριψη της πρότασης της Αρτεμισίας έχει κάποια λογική βάση. Το περσικό επιτελείο δεν θα ήθελε να διακινδυνεύσει πτώση του ηθικού του στόλου εξαιτίας της αναμονής (J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 146). Ο Balcer αμφισβητεί πως η Αρτεμισία έδωσε τέτοια συμβουλή και αποδίδει τον όλο διάλογο στη *λογοτεχνική ειρωνεία* του Ηροδότου (J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 263).

²⁸⁸ Κατά τη διάρκεια της ναυμαχίας η Αρτεμισία κάνει μια σύντομη εμφάνιση. Για να ξεφύγει από μια αθηναϊκή τριήρη, που καταδίωκε το πλοίο στο οποίο επέβαινε, βυθίζει ένα συμμαχικό πλοίο, το οποίο μάλιστα ανήκε στο στόλο της. Ο Ηρόδοτος δεν είναι βέβαιος αν έγινε στην τύχη ή είχε κάποια διαμάχη με τον κυβερνήτη του, Δαμασίθυμο, βασιλιά της Καλύνδου, πόλης της Καρίας. Πάντως πράττοντας έτσι, όχι μόνο διασώζει τη ζωή της, αλλά ανεβαίνει ακόμη περισσότερο στην εκτίμηση του Ξέρξη, ο οποίος παρακολούθησε τη ναυμαχία και σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (8.87 – 88) έκανε το εξής σχόλιο: *Οι άντρες μου έγιναν γυναίκες και οι γυναίκες άνδρες*, φράση, που, όπως είδαμε, έχει ήδη διατυπώσει η Αρτεμισία (Ηροδ. 8.67)

²⁸⁹ *Μαρδόνιον ἐν αἰτίῃ τιθέντες.*

καρπούς τότε η επιτυχία θα ανήκει στον Ξέρξη, μια και οι δούλοι του²⁹⁰ πέτυχαν αυτήν τη νίκη. Αν πάλι αποτύχει τότε μικρό το κακό, επειδή ο ίδιος και ο βασιλικός του οίκος θα έχουν σωθεί και κανείς δεν θα νοιαστεί αν ηττηθεί ο Μαρδόνιος. Η Αρτεμισία ολοκληρώνει προσθέτοντας πως ο Ξέρξης, άλλωστε, πραγματοποίησε τον σκοπό της εκστρατείας του με την πυρπόληση της Αθήνας (Ηροδ. 8.102). Ο Ξέρξης ακολουθεί τελικά την πρόταση της, γιατί ταυτιζόταν με τις σκέψεις του²⁹¹ και την στέλνει στην Έφεσο μαζί με μερικούς από τους νόθου γιους του, που τον είχαν συνοδέψει στην εκστρατεία (Ηροδ. 8.103).²⁹² Προφανώς η πράξη αυτή δηλώνει την εμπιστοσύνη που έτρεφε προς το πρόσωπό της.

Η παρουσία της Αρτεμισίας στο ηροδότειο έργο είναι ιδιόμορφη. Από την πρώτη της κιόλας εμφάνιση (στο χωρίο 7.99) είναι ξεκάθαρο πως ο Ηρόδοτος την αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη συμπάθεια: *δεν είναι αναγκαίο να αναφέρω τους υπόλοιπους ταξίαρχους [του στόλου], όμως δεν μπορώ να παραλείψω την Αρτεμισία, τη γυναίκα που εκστράτευσε εναντίον της Ελλάδος, γεγονός που μου φαίνεται πολύ θαυμαστό, της οποίας όταν πέθανε ο άνδρας αφού τον διαδέχθηκε στην εξουσία και μολοντί είχε γιο σε νεαρή ηλικία, εκστράτευσε, αν και δεν ήταν αναγκαίο να το κάνει, λόγω του κουράγιου και του θάρρους της*. Και ολοκληρώνει το εγκώμιο, που της έπλεξε, αναφέροντας πως έδωσε τις καλύτερες συμβουλές στον Ξέρξη από όλους τους συμμάχους.²⁹³ Αναμφισβήτητα η καταγωγή του από την Αλικαρνασσό δεν τον αφήνει ανεπηρέαστο. Αν και μέλος της αντίπαλης πολιτικής παράταξης – συνέβαλε στην απομάκρυνση από την εξουσία του γιου της Αρτεμισίας, Λύγδαμη – φαίνεται πως δεν χάνει την ευκαιρία να γράψει για κάποιον που έστω και για λίγο έφερε την Αλικαρνασσό στο προσκήνιο.²⁹⁴ Συνεπώς, δεν είναι άτοπο να υποθέσουμε, η συμμετοχή της στην εκστρατεία περιγράφεται αρκετά ευνοϊκά από τον Ηρόδοτο, απόρροια ίσως της ερμηνείας των γεγονότων από την ίδια την Αρτεμισία. Συγχρόνως η βασίλισσα της Αλικαρνασσού έρχεται να καλύψει τη θέση του σοφού συμβούλου, που ως τότε κατείχαν διαδοχικά ο Αρτάβανος και ο Δημάρατος.²⁹⁵ Όποτε οφείλουμε να είμαστε αρκετά επιφυλακτικοί για το βαθμό επιρροής της Αρτεμισίας στις αποφάσεις του Ξέρξη, αν και το γεγονός και μόνο πως διοικούσε την περιοχή της Αλικαρνασσού σε μια ιστορική περίοδο, κατά την οποία, φαινομενικά έστω, η άσκηση της εξουσίας ήταν ανδρικό μονοπώλιο,²⁹⁶ αρκεί για να καταστήσει σαφές πως πρόκειται για άνθρωπο με ιδιαίτερα χαρίσματα.

²⁹⁰ Ο περσικός όρος *ba[n]daka* είναι ο πλησιέστερος της ελληνικής φράσης *δούλος του βασιλέως*. Η φράση αυτή δεν είναι προϊόν της λάθος αντίληψης περί περσικής μοναρχίας των αρχαίων Ελλήνων, αλλά ένα μεταφραστικό δάνειο των όρων *ba[n]daka* και *libar*, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν μόνο μια μεμονωμένη πτυχή της τεράστιας πολυπλοκότητας, με την οποία ο θεσμός της απόλυτης μοναρχίας είχε ενσωματωθεί στην Αχαιμεινιδική αυτοκρατορία. Επίσης το γεγονός πως ο Μεγάλος Βασιλιάς αποκαλούσε τους ευγενείς του *ba[n]daka libar/δούλος*, φαίνεται πως φάνηκε ιδεολογικά χρήσιμο στους Έλληνες ούτως ώστε να αποτελέσει τμήμα της αντίθεσης ανάμεσα στους ελεύθερους Έλληνες και στους σκλαβωμένους Πέρσες (Α. Μίσιου, “Δούλος του Βασιλέως. The Politics of Translation”, *Classical Quarterly* 43 (ii), 1993, σ. 390 – 391).

²⁹¹ *Λέγουσα γάρ έπετύγγανε τά περ αυτός ένόεε*.

²⁹² Βλ και J. F. Lazenby, πρβλ σημ. 67, σ. 205.

²⁹³ *Πάντων δε των συμμάχων γνώμας αρίστας βασιλέι απεδέξατο*.

²⁹⁴ J. Hart, πρβλ σημ. 122, σ. 205 – 206.

²⁹⁵ Αξιοσημείωτο είναι πως στο ηροδότειο έργο κανείς τους δεν συνυπάρχει με κάποιον άλλο από την τριάδα. Ο Αρτάβανος μένει πίσω στην Περσία ως αντιβασιλέας, ο Δημάρατος δίνει συμβουλές για ότι αφορά στους Σπαρτιάτες και η τελευταία του εμφάνιση είναι στο χωρίο 8.65. Από εκεί και πέρα τη σκυτάλη την παίρνει η Αρτεμισία.

²⁹⁶ Ωστόσο δεν είναι η μοναδική γυναίκα που καταφέρνει κάτι τέτοιο. Η Μανία διαδέχεται τον αποθανόντα σύζυγο της, Ζήνιος, στη διοίκηση της Αιολίδας στην Τρωάδα με τη συγκατάβαση του Πέρση σατράπη της περιοχής Φαρνάβαζου (Ξενοφών, *Ελληνικά*, 3.1.10). Κάτι αντίστοιχο δεν συμβαίνει στην Ελλάδα, γεγονός που δικαιολογεί ως ένα βαθμό την εντύπωση των αρχαίων Ελλήνων

Πάντως είναι αρκετά σαφές πως καμία από τις παραπάνω ιστορίες δεν δείχνει κάποιο στοιχείο παρακμής κατά τη βασιλεία του Ξέρξη. Ίσως με εξαίρεση την περίπτωση της Αρτεμισίας δεν υπάρχει τίποτα που να συνδέει την ήττα στην Ελλάδα με αυτές τις μισό-ρομαντικές, μισό-τραγικές ιστορίες. Όποιο συμπέρασμα συνδέει την στρατιωτική αποτυχία του Ξέρξη με στροφή σε ερωτικές περιπέτειες και τη Σαλαμίνα ως αιτία για την απαρχή της πτώσης της πανίσχυρης αυτοκρατορίας είναι αδικαιολόγητο.²⁹⁷

πως οι γυναίκες της Εγγύς Ανατολής απολάμβαναν ιδιαίτερες τιμές και ασκούσαν σημαντική επιρροή. Βλ. και Αρριανό (*Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 1.23): *νενομισμένον ἐν τῇ Ἀσίᾳ ἔτι ἀπὸ Σεμιράμεως καὶ γυναικῶν ἄρχειν ἀνδρῶν.*

²⁹⁷ H. Sancisi-Weerdenburg, πρβλ σημ. 250, σ. 31.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συνοψίζοντας, η ελληνική εκστρατεία είναι το μοναδικό τεκμηριωμένο μελανό σημείο της βασιλείας του Ξέρξη. Ο Πέρσης μονάρχης δεν πέτυχε να πραγματοποιήσει τον απώτερο στόχο του, που είχε θέσει αρχικά ο πατέρας του, να εξαναγκάσει τους Έλληνες της κυρίως Ελλάδας να αποδεχτούν την περσική ηγεμονία και στη συνέχεια να δημιουργήσει την πρώτη, πιθανόν, περσική σατραπεία στην Ευρώπη. Ταυτόχρονα οι νίκες των Ελλήνων στην ξηρά και κατά κύριο λόγο στη θάλασσα είχαν ως άμεσο αποτέλεσμα την εξέγερση πολλών νησιών του Αιγαίου και αρκετών πόλεων της Ιωνίας, περιοχές που οι Αχαιμενίδες ούτως ή άλλως δυσκολεύονταν να διατηρήσουν υπό τον πλήρη έλεγχό τους λόγω της έντονης ναυτικής φύσης των Ελλήνων. Η δημιουργία της Δηλιακής Συμμαχίας, με επικεφαλής τους Αθηναίους, μετέφερε τις πολεμικές συγκρούσεις στα εδάφη της Περσικής αυτοκρατορίας. Οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους διεξήγαγαν με μεγάλη επιτυχία πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των Περσών στο Αιγαίο και στα παράλια της Θράκης και της Μικράς Ασίας, αλλά και στη νοτιανατολική Μεσόγειο, καταφέροντας να μέσα στις δεκαετίες του 470 και του 460 π.Χ. να ελαχιστοποιήσουν το βαθμό της περσικής επιρροής στον αιγαιακό χώρο. Οστόσο δεν γνωρίζουμε αν κάποια άλλη περιοχή, που υπόκειντο στην Αχαιμενιδική αυτοκρατορία, εξεγέρθηκε μετά την ελληνική εκστρατεία και ενώ βασίλευε ο Ξέρξης.

Σε ότι αφορά στους αρνητικούς χαρακτηρισμούς, που του αποδίδονται για διάφορες πράξεις του κατά την πορεία της εκστρατείας, τα πάντα είναι ζήτημα ερμηνείας. Ο Ξέρξης δεν πρωτοτυπεί, καθώς για τις πράξεις του, οι οποίες εξετάζονται εδώ, υπάρχει κάποιο προηγούμενο στα χρονικά της αυτοκρατορίας και οι ίδιοι οι Έλληνες, αρκετές φορές, προβαίνουν σε παρόμοιες ενέργειες. Παρέμεινε στο περσικό θρόνο για είκοσι ένα περίπου χρόνια. Η μεγάλη χρονική διάρκεια της βασιλείας του φανερώνει πως διέθετε τις απαραίτητες ικανότητες για να διοικήσει την Αχαιμενιδική αυτοκρατορία και δεν όφειλε το αξίωμα του στην καταγωγή του και μόνο. Μπορεί να μην διέθετε την ικανότητα ή την καλή τύχη του Δαρείου ως προς την επιλογή των αξιωματούχων του, αλλά αν αληθεύουν οι απώλειες των Περσών σε υψηλούς αξιωματούχους στην ελληνική εκστρατεία, που παρουσιάζουν ο Αισχύλος και ο Ηρόδοτος, δεν είναι ίσως υπερβολική η παρατήρηση πως ο Ξέρξης, καλύπτοντας τα κενά με ανθρώπους της αρεσκείας του, εδραίωσε την εξουσία του σε πιο σταθερή βάση. Τέλος από τον Ξέρξη και έπειτα δεν διαπιστώνεται παραπέρα αύξηση των εδαφών της αυτοκρατορίας, αλλά φαίνεται πως έγιναν προσπάθειες για καλύτερη οργάνωση των διοικητικών θεσμών και αναδιοργάνωση του συστήματος των σατραπειών.²⁹⁸

Πρόθεση μου δεν ήταν να προασπίσω ούτε τους Έλληνες, ούτε τον Ξέρξη, αλλά απλώς να εκθέσω με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια την ιδιαιτερότητα της οπτικής γωνίας με την οποία έχουμε συνηθίσει να ενθυμόμαστε και να εξετάζουμε τα *Μηδικά*. Η ελληνική εκστρατεία του Ξέρξη είναι αν μη τι άλλο φορτισμένη συναισθηματικά με αποτέλεσμα να μας διαφεύγει η πραγματική της υπόσταση. Είναι μάλλον αδύνατον να μάθουμε τι ακριβώς συνέβη, ειδικά μετά την πάροδο κάτι λιγότερο από δύομισι χιλιετιών. Το μόνο βέβαιο είναι το τελικό αποτέλεσμα, η νίκη του ελληνικού συνασπισμού και η σταδιακή εκδίωξη των Περσών από την κυρίως Ελλάδα. Από εκεί και πέρα μπορούμε να προσεγγίσουμε το γενικό πλαίσιο των

²⁹⁸ A. Kuhrt, πρβλ σημ. 44, σ. 676.

γεγονότων και να εξάγουμε κάποια εύλογα συμπεράσματα, τα οποία με τη σειρά τους θα μας οδηγήσουν στη διατύπωση κάποιων ερωτημάτων και ούτω καθεξής.

Το ουσιώδες μειονέκτημα σε αυτήν την απόπειρα, όπως άλλωστε και στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι η ίδια η φύση της ιστορίας. Ανέκαθεν η ιστορία γραφόταν από τους νικητές. Όταν δυο πολιτισμοί συγκρούονται ο ηττημένος εξολοθρεύεται και ο νικητής είναι εκείνος που πάντα γράφει τα βιβλία τη ιστορίας, βιβλία, τα οποία, όπως είναι απολύτως φυσικό και αναμενόμενο, εξυμνούν το νικητή και δυσφημίζουν τον ηττημένο εχθρό. Η ιστορία είναι από τη φύση της μονόπλευρη και ουσιαστικά δουλειά του ερευνητή της είναι να ανακαλύψει την κρυμμένη δεύτερη πλευρά. Από την άλλη, ο ίδιος ο ερευνητής επηρεάζεται στο έργο του από τα δικά του προσωπικά βιώματα και τις προσωπικές και εθνικές αντιλήψεις του και είναι πολύ πιθανόν να οδηγηθεί σε λανθασμένα ή μονοδιάστατα συμπεράσματα.

Η καταγραφή της εκστρατείας οφείλεται στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Ο Jack Balcer γράφει χαρακτηριστικά: “Οι Πέρσες έχασαν τους πολέμους τους στην Ελλάδα κυρίως επειδή οι θριαμβευτές Έλληνες έγραψαν τις ιστορίες και τα υπόλοιπα κείμενα που διασώζονται και παρουσίασαν με έμφαση τις νίκες ως αναπόφευκτές και προδικασμένες.”²⁹⁹ Το ζήτημα της αντικειμενικότητας στην καταγραφή των γεγονότων τίθεται υπό βάσιμη αμφισβήτηση, όπως άλλωστε φαίνεται από τη μάχη των Θερμοπυλών που τη διασώζουν ο Ηρόδοτος και ο Διόδωρος. Οι Θερμοπύλες παρουσιάζονται ως έπος από την ελληνική πλευρά και αποσιωπάται σε μεγάλο βαθμό το γεγονός πως στην πραγματικότητα πρόκειται για σημαντική ήττα, συνοδευόμενη μάλιστα με την ολοκληρωτική απώλεια ενός στρατιωτικού σώματος των Σπαρτιατών, των καλύτερων αρχαίων Ελλήνων πολεμιστών. Αξιοσημείωτο πάντως είναι πως δεν διασώζεται κανείς Σπαρτιάτης, περίοικος, εἰλωτας και Θεσπιάας από την τελική αναμέτρηση. Επιπλέον είναι δύσκολο να δεχθεί κανείς οι Πέρσες πράγματι ακολούθησαν την τακτική που περιγράφει ο Ηρόδοτος. Οι Πέρσες προέρχονται από ορεινή χώρα και ασφαλώς γνώριζαν καλά πως η κατά μέτωπο επίθεση σε ένα οχυρωμένο πέρασμα βασισμένη μόνο στην αριθμητική τους υπεροχή δεν θα είχε κάποιο άμεσο και οικονομικό, σε ότι αφορά τις ζωές των πολεμιστών τους, αποτέλεσμα. Είναι απολύτως βέβαιο πως διέθεταν από μόνοι τους σαφείς γνώσεις για τον ελληνικό οπλισμό και τρόπο μάχης (κατάκτηση της Μικράς Ασίας από τον Κύρο, Ιωνική Επανάσταση, Μαραθώνας) και στο στράτευμα συμπεριλαμβάνονταν μια σειρά από Έλληνες συμβούλους έτοιμους να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους επί παντός επιστητού. Ειδικά αν λάβουμε υπόψιν τη μέθοδο που ακολούθησαν οι Πέρσες για την κατάληψη της Ακρόπολης των Αθηνών, όπως είχαν πράξει στο παρελθόν με τις Σάρδεις, γίνεται εμφανές πως κάτι μας έχει διαφύγει στην πορεία.

Εν συντομία, δεν θα μάθουμε ποτέ ποιος ήταν ο Ξέρξης. Οι ποικίλες πτυχές του χαρακτήρα του είναι πρακτικώς αδύνατο να ανιχνευτούν εξαιτίας της φύσης των πηγών μας. Πάντως είναι απολύτως βέβαιο πως τα μέτρα και τα σταθμά της Εγγύς Ανατολής διαφέρουν ριζικά από τα αντίστοιχα αρχαία ελληνικά. Ο ηγεμόνας της Ανατολής οφείλει να είναι ιδιαίτερα απόλυτος και σκληρός στις αποφάσεις που λαμβάνει, μια και πίσω από αυτόν υπάρχει μια τεράστια ομάδα συγγενών και ευγενών με αξιώσεις στο θρόνο, πολλές φορές εξίσου σοβαρές με τις δικές του, που περιμένουν ένα απλό στραβοπάτημα για να τον βγάλουν από τη μέση. Ο Ξέρξης σε καμία περίπτωση δεν πράττει κάτι διαφορετικό από τους προκατόχους του, αλλά παρόλα αυτά δέχεται σκληρή και αρνητική κριτική, επειδή τόλμησε να εισβάλει στην αρχαία Ελλάδα. Επιπλέον δεν ευσταθεί η υπόθεση πως η κακότητα και ο

²⁹⁹ J. M. Balcer, “The Persian Wars against Greece. A Reassessment”, *Historia* 38, 1989, σ. 127.

βαρβαρισμός των Περσών ξεκινούν με την ελληνική εκστρατεία. Με την εξέταση της ζωής και του έργου του Ξέρξη υπό το πρίσμα της Εγγύς Ανατολής διαπιστώνουμε πως έχουμε να κάνουμε με μια εντελώς διαφορετική προσωπικότητα. Κατά πάσα πιθανότητα, όπως άλλωστε και σε πολλές άλλες περιπτώσεις, η αλήθεια να βρίσκεται κάπου στη μέση.

APPENDIX

Ξέρξης και Ιουδαία

Έχει διατυπωθεί η υπόθεση ότι, εκτός της Αιγύπτου και της Βαβυλώνας, εξεγέρθηκε και η Ιουδαία. Ένα χωρίο της Παλαιάς Διαθήκης αποτελεί τη μοναδική ένδειξη για αυτό το συμπέρασμα: *Στην αρχή της βασιλείας του Ahasuerus, οι άνθρωποι της χώρας συνέταξαν μια κατηγορία εναντίον των κατοίκων της Ιουδαίας και της Ιερουσαλήμ* (Εσδρα, 4.6). Ο Ahasuerus ταυτίζεται με τον Ξέρξη, ίσως επειδή το προηγούμενο χωρίο του Έσδρα (4.4 – 5) αναφέρεται στους προκατόχους του Κύρο και Δαρείο και το αμέσως επόμενο (4.7) στο διάδοχό του, Αρταξέρξη. Στο βιβλίο της Εσθήρ, όπου γίνεται εκτενέστερη αναφορά στη βασιλεία του Ahasuerus και τη σχέση της με τους Ιουδαίους, δεν διαπιστώνεται τίποτα που να επισφραγίζει με βεβαιότητα την ταύτιση αυτού του βιβλικού βασιλιά με τον Ξέρξη.³⁰⁰ Το όλο περιστατικό τοποθετείται το 486 π.Χ., χρονιά ανόδου του Ξέρξη στο θρόνο και ενώ μαινόταν ακόμη η εξέγερση στην Αίγυπτο. Για τον Balcer το χωρίο 4.6. του Έσδρα είναι αρκετή απόδειξη για να υποστηρίξει πως όντως οι Ιουδαίοι εξεγέρθηκαν και πως ο Ξέρξης τους καθυπόταξε γρήγορα καθοδόν προς την Αίγυπτο. Ωστόσο παρατηρεί πως δεν γνωρίζουμε τίποτα άλλο για την έκβαση της εξέγερσης ή για τις νέες ρυθμίσεις που ίσως να επέβαλε ο Ξέρξης μετά την καταστολή της.³⁰¹ Αντίθετα ο Cuyler Young Jr καταλήγει στο συμπέρασμα πως δεν πραγματοποιήθηκε εξέγερση στην Ιουδαία. Το χωρίο του Έσδρα υπαινίσσεται πως “η γενική πολιτική αστάθεια της περιοχής κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ξέρξη επέτρεψε στους

³⁰⁰ Το βιβλίο της Εσθήρ έχει χαρακτηριστεί ως *ιστορικό μυθιστόρημα*. Η ακριβής χρονολόγηση της συγγραφής του αποτελεί θέμα συζήτησης, αλλά οι απαρχές της πρέπει να τοποθετηθούν πριν από την οριστική αναθεώρησή του βιβλίου την Ελληνιστική περίοδο. Ανεξάρτητα στοιχεία υποστηρίζουν την απόδοση των γεγονότων που περιγράφει στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. Η λέξη *mrđk*, η οποία κάλλιστα θα μπορούσε να διαβαστεί ως Mordecai, εμφανίζεται σε ένα Αραμαϊκό γράμμα του 5^{ου} αιώνα και ένας Marduku εμφανίζεται ως αξιωματούχος στα Σούσα τα τελευταία χρόνια βασιλείας του Δαρείου και τα πρώτα του Ξέρξη (M. C. Miller, *Athens and Persia in the Fifth Century BC. A Study in Cultural Receptivity*, 1997, σ. 125 – 126). Της ίδιας γνώμης είναι και η Kuhrt (ο.π., σ. 649). Σύμφωνα όμως με τα όσα παραθέτει ο Ιώσηπος (11. 184 – 185), πληροφορία που η Miller έχει υπόψη της, υπάρχει δυνατότητα ταύτισης του Ahasuerus της Εσθήρ με το διάδοχο του Ξέρξη, Αρταξέρξη. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του το έθνος των Ιουδαίων κινδύνεψε να καταστραφεί ολοκληρωτικά και διασώθηκε μόνο χάρις στην παρέμβαση της Ιουδαίας γυναίκας του Πέρση βασιλιά. Από τον Ιώσηπο (11. 120 – 130), ωστόσο, βλέπουμε πως ο Έσδρα εκμεταλλευόμενος τη φίλια, που έτρεφε ο Ξέρξης απέναντι του, ζήτησε τη μεσολάβηση του. Ο Ξέρξης διέταξε τους σατράπες της Συρίας να επιτρέψουν στους Ιουδαίους τα περιουσιακά στοιχεία του ναού των Ιεροσολύμων, τα οποία βρισκόταν ακόμη στη Βαβυλώνα. Συνεπώς αν η πληροφορία του Ιώσηπου είναι αληθής διαπιστώνουμε πως όντως υπάρχει επαφή του Ιουδαίου με τον Ξέρξη και μάλιστα ιδιαίτερα στενή. Άρα το επεισόδιο στο οποίο αναφέρεται ο Έσδρα δεν θα πρέπει να σχετίζεται με το συγκεκριμένο Μεγάλο Βασιλιά του οποίου το όνομα σίγουρα γνώριζε. Ο Yamauchi (πρβλ σημ. 50, σ. 187) πάντως υποστηρίζει πως δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως ο Ahasuerus είναι ο Ξέρξης. Καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα έπειτα από σύγκριση της γραφής του ονόματος του Ξέρξη στα Ακκαδικά (*Ahšī'aršu*) με της αντίστοιχης στα Εβραϊκά (*'ahašweroš*). Επιπλέον διαπιστώνει πως δεν είναι εύκολη η ταύτιση του Mordecai με τον Marduku καθώς υπάρχουν πάνω από τριάντα πινακίδες από την Περσέπολη οι οποίες χρονολογούνται στο διάστημα μεταξύ του 505 και του 499 και εμπεριέχουν το όνομα Marduka ή Marduku που μπορεί να αντιστοιχεί έως και σε τέσσερα διαφορετικά πρόσωπα. Για τον Yamauchi δεν αποκλείεται κάποιος από αυτούς να είναι ο βιβλικός Mordecai (σ. 187).

³⁰¹ J. M. Balcer, πρβλ σημ. 2, σ. 224. Υποθέτει, επίσης, πως ίσως τα κοινωνικά και θρησκευτικά προβλήματα που αναφέρονται διεξοδικά στο βιβλίο του Μαλαχία να διαφωτίσουν έστω και στο ελάχιστο την εξέγερση της Ιουδαίας.

δυσारेστημένους κατοίκους να στραφούν με μεγαλύτερη σιγουριά εναντίον των Ιουδαίων, που επέστρεψαν από την αιχμαλωσία στη Βαβυλώνα, και είχαν την υποστήριξη της κεντρικής εξουσίας, αλλά ακόμη και οι ταραχοποιοί παρουσιάζονται να απευθύνονται στο βασιλιά για επανορθώσεις”.³⁰²

Η περίπτωση της Ιουδαίας είναι ιδιόμορφη. Οι μελετητές που κάνουν λόγο για εξέγερση είναι ελάχιστοι – πιο συγκεκριμένα μόνο οι προαναφερθέντες Balcer και Cuyler Young Jr – και επιπροσθέτως η ταύτιση του Ahasuerus με τον Ξέρξη είναι επισφαλής. Η λύση μάλλον είναι πιο απλή αν αποδεχτούμε πως η επιστολή αυτή δεν σχετίζεται με εξέγερση. *Οι άνθρωποι της χώρας με τη συνδρομή Περσών αξιωματούχων, που είχαν φιλικές σχέσεις ή απλώς εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά τους με λαούς οι οποίοι είχαν επανεγκατασταθεί στη Σαμάρια και σε άλλα τμήματα της σατραπείας Πέραν του Ποταμού, διαμαρτυρήθηκαν στο Μεγάλο Βασιλιά για έργα ανοικοδόμησης του Ναού της Ιερουσαλήμ ή για το κλίμα ιουδαϊκού αυτονομισμού που είχε επικεντρωθεί στην Ιερουσαλήμ.*³⁰³ Υπάρχουν δυσκολίες ως προς τη χρονολόγηση και το ίδιο το κείμενο. Δεν είμαστε σε θέση να εξακριβώσουμε να το περιστατικό διαδραματίζεται κατά τη βασιλεία είτε του Ξέρξη, εφόσον βέβαια αποδεχτούμε πως αυτός και ο βιβλικός Ahasuerus είναι το ίδιο πρόσωπο, είτε του Αρταξέρξη Α΄ (Έσδρα 4.11). Το επεισόδιο έχει συσχετιστεί με την περίοδο αστάθειας που ακολούθησε τη δολοφονία του Ξέρξη το 465, αλλά και με τις δραστηριότητες των Έσδρα και Nehemiah οι οποίοι παρά τις οποιασδήποτε αντιδράσεις πέτυχαν να σταματήσουν κάποιου είδους οικοδομική δραστηριότητα στην Ιερουσαλήμ πληροφορώντας το βασιλιά πως οι Ισραηλίτες *ανακατασκεύαζαν εκείνη την αμαρτωλή και επαναστάτρια πόλη.*³⁰⁴ Τέλος υπάρχει και η άποψη πως η επιστολή που μνημονεύει ο Έσδρα είναι ένα είδος κατηγορίας εναντίον των κατοίκων της Ιουδαίας και της Ιερουσαλήμ σχετίζεται με κάποιο τρόπο με την Αιγυπτιακή εξέγερση του 486 και έχει συνταχθεί την ίδια χρονιά.³⁰⁵ Την όλη σύγχυση των ερευνητών υπογραμμίζει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο η άποψη που παραθέτει ο Yamauchi: “τα επιχειρήματα για αυτήν τη θέση [την υποτιθέμενη καταστροφή της Ιερουσαλήμ το 485] στηρίζονται στην ερμηνεία πολλών χωριών της Παλαιάς Διαθήκης η οποία είναι πολύ υποκειμενική και σε ορισμένες περιπτώσεις είναι απλώς η συσσώρευση μιας υπόθεσης σε μια προηγούμενη”.³⁰⁶

³⁰² T. Cuyler Young Jr, πρβλ σημ. 2, σ. 72 – 73.

³⁰³ J. M. Cook, πρβλ σημ. 46, σ.100.

³⁰⁴ M. J. N. Leith, “Israel among the Nations: The Persian Period”, *The Oxford History of the Biblical World*, M. D. Coogan (εκδ.), 1998, σ. 397.

³⁰⁵ E. Stern, πρβλ σημ. 197, 73. Ωστόσο διαπράττει το προφανέστατο και ιδιαίτερα σοβαρό λάθος με το να τοποθετήσει χρονικά την αιγυπτιακή εξέγερση το 483 π.Χ. Ίσως να πρόκειται για τυπογραφικό σφάλμα. Στην περίπτωση όμως που δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, τότε η επιστολή πρέπει να χρονολογηθεί και αυτή το 483.

³⁰⁶ E. M. Yamauchi, πρβλ σημ. 50, σ. 188.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- E. Badian, "Alexander in Iran", *CHI ii*, σ. 420 – 501.
- E. Badian, "The King's Indians", *Alexander Der Grosse. Eine Welteroberung Und Ihr Hintergrund*, Πεπραγμένα του Διεθνούς Συνεδρίου για τον Αλέξανδρο Βόννη 19 – 21/12 1996, W. Will (εκδ.), 1998, σ. 205 – 224.
- J. M. Balcer, "Persian occupied Scudra", *Historia* 37, 1988, σ. 1 – 21.
- J. M. Balcer, *The Persian Conquest of the Greeks 545 – 450 BC*, Κονσταντζ, 1995.
- J. M. Balcer, "The Persian Wars against Greece. A Reassessment", *Historia* 38, 1989, σ. 127 – 143.
- A. Balmire, "Pausanias and Persia", *GRBS* 11, 1970, σ. 295 – 305.
- C. Baurain – C. Bonnet, *Les Phéniciens. Marins des trois Continents*, Παρίσι, 1992.
- H. Bengtson, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος*, μτφρ. Α. Γαβρίλη, Αθήνα, 1979.
- H. Bengtson, *The Greeks and the Persians*, Λονδίνο, 1969.
- R. M. Berthold, "The Athenian Embassies to Sardis and Cleomene's Invasion of Attica", *Historia* 51, 2002, σ. 257 – 267.
- E. J. Bickerman – H. Tadmor, "Darius I, Pseudo-Smerdis, and the Magi", *Athenaeum* 56, 1978, σ. 240 – 261.
- Α. Σ. Βλάχος, *Η Σκιά του Βασιλέως 559 – 330 π.Χ.*, Αθήνα, 1991.
- J. Bottéro, *Mesopotamia. Writing, Reasoning and the Gods*, μτφρ. Z. Bahrani και M. Van De Mierop, Σικάγο, 1987.
- M. Boyce, *A History of Zoroastrianism*, τόμος 2, Λέϊντεν, 1982.
- M. Boyce, "The Religion of Cyrus the Great", *Achaemenid History III, Method and Theory*, A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1988, σ. 15 – 31.
- E. Bresciani, "Egypt and the Persian Empire", Herman Bengtson (εκδ.), *The Greeks and the Persians*, Λονδίνο, 1969, σ. 333 – 353.
- E. Bresciani, "The Persian Occupation of Egypt", *CHI ii*, σ. 502 – 528.
- P. Briant, "Histoire de l'empire Perse de Cyrus à Alexandre", *Achaemenid History X*, P. Briant, A. Kuhrt, M. Cool Root, H. Sancisi-Weerdenburg, J. Wiesehöfer, (εκδ.), Λέϊντεν, 1996.
- P. Briant, "La Date des Révoltes Babylonniennes contre Xerxès", *Studia Iranica* 21, 1992, σ. 7 – 20.
- M. Brosius, *Women in Ancient Persia (559 – 331 BC)*, Οξφόρδη, 1996.
- A. R. Burn, *Persia and the Greeks. The Defense of the West 546 – 478 B.C.*, Λονδίνο, 1962.
- G. C. Cameron, "Ancient Persia", *The Idea of History in the Ancient Near East*, R. C. Dentan (εκδ.), Λονδίνο, 1967, σ. 77 – 97.
- G. C. Cameron, "The Persian Satrapies and Related Matters", *JNES* 32, 1973, σ. 47 – 56.
- R. Collins, *The Medes and the Persians. Conquerors and Diplomats*, Λονδίνο, 1974.
- J. M. Cook, "The rise of the Achaemenids and establishment of their empire", *CHI ii*, σ. 200 – 291.
- J. M. Cook, *The Persian Empire*, Λονδίνο, 1983.
- M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, μτφρ. W. J. Vogelsang, Λέϊντεν, 1989.
- M. A. Dandamaev, "The Diaspora. Babylonia in the Persian Age", *CHJ i*, σ. 326 – 342.

- M. A. Dandamaev – V. Lukonin, *The Culture and Social Institutions of Ancient Iran*, μτφρ. P. L. Kohl, Κέιμπριτζ, 1989.
- S. Dalley, “Occasions and Opportunities. Persian, Greek, and Parthian Overlords”, *The Legacy of Mesopotamia*, S. Dalley (εκδ.), Οξφόρδη, 1998, σ. 35 – 55.
- J. Davis, *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, Λονδίνο, 1999.
- J. Elayi, *Sidon Cité Autonome de l’empire Perse*, Παρίσι, 1989.
- D. W. Engels, *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*, Μπέρκλεϊ, 1978.
- A. Farkas, *Achaemenid Sculpture*, Ινσταμπούλ, 1974.
- J. V. A. Fine, *The Ancient Greeks. A Critical History*, Λονδίνο, 1983.
- H. P. Francfort, “Central Asia and Eastern Iran”, *CAH iv*², σ. 165 – 192.
- R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, Νέα Υόρκη και Τορόντο, 1966.
- P. Georges, *Barbarian Asia and the Greek Experience: from the Archaic Period to the Age of Xenophon*, Λονδίνο, 1994.
- P. Georges, “Saving Herodotus’ Phenomena. The Oracles and the Events of 480 B.C.”, *Classical Antiquity* 5, 1986, σ. 14 – 59.
- B. Gharib, “A Newly Found Inscription of Xerxes”, *Iranica Antiqua* 8, 1968, σ. 54 – 69.
- R. Ghirsham, *Persia. From the Origins to Alexander the Great*, μτφρ. S Gilbert – J. Emmons, Λονδίνο, 1964.
- G. Gnoli, “Zoroastrianism”, *Religions of Antiquity*, Robert M. Seltzer (εκδ.), Νέα Υόρκη, 1989, σ. 128 – 147.
- P. Green, *The Greco-Persian Wars*, Μπέρκλεϊ, 1996.
- G. Grundy, *The Great Persian War*, Νέα Υόρκη, 1901.
- R. T. Hallock, “The Evidence of the Persepolis Tablets”, *CHI ii*, σ. 588 – 609.
- E. Hall, *Inventing the Barbarian. Greek Self-definition through Tragedy*, Οξφόρδη, 1989.
- N. G. L. Hammond – L. J. Rosemon, “The Construction of Xerxes’ Bridge over the Hellespont”, *JHS* 116, 1996, σ. 88 – 107.
- N. G. L. Hammond, *A History of Greece to 322 BC*, Οξφόρδη, 1986³.
- N. G. L. Hammond, “The Expedition of Datis and Artaphernes”, *CAH iv*², σ. 493 – 517.
- N. G. L. Hammond, “The Expedition of Xerxes”, *CAH iv*², σ. 518 – 591.
- J. Hart, *Herodotus and Greek History*, Λονδίνο, 1993².
- F. Hartog, *The Mirror of Herodotus*, μτφρ. Janet Lloyd, Μπέρκλεϊ και Λος Άντζελες, 1988.
- C. Hignett, *Xerxes Invasion of Greece*, Οξφόρδη, 1963.
- W. W. How – J. Wells, *A Commentary on Herodotus with introduction and appendixes*, 2 τόμοι, Οξφόρδη, 1975⁸.
- H. R. Immerwahr, *Form and Thought in Herodotus*, Κλήβελαντ, 1966.
- A. De Jong, *Traditions of the Magi. Zoroastrianism in Greek and Latin Literature*, Λέϊντεν, 1997.
- T. Kelly, “Persian Propaganda – A Neglected Factor in Xerxes’ Invasion of Greece and Herodotus”, *Iranica Antiqua* 38, 2003, σ. 173 – 219.
- R. G. Kent, *Old Persian. Grammar, Texts, Lexicon*, Νιου Χάβεν, 1953.
- A. Kuhrt, “Alexander and Babylon”, *Achaemenid History V, The Roots of European Tradition*, J. W. Drijvers – H. Sancisi-Weerdenburg, (εκδ.), Λέϊντεν, 1990, σ. 121 – 130.
- A. Kuhrt, “Earth and Water”, *Achaemenid History III, Method and Theory*, A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1988, σ. 87 – 99.

- A. Kuhrt, *The Ancient Near East c. 3000 – 330 BC*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, 1995.
- A. Kuhrt – S. Sherwin-White, *Hellenism in the East*, Μπέρκλεϊ, 1987.
- A. Kuhrt – Susan Sherwin-White, “Xerxes Destruction of Babylonian Temples”, *Achaemenid History II, The Greek Sources*, A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1984, σ. 69 – 78.
- M. Lang, “Scapegoat Pausanias”, *CJ* 63, 1967, σ. 79 – 85.
- D. Lateiner, *The Historical Method of Herodotus*, Τορόντο, 1989.
- R. Lattimore, “The Wise Advisor in Herodotus”, *CP* 34, 1939, σ. 24 – 35.
- J. F. Lazenby, *The Defence of Greece*, Ουαρμίνστερ, 1993.
- M. J. N. Leith, “Israel among the Nations: The Persian Period”, *The Oxford History of the Biblical World*, M. D. Coogan (εκδ.), Οξφόρδη, 1998. σ. 367 – 419.
- D. Lefant, “La «Décadence» du Grand Roi et les ambitions de Cyrus le Jeune: aux sources Perses d’un mythe Occidental?”, *Revue des Études Grecques* 114, Ιούλιος – Σεπτέμβριος 2001, σ. 407 – 438.
- A. B. Lloyd, “The Inscription of Udjahorresnet. A Collaborator’s Testament”, *JEA* 68, 1982, σ. 166 – 180.
- D. D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Νέα Υόρκη, 1927.
- F. Maurice, “The Size of the Army of Xerxes in the Invasion of Greece, 480 B.C.”, *JHS* 50, 1930, σ. 210 – 235.
- M. Mayrhofer, “Xerxès le Roi des Rois”, *Acta Iranica* I, 1974, σ. 108 – 116.
- M. Meuleau, “Mesopotamia under Persian Rule”, Herman Bengtson (εκδ.), *The Greeks and the Persians*, Λονδίνο, 1969, σ. 354 – 385.
- M. C. Miller, *Athens and Persia in the Fifth Century BC. A Study in Cultural Receptivity*, Κέμπριτζ, 1997.
- A. Μίσιου, “Δούλος του Βασιλέως. The Politics of Translation”, *Classical Quarterly* 43 (ii), 1993, σ. 377 – 391.
- J. A. R. Munro, “Xerxes’ Invasion of Greece”, *CAH iv*¹, σ. 268 – 316.
- C. Nylander, “Who Mutilated “Sargon’s” Head?”, *AJA* 84, 1980, σ. 329 – 333.
- A. T. Olmstead, *History of the Persian Empire*, Σικάγο και Λονδίνο, 1970⁶.
- A. L. Oppenheim, “Assyrian and Babylonian Historical Texts”, *The Ancient Near East. An Anthology of Texts and Pictures*, J. B. Pritchard (εκδ.), Πρίνσετον, 1965, σ. 188 – 208.
- A. L. Oppenheim, “The Babylonian Evidence of Achaemenian Rule in Mesopotamia”, *CHI ii*, σ. 529 – 587.
- Κ. Παπαρηγόπουλος, *Παγκόσμιος Ιστορία*, τόμος I και II, Αθήνα, 1958².
- Γ. Παπασταύρου, *Αρχαία Ιστορία*, Θεσσαλονίκη, 1953.
- Χρ. Πελεκίδης – Α. Δεσποτόπουλος, “Οι Μεγάλοι Εθνικοί Πόλεμοι. Από τον Μαραθώνα στις Θερμοπύλες στη Σαλαμίνα και στις Πλαταιές”, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Γ₁, σ. 278 – 357.
- E. Porada, “Classic Achaemenian Architecture and Sculpture”, *CHI ii*, σ. 793 – 827.
- E. J. Powell, *A Lexicon to Herodotus*, Χίλντεσχεϊμ, 1977².
- G. Rawlinson, *Five Great Monarchies*, τόμοι I – III, Λονδίνο, 1867.
- M. Roaf, “Sculptures and Sculptors at Persepolis”, *Iran* 21, 1983.
- C. A. Robinson Jr, *Ancient History. From Prehistoric Times to the death of Justinian*, Νέα Υόρκη, 1951.
- D. M. Robinson, *A Short History of Greece*, Νέα Υόρκη, 1936.
- M. Cool Root, *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire*, Λέϊντεν, 1979.
- H. Sancisi – Weerdenburg, “Darius I and the Persian Empire”, J. M. Sasson (εκδ.), *Civilizations of the Ancient Near East*, 1995, τόμος 2, σ. 1035 – 1050.

- H. Sancisi-Weerdenburg, "Exit Atossa: Images of Women in Greek historiography on Persia", *Images of Women in Antiquity*, A. Cameron – A. Kuhrt (εκδ.), Λονδίνο, 1983, σ. 20 – 33.
- H. Sancisi-Weerdenburg, "Decadence in the Empire or Decadence in the Sources? From Source to Synthesis: Ctesias", *Achaemenid History I, Sources, Structures, Synthesis*, H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1987, σ. 33 – 45.
- H. Sancisi-Weerdenburg, "The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism: Cyropaedia VIII.VIII and its Influence", *Achaemenid History II, The Greek Sources*, A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1984, σ. 117 – 131.
- E. W. Said, *Οριενταλισμός*, μτφρ. Φ. Τερζάκης, Αθήνα, 1996.
- M. Schwartz, "The Old Eastern Iranian World View according to the Avesta", *CHI* ii, σ. 640 – 663.
- M. Schwartz, "The Religion of Achaemenian Iran", *CHI* ii, σ. 664 – 697.
- J. Sharwood Smith, *Greece and the Persians*, Μπρίστολ, 1990.
- C. G. Starr, *A History of the Ancient World*, Οξφόρδη, 1983³.
- E. Stern, "The Persian Empire and the Political and Social History of Palestine in the Persian Period", *CHJ* i, σ. 71 – 87.
- M. W. Stolper, "The Governor of Babylon and Across – the – River in 486 B.C.", *JNES* 48:4, 1989, σ. 283 – 305.
- D. Stronach "Darius at Pasargadae: A Neglected Source for the History, Art and Archaeology of Early Persia", *Proceedings of the XLVe Rencontre Assyriologique Internationale*, τόμος 1, *Historiography of the Cuneiform World*, T. Abusch, P. A. Beaulieu, J. Huehnergard, P. Machinist, P. Steinkeller (εκδ.), τόμος 2, *Seals and Seal Impressions*, W. W. Hallo, I. J. Winter (εκδ.), Μπηθεσδά, Μαρούλαντ, 2001, http://www.oi.uchicago.edu/OI/DEPT/RA/rai/45_Abstracts.html.
- D. Stronach, "On the Interpretation of the Pasargadae Inscriptions", *Ultra Terminum Vagari. Scritti in onore di Carl Nylander*, B. Magnusson, S. Renzetti, P. Vian, S. J. Voicu (εκδ.), Ρώμη, 1997, σ. 323 – 329.
- D. Stronach, "Tepe Nūsh – I Jān: The Median settlement", *CHI* ii, σ. 832 – 837.
- A. B. Tilia, "Recent Discoveries at Persepolis", *AJA* 81, 1977, σ. 69 – 79.
- C. Tuplin, "Darius' Suez Canal and Persian Imperialism", *Achaemenid History VI, Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire*, A. Kuhrt – H. Sancisi-Weerdenburg (εκδ.), Λέϊντεν, 1991, σ. 237 – 283.
- W. J. Vogelsang, *The Rise and Organization of the Achaemenid Empire. The Eastern Iranian Evidence*, Λέϊντεν, 1992.
- R. Waterfield, *Herodotus, the Histories*, μτφρ. R. Waterfield, εισαγωγή και σημειώσεις C. Dewald, Οξφόρδη, 1998.
- J. Wiesehöfer, *Ancient Persia*, Νέα Υόρκη, 2001².
- U. Wilcken, *Αρχαία Ελληνική Ιστορία*, μτφρ. Ιω. Τουλουμάκου, Αθήνα, 1976⁹.
- E. M. Yamauchi, *Persia and the Bible*, Γκραντ Ραπιντς, 1990.
- T. Cuyler Young Jr, "The Consolidation of the Empire and its Limits of Growth under Darius and Xerxes", *CAH* iv², σ. 53 – 111.
- T. Cuyler Young Jr, "480/479 BC – A Persian Perspective", *Iranica Antiqua* 15, 1980, σ. 213 – 239.